

**ŞAH VELİYYULLAH ed-DİHLEVÎ'NİN
KUR'ÂN İLİMLERİNE YAKLAŞIMI**

Eyüp KALKAN

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Doç. Dr. Hasan YILMAZ**

2018

Her Hakkı Saklıdır

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Eyüp KALKAN

**ŞAH VELİYYULLAH ed-DİHLEVÎ'NİN KUR'ÂN İLİMLERİNE
YAKLAŞIMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Hasan YILMAZ**

ERZURUM-2018

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

29/03/2018

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum " ŞAH VELİYYULLAH ed-DİHLEVİ'NİN KUR'ÂN İLİMLERİNE YAKLAŞIMI " adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

29.03.2018

Eyüp KALKAN

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Hasan YILMAZ danışmanlığında, Eyüp KALKAN tarafından hazırlanan bu çalışma 29/03/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri -Tefsir Anabilim Dalı'nda- Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Hasan YILMAZ

İmza: .....

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

İmza: .....

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Şehmus DEMİR

İmza: .....

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 29/03/2018

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK

Enstitü Müdürü

F-85/01/21.10.2016

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
ÖNSÖZ.....	VII

GİRİŞ

I. İSLAM'IN HİNDİSTAN'A GİRİŞİ	1
II. ŞAH VELİYYULLAH ZAMANINDA HİNDİSTAN'IN DURUMU.....	3
A. İmam-ı Rabbani (H. 971-1034 / M. 1563-1625)	3
B. Sultan Alemgir Evrengzib (H. 1028-1119 / M. 1618-1707)	4
C. Şah Veliyullah Devrinde İctimai Durum	5
D. Şah Veliyullah Devrinde İlmi Durum	6

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞAH VELİYYULLAH ed-DİHLEVÎ

1.1. HAYATI.....	8
1.1.1. İsmi ve Nesebi	8
1.1.2. Doğumu ve Çocukluk Devresi	9
1.1.3. Evliliği ve Vefatına Kadar Olan Dönemi	10
1.1.4. Vefatı	16
1.2. İLMÎ ŞAHSİYETİ, SEYAHAT VE ÇALIŞMALARI.....	17
1.2.1. İlmi Seviyesi.....	17
1.2.2. İlmi Çalışma ve Seyahatleri	24
1.2.3. Hocaları	29
1.2.4. Talebeleri.....	30
1.3. ESERLERİ VE ÖZELLİKLERİ.....	33
1.3.1. Tefsir ve Kur'ân İlimlerine Dair Eserleri	33
1.3.2. Hadis ve Hadis İlimlerine Dair Eserleri	34
1.3.3. Usûl ve Kelam İlimlerine Dair Eserleri.....	36
1.3.4. Tasavvuf, Felsefe ve Seyr-i Sûlûke Dair Eserleri	38
1.3.5. Siyer ve Edebiyata Dair Eserleri	40

1.3.6. Eserlerinin Üslûbu ve Hususiyetleri	43

İKİNCİ BÖLÜM

ŞAH VELİYYULLAH ed-DİHLEVÎ'NİN KUR'ÂN İLİMLERİNE YAKLAŞIMI	
2.1. ed-DİHLEVÎ'NİN KUR'ÂN İLİMLERİNE YAKLAŞIMI	48
2.2. ULÛMU'L-KUR'ÂN	49
2.2.1. Tanımı	49
2.2.2. Tarihçesi	50
2.2.3. Sayısı	51
2.3. ESBÂB-I NÜZÛL.....	52
2.3.1. Tanımı	53
2.3.2. Dihlevî'nin Görüşü.....	55
2.4. NÂSİH-MENSÛH	57
2.4.1. Tanımı	58
2.4.2. Neshin Şartları	60
2.4.3. Neshin Başlıca Meseleleri	60
2.4.4. Neshin Çeşitleri	64
2.4.5. Dihlevî'nin Görüşü.....	65
2.5. MUHKEM-MÜTEŞABİH.....	70
2.5.1. Tanımı	70
2.5.2. Müfessirlerin Görüşü.....	70
2.5.3. Müteşabihlerin Kur'an'da Zikredilmesinin Hikmetleri	72
2.5.4. Dihlevî'nin Görüşü.....	73
2.6. USLÛBU'L-KUR'ÂN	74
2.6.1. Tanımı	74
2.6.2. Dihlevî'nin Görüşü.....	74
2.7. İ'CÂZU'L-KUR'ÂN	77
2.7.1. Tanımı ve Genel Bilgi	77
2.7.2. Dihlevî'nin Görüşü.....	79
2.8. TEFSİR ÇEŞİTLERİ	80
2.8.1. Tefsir Örnekleri	83
2.8.1.1. Muzafın Hazfi İle İlgili Misaller.....	84

2.8.1.2. Mevsufun Hazfi İle İlgili Misaller	84
2.8.1.3. Müteallakın ve Diğerlerinin Hazfi İle İlgili Misaller	84
2.8.2. Tefsirle İlgili Diğer Bazı Meselelere Yaklaşımı	85
SONUÇ	88
KAYNAKÇA	91
ZGEMIŐ	96

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞAH VELİYYULLAH ed-DİHLEVÎ'NİN KUR'ÂN İLİMLERİNE YAKLAŞIMI

Eyüp KALKAN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hasan YILMAZ

2018, 96 Sayfa

Jüri: Doç. Dr. Hasan YILMAZ
Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE
Prof. Dr. Şehmus DEMİR

Kur'an ilimleri sahasında yapmış olduğumuz bu çalışmamızda 18. yüzyılın ender simalarından biri olan Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin Kur'an ilimlerine yaklaşımını, yetiştiği asra getirmiş olduğu tecdit hareketinin yankılarını, ortaya koyduğu eserleri ile eserlerinin özelliklerini ve Ulumul-Kur'an'a yapmış olduğu katkıları incelemeye çalıştık.

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî Hindistan ilim dünyasının büyük ve ender simalarındandır. Kaleme almış olduğu irili ufaklı birçok eser onun ilminin ölmez şahitleridir. Fikirleri ve hareketleriyle Hindistan'daki Müslümanlara yön veren ed-Dihlevî, İslam âleminde fikri bir canlanmaya sebep olmuş ve yenilikçi bir akımın da öncüsü haline gelmiştir. Bu sebeplerden dolayı dünyanın birçok yerinde hüsn-i kabul görmüştür. ed-Dihlevî hemen hemen bütün İslami alanlarda eserler kaleme almış, devrindeki bozuk inanç ve fikirleri ıslaha çalışmış, kendisinden sonra bu gayretleri devam ettirecek talebeler yetiştirmiştir.

Dini, bidatlerden arındırma ve aslına döndürme adına yapılan tecdit hareketi, Ulumul-Kur'an konusunda da kendisini göstermiştir. Şah Veliyyullah 18. yüzyılda başlattığı tecdit hareketiyle, Hindistan'da pek çok hayırlı faaliyetin başlamasına vesile olmuş, Ulumul-Kur'an konusunda da bir tecdidin gerekli olduğuna inanmış ve bu amacını gerçekleştirmek için çalışmalar yapmıştır. Çalışmalarının en önemlilerinden biri de "el-Fevzul-Kebir" adlı eseridir. Bu eserde müellif, Kur'an'ın inceliklerine vakıf olmak, onu doğru bir şekilde anlamak ve ondan gerektiği şekilde faydalanmak için bilinmesi gerekli konuları tespit etmekle işe başlamış, uzun seneler süren okumaları sonucunda elde ettiği bilgi birikimini, bu işe gönül vermiş olan insanlara sunmak istemiştir. Böylece, Kur'an'ı derinlemesine anlamak isteyenlere, kaleme almış olduğu eserleriyle bir fırsat sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din, Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, Ulumul-Kur'an, Tecdit, el-Fevzu'l-Kebir.

ABSTRACT**MASTER THESIS****SHAH VELIYYULLAH ED-DIHLEVI'S APPROACH TO THE SCIENCES OF
THE QUR'AN****Eyüp KALKAN****Advisor: Assoc. Doç. Dr. Hasan YILMAZ****2018, 96 Pages****Jury: Assoc. Doç. Dr. Hasan YILMAZ
Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE
Prof. Dr. Şehmus DEMİR**

The study carried out in the sciences of Qur'an aimed to investigate Shah Veliyyullah ed-Dihlevi's approach to the sciences of the Qur'an -one of the eminent figures of the 18th century- the reflexions of the renewal movement which he brought into the era when he lived, his works and their features, and the contributions he made to the Glorious Qur'an.

Şah Veliyyullah ed-Dihlevi is one of the great and precious figures of the Indian Scholarly World. A wide variety of his works he wrote are the eternal witnesses to his scholarship. Directing the Muslims in India with his ideas and acts, ed-Dihlevi gave rise to the revival of the idea and also became the pioneer of an innovative movement. That's why; he received kind reception in many parts of the world. ed-Dihlevi wrote in almost every Islamic field; tried to correct the corrupted beliefs and ideas, and trained pupils who could maintain those efforts following him.

The renewal movement intended to purify the religion off the innovations and restore it the original also paid its attention to the Glorious Qur'an. The renewal movement launched by Shah Veliyyullah in the 18th century in India led to a large number of auspicial services. He also believed in the need for renewal of the Glorious Qur'an, and worked hard to achieve his aim. One of the most important works of his is the one called *el-Fevzul-Kebir*. In this work, he made a start by establishing the subjects to be known and to benefit from it appropriately; and he was willing to present his knowledge he acquired after many years of reading to the devoted people. Thus, through his works he wrote, he provided a chance for those who are keen on understanding the Qur'an thoroughly

Key Words: Religion, Şah Veliyyullah ed-Dihlevi, the Glorious Qur'an, Renewal, el-Fevzu'l-Kebir.

KISALTMALAR DİZİNİ

Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
cc.	: Celle celaluhu
Çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
M.	: Miladi
Müt.	: Mütercim
r.a.	: Radiyallahu anh
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
sav.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
trs.	: Tarihsiz
Vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınları
Yor.	: Yorumlayan

ÖNSÖZ

Hz. Muhammed (sav)'den hemen sonra Raşit halifeler zamanında İslam, yavaş yavaş doğu-batı, güney-kuzey dünyanın her bir yerine yayılıyordu. Müslümanların Hindistan ile ilk temasları, İslam devletinin hızlı bir şekilde yayılmaya başladığı bir devreye rastlamaktadır. Eski asırlardan beri Araplarla Hintliler arasında ticari ilişkiler de süregelmiştir. Bu ticari ilişkiler İslam'ın gelişinden sonra da devam etmiş, Müslüman Arap tüccarları sayesinde daha başlangıçta İslam, Hindistan'a ulaşmıştır. Belâzuri'deki kayda göre Hz. Osman'ın hilafeti zamanında Hindistan'la ilgilenildiği, Hz. Ali zamanında 660 yılında Sind'e bir akının yapıldığı belirtilmektedir. 664 yılında daha iyi hazırlanan bir ordu ile Muaviye tarafından yapılan bir akın sonuçsuz kalmış, Emeviler zamanında ise keşif mahiyetinde akınlar yapılmıştır. Abbasiler döneminde ise Hindistan'ın birçok bölgesi İslam'ın hâkimiyeti altına girmiştir.

Ancak daha sonra çeşitli dönemlerden geçen Hind yarımadasında İslam anlayışı safiyetini kaybetmeye başlamış ve Müslümanlar arasında çeşitli bidat ve hurafeler alabildiğine yaygınlaşmış, İslam anlayışının içerisine Hinduizm inançları, Yunan ve İran felsefeleri karışmaya başlamıştır. Dolayısıyla İslam'ın bu bölgedeki hâkimiyeti kaybolmaya başlamış ve burada kurulan büyük İslam medeniyeti zayıflayarak çökmeye mahkûm olmuştur.

İşte böyle bir dönemde yetişen Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, Hindistan ilim dünyasının büyük ve ender simalarındandır. Kaleme almış olduğu büyüklü-küçüklü birçok eser onun ilminin ölmez şahitleridir. Fikirleri ve hareketleri ile Hindistan'daki Müslümanlara yön veren Dihlevî, İslam âleminde de fikri bir canlanmaya sebep olmuş ve yenilikçi akımın öncüsü haline gelmiştir. İşte bu sebeplerden ötürü dünyanın birçok yerinde hüsnü kabul görmüştür.

Dihlevî'nin İslamî ilimlerden ilgilenmediği saha hemen hemen yok gibidir. Tefsir, Hadis, Fıkıh, Akaid, Tasavvuf gibi birçok alanda eserler kaleme almış, devrindeki bozuk inanç ve fikirleri ıslaha çalışmış, diğer taraftan kendinden sonra bu gayretlerini devam ettirecek birçok talebe yetiştirmiştir.

Dini, bidatlerden arındırma ve aslına döndürme adına yapılan tecdid hareketi, Ulumu'l-Kur'an konusunda da kendini göstermiştir. Şah Veliyyullah 18. Yüz yılda başlattığı tecdid hareketi ile Hindistan'da pek çok hayırlı faaliyetin başlamasına vesile

olmuş ve bu hayırlı amaçlarını gerçekleştirmek için çalışmalar yapmıştır. Çalışmalarının en önemlilerinden biri de el-Fevzu'l-Kebir adlı eseridir. Bu eserde müellif, Kur'an'ın inceliklerine vakıf olmak, onu doğru bir şekilde anlamak ve ondan gerektiği şekilde faydalanmak için bilinmesi gereken konuları tespit etmekle işe başlamış, uzun seneler boyunca elde ettiği bilgi birikimini, bu işe gönül vermiş olan insanlara sunmak istemiştir. Böylece Kur'an'ı derinlemesine anlamak isteyenlere, kaleme almış olduğu eserleri ile bir katkıda bulunmak istemiştir.

Dihlevî, gerek fikirleri gerek eserleri sebebiyle üzerinde çalışma yapılmaya değer bir şahsiyet olarak görülmüş, hakkında pek çok akademik çalışma yapılmıştır. Biz bu çalışmamızda onun Kur'an ilimleri konusundaki görüşlerini, Ulûmu'l-Kur'ân anlayışını, kendisinden sonra gelenlere yaptığı etkiyi incelemeye çalıştık. Bu çalışmamızı özellikle el-Fevzu'l-Kebir isimli eseri ekseninde yapmaya çalıştık. Binaenaleyh bu çalışmamızın adı “*Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin Kur'ân İlimlerine Yaklaşımı*” olarak belirlenmiştir.

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, İslam'ın Hindistan'a girişi, Şah Veliyyullah zamanında Hindistan'ın siyasi, ictimai ve ilmi durumu ile o dönemde fikir ve hareketleriyle insanlara örnek olan ve yön veren İmamı Rabbani ve Sultan Alemgir Evrengzib isimli şahsiyetler tanıtılmıştır. Birinci bölümde, Dihlevî'nin hayatı, ilmi şahsiyeti, eserleri, eserlerinin özellikleri ve dönemindeki önemli olaylar ele alınmıştır. Bu bölümde daha ziyade ilmi hayatı ve çalışmaları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Tefsir, Tefsir Usûlü ve Kur'an İlimleri alanında üzerinde durduğu bazı meseleler daha detaylı olarak incelenmiş, diğer müfessirler ile aynı ve farklı görüşte olduğu yerler belirtilmiştir. Sonuç kısmında ise Dihlevî'nin vardığı neticeler özetlendikten sonra genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Bu çalışma esnasında, tez döneminde ve daha sonra değerli vakitlerini ayırarak bana yol ve yöntem gösteren, yardımlarını esirgemeyen değerli tez danışman hocam Doç. Dr. Hasan YILMAZ'a ayrıca ilim ve tecrübelerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE, Prof. Dr. Şehmus DEMİR ve burada isimlerini sayamadığım üzerimde emeği olan diğer saygıdeğer hocalarıma sonsuz şükranlarımı arz ederim.

GİRİŞ

I. İSLAM'IN HİNDİSTAN'A GİRİŞİ

Son ilahi din olan İslam'ın, gönderilişinden kısa bir süre sonra yayılması ile birlikte, Raşit halifeler döneminde birçok belde İslam ile tanışmış ve onu kabul etmeye başlamıştır. Hint yarımadası da Arap yarımadasından tamamen kopuk değildi. Zira çok eski devirlerden itibaren Araplarla Hintliler arasında ticari münasebetler devam etmekteydi.

Arap tacirleri Eble ve Seyraf'tan deniz yoluyla Batı Hindistan sahillerine ve oradan da Serendip adasından geçerek Doğu Hindistan'a, buradan da Çin'e giderek ticaret yapıyorlardı. Dolayısıyla bu ticari ilişkiler, İslam zuhur ettikten sonra da devam etti. Böylece Müslüman Araplar tarafından daha başlangıçta İslam, bu ticari ilişkiler sayesinde Hindistan'a ulaştırıldı.¹

Bazı kaynaklardaki rivayetlere göre, Hindistan'ın ilk Müslümanları Ormuz ve Muscat'tan gelerek Malabar kıyılarında yerleşen ve İslam'ı yeni benimsemiş olan bu Arap tüccarlarıdır.²

Ticari ilişkilerin dışında Hindistan'a İslam'ın girişi Hz. Ömer (r.a.) zamanındaki askeri akınlarla olmuştur. Bu akınlar kuvvetli bir şekil almaya başlamış ve Muhammed b. Kasım es-Sekafi, kuzey-batı Hindistan kıyılarındaki şimdiki Pakistan topraklarına girmiştir. Kısa bir müddet içerisinde Hindistan'ın geniş bir alanı üzerinde Emevi devleti hâkimiyeti başlamıştır.³

Emevilerin, bilhassa ilk zamanlarında keşif akınları yaptığı söylenir. Velid b. Abdilmelik zamanında Irak valisi meşhur Haccac b. Yusuf 711 yılında Muhammed b. Kasım komutasında yeni bir ordu gönderdi. Sind'de bulunan Debul fethedilerek Emevilere bağlandı. Haziran 712 senesinde Araplar ikinci bir zafer kazandı. 713 senesinde de Multan zapt edilmek suretiyle bütün Sind Emevilere bağlandı.

¹ Mesut Nedvî, *Tarîhu Da'veti'l-İslâmiyye fi'l-Hind*, Dâru'l-Arabiyye, Şam 1947, 130; K. A. Nizami, "Hindistan", *DİA*, XVIII, TDV Yay., 85-92.

² Yılmaz Öztuna, *İslam Devletleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, I, 824.

³ Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi, (I-III)* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1946, I, 127.

Abbasiler zamanında Abbasi halifesi el-Mutemid M.871 yılında Sind'in idaresini Saffarîlerden Yakup b. Leys'e verdi. Yakup, halifeliğin güneyde İndus vadisinden kuzeyde Toharistan'a kadar doğu hudut eyaletlerinin sözde halifeye bağlı, gerçekte bağımsız bir hakimi, idarecisi durumunda idi.

Karmatiler Sind'i işgal ettiğinde durum değişti. Sind'e ilk İsmaili dâisi 883 yılında gelmişti. Fatimilerden el-Aziz'in bir kısım askerle gönderdiği İbn Şeyban 977 yılında Multan'ı aldı. Böylece hutbe, Multan'da Fatımi halifesi adına okunmaya başladı. Sind'in bu durumu XI. yy. başlarında Gazneli Mahmut zamanına kadar devam etti.

Emeviler ve Abbasiler bu bölgede son dönemlerine kadar hâkimiyetlerini devam ettirdiler. Abbasiler zayıflamaya, hâkimiyetlerindeki nüfuz azalmaya başladığında, bu fırsattan istifade eden bazı komutanlar bağımsızlıklarını ilan ettiler. (M. 977)

Bir müddet sonra Gazneli Mahmut kuzey-batı sınırlarından Hindistan'a hücum etti ve Hindistan'ın büyük bir kısmını idaresi altına aldı. Kalıcı manada ilk Müslüman orduların başta Saman oğulları olmak üzere Gazneliler olduğunu görmekteyiz.

Sultan Mahmut Gaznevî Hindistan'a toplam on yedi sefer yapmış ve hemen hemen Hint topraklarının tamamına hâkim olmuştur. (H. 376-418 / M. 986-1027)⁴

Gazneliler devletinden sonra Gurlular devleti idareyi ele aldı. (H. 583 / m. 1187) Bunlar da fetihlere devam ettiler. Daha sonra Hindistan'ın tamamı Müslüman hükümdarların idaresi altına girdi.

Hindistan'daki İslam hâkimiyetinin en parlak dönemi Timur'un gelişinden sonra olmuştur. Timur (H. 932 / M. 1526) buraya geldikten sonra durum istikrara kavuştu. Babürlü imparatorluğunun (M. 1483-1530) sınırları genişledi, medeniyet parladı.⁵

Uzun bir dönem İslam idaresi altında kalan Hindistan'da 17. Asırdan itibaren gerek İngilizlerin misyonerlik hareketleriyle gerekse Sihlerin taarruzlarıyla devlet zayıflamaya yüz tuttu.⁶ Bilhassa bütün Hindistan'ı bir bayrak altında toplayan ve tamamen İslam'a bağlı kalarak hüküm süren Sultan Alemgir Evrengzib (H.1118 / M.1706)'den sonra sefahate, lükse, israfa düşkün olan hükümdarlar başa geçti.

⁴ Öztuna, I, 825.

⁵ Nedvî, *Tarihü Da'veti'l-İslâmiyye fi'l-Hind*, 135.

⁶ Abdülhamit Birışık, "Urduca Kur'ân Tercümelerinin Tarihî Gelişiminde Batının Etkisi", *İslamî Araştırmalar Dergisi*, 2003, 16(3), 378-390.

Devlet içten çökmeye ve yıkılmaya yüz tuttu. Komutanlar bağımsızlıklarını ilan etmeye başladılar. Sih komutanları devletin zayıflamasından istifade ederek hâkimiyetlerini ilan etmeye başladılar.

İşte hayatını ve fikirlerini inceleyeceğimiz Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin asrı (H. 1114-1176 / M. 1702-1764) her yönüyle karışıklığın olduğu bir döneme rastlamaktadır.

II. ŞAH VELİYYULLAH ZAMANINDA HİNDİSTAN'IN DURUMU

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin yaşadığı dönemde Hindistan'da sosyal, siyasi ve ilmi açıdan tam bir kargaşalık hüküm sürmekteydi. Gazneli Mahmut devrinde Hindistan'da parlak bir medeniyet kuran İslam, onu takip eden altı asır boyunca tam bir gurbet hayatı yaşamıştır. Bilhassa Ekber Şah zamanında (H. 964-1014 / M. 1557-1605) saray, İslam'a karşı bir tavır takınmış ve Ekber Şah yeni bir din icad etmişti.

Ekber Şah, başta aşırı fikirleri olmayan, iyi bir müslümandı. Ancak sarayında bulunan iki dini şahsiyet (Şeyh Mübarek ve Ebu'l-Fazl) aracılığıyla İslam'a karşı isyana yöneldi. Sapık mehdevi hareketine mensup Şeyh Mübarek'le oğlu Ebu'l-Fazl'ın etkisi altına girdi. Saraydaki Sünni ulemanın etkisi iyice azalarak sözleri dinlenmez hala geldi. Ekber Şah'la Ebu'l-Fazl, İslam'la Hinduizm'i uzlaştırma fikri ile yeni bir din icat ettiler. Adına Sihlik denen bu din hayvan kesmeyi hoş karşılamıyor, bekârlığı tasvip ediyor, yeni bir nevi Hinduizm inanışlarının İslam'a uydurulması gibi bir karakter arz ediyordu.⁷

Müslümanlar bu hareketlerden etkilenmiş ve aralarında çeşitli bidat ve hurafeler alabildiğine yaygınlaşmıştı.

Bu uzun gurbet devresinde, ilimde ve tatbikatta İslam'ı layık olduğu mevkie yerleştirecek, onu aslî şekliyle insanlar arasında yaşanmasını sağlayacak iki önemli şahsiyetin yetiştiğini görüyoruz.

A. İmam-ı Rabbani (H. 971-1034 / M. 1563-1625)

Bunlardan birincisi maddi açıdan fakir ancak manada zirveye erişmiş, bidat ve sapıklığa düşman, büyük müceddid İmam-ı Rabbânî, Ahmed b. Abdulahad Farukî

⁷ Bayur, II, 74-92.

Serhendî (ö.1034/1625) Ekber Şah'ın ilk zamanlarında dünyaya geldi. Serhend'de (H.971/M.1563) dünyaya gelen İmam-ı Rabbani, ilk terbiyeyi babasından almış ve Kadirî tarikatına girmişti. 17 yaşında iken bütün ilimlere vakıf, derin bir alim sıfatını taşıyordu. Daha sonra Şeyh Bakî Billahî Kabulî'nin yanında kalan İmam-ı Rabbani Nakşîliğe intisap etti. Şeyh Bakî Billah, İmam-ı Rabbani 'de gördüğü fevkalade deha ve kabiliyeti şöyle ifade etmiştir:“Serhend'den Ahmet isminde bir genç geldi, ilimde son derece geniş bir anlayış yeteneğine sahip. Birkaç gün yanımda kaldı. Bu süre içinde onun hakkında şu intibalara sahip oldum. İnşallah O, gelecekte halka hakikatleri açıklayan gerçek bir önder olacaktır.”⁸

İmam-ı Rabbani yaşadığı devirde tüm sapık akımlar, batıllar, putlar, cahiliye ve Ekber Şah'ın sapıklığına karşı ilmi, fikri ve içtimai alanda mücadele vermiş büyük bir tasavvuf adamıdır. İmam-ı Rabbani hayatı boyunca İslam'ın gerçek hakikatini, tasavvufun esaslarını, nübüvvetin hakikatini, Hint inançlarıyla karışan İslam akidesinin mahiyetini, yazdığı mektuplar ve halka yaptığı irşat ve vaazlarıyla ortaya koymuş, 63 yaşında vefat edinceye kadar sapıklarla mücadeleye devam etmiştir.

B. Sultan Alemgir Evrengzib (H. 1028-1119 / M. 1618-1707)

İkinci önemli şahsiyet olarak Babürlü imparatorluğunun sultanlarından Sultan Alemgir Evrengzib'i görmekteyiz. Şah Veliyyullah'ın tecdit ve ıslah hareketlerinden önce İmam-ı Rabbani ve Sultan Alemgir'in yaptıkları cidden kayda değerdir.

Alemgir Evrengzib, Şah Cihan'ın üçüncü oğlu olup büyük babası Cihangir'in Zoz'daki karargâhında dünyaya gelmiştir. Babasının vefatından sonra 1658 tarihinde tahta geçen Sultan Alemgir idari sahada birçok ıslah hareketlerine girişmiş ve halkı gerçek manada uyandırabilmek için mühim faaliyetler gerçekleştirmiştir. Kendisi, İmam-ı Rabbani'nin oğlu Şeyh Muhammed Masum Hazretlerinin terbiyesinde yetişti. Medresede dini ilimler tahsil etti. Aynı zamanda hattat olan Alemgir, sultanlığı esnasında kendisinin tedvin ettiği ve günümüzde “*Fetevây-ı Hindiyye*” olarak bilinen, kendi adına izafe edilen “*Fetevây-ı Alemgiriyye*” adlı eseri Kanuni esasi olarak kabul etti ve onunla amel etti.⁹

⁸ Seyyid Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdi, *İslam'da İhya Hareketleri*, Pınar Yay., İstanbul 2007, 46.

⁹ Bayur, II, 8-10.

Yaptığı hizmetleri özetleyecek olursak, Hadis ilminde eser telif ederek ilmi çalışmaları hızlandırdı. Devletten para almaya çekindiği için, Mushaf'ı Şerifin hattı ile ilgilenir, bunun karşılığında elde ettiği gelire geçimini sağladı. Köylülerin kalkınması için onlara geniş ölçüde para vermiş ve arazi sulama işine de ehemmiyetle eğilmiştir.

23 Şubat 1659 yılında çıkardığı fermanla şöyle der: “İslam’a uygun olarak şuna karar verilmiştir ki öteden beri var olagelen mabetler yıkılmayacaktır. Ancak yeni mabet yapılmasına da izin verilmeyecektir. Buyruğumuz şudur ki, bundan böyle kimsenin bu gibi yerlerde bulunan Brahmanların veya başka Hinduların işlerine, İslam’a aykırı olarak karışmamasını ve onları rahatsız etmemesini sağlayasınız.”

Brahmanlardan kocası ölen kadının yakılmasını yasaklamış, çocukların harem ağası yapılmasını yasaklamış ve onların haklarına da riayet etmiştir.

Sarayında çalgıyı da yasaklayan Sultan, müzik araç ve gereçlerini toprağa gömdürmüştür. İçki ve fuhuş gibi kötülükleri kaldırmak için özel kimseler tayin etmiştir.¹⁰

Alemgir Evrengzib'in hizmetleri hakikaten sayılamayacak kadar çoktur.

C. Şah Veliyullah Devrinde İctimai Durum

Şah Veliyullah devrinde yukarıda temas ettiğimiz zatların içtimai, ilmi, siyasi sahalarda yaptıkları tecdit ve inkılaplar bir müddet sonra silinerek onun yerine tekrar Hint kültürü ve egemenliği hâkim olmaya başlamıştır.

Hindistan'da Sultan Alemgir Evrengzib'ten sonra İslam âleminin pek çok yerinde olduğu gibi bu dönemde tam bir kargaşalık ortaya çıkmıştır. Bunun neticesi olarak ziraat ve ticaret durmuş, ahlaksızlığın her türü açık olarak icra edilmiş, huzur ve sükûn yok olmuştur.

Gayri Müslim milletlerin ne kadar bozuk doktrin ve inanç sistemleri varsa, medeniyet adı altında Müslümanlar arasında yayılmış ve benimsenmişti. Tabii olarak bu bozuk inancın arkasından, halkın ahlaki durumu da bozuldu. Dinin yasak ettiği her iş (hile, yalan, zina, iftira, kumar, israf, riya haksızlık vb.) gibi bütün kötü ameller işlenmeye başlanmıştı.

---

¹⁰ Bayur, II, 9.

Şah Veliyyullah diğer dinlere karşı oldukça toleranslı davranmaktadır. Diğer dinlerin varlıklarını devam ettirebilmesini, sosyal hayatın içerisinde hepsinin de birer yer edinebilmesini gerekli görmektedir. Dinler, inananlarının uygulamaları ve bidat karıştırmalarıyla bozulmaktadır. O zaman bu dinin yerini bir başkası alır. Bu durum dinler tarihi boyunca hep olagelmıştır. Bu tehlikeden İslam da istisna edilemez. İslam tüm eski dinlerin geçerliliğini ortadan kaldıran, son din olarak gönderilen, fitri bir dindir. Tarihi süreç içerisinde İslam için en önemli tehlike, diğer dinlerin öğretisi ve prensiplerinin İslam'ın içine sokulmaya çalışılmasıdır. İslam'a sokulan yeni anlayışlar, ortaya çıkarılan bidatler birer felakettir. Özellikle Hindistan'da İslam'ın itikad ve ibadet esasları içine, bu tür dinden olmayan anlayışlar sürekli sokulmaktadır. İslam'a yeni giren kişilerin İslam'ı kabullerinden önce bağlandıkları putperest uygulamalarını sürdürmeye kılıf bulmak için Hadis literatüründeki zayıf rivayetlerle kendilerine desteklemek için çalışmışlar, bu gaye uğruna Hadis uydurma yoluna koyulmuşlardır.¹¹

İşte Şah Veliyyullah böyle bir dönemde ortaya çıkmış ve halkın bu gayri İslami yaşantısını düzeltmek ve İslami hayatı hâkim kılarak bu bozuklukları bertaraf etmek için büyük gayretler sarf etmiştir.

D. Şah Veliyyullah Devrinde İlmî Durum

Moğol-Hind hükümdarlarının İslam'ı yaymak, müntesiplerini eğitmek, inançlarını beslemek gibi bir kayıtları yoktu. İlim ve irşat erbabında da, o eski ruh kalmamıştı; himmetler zayıflamış, yorulma bilmez davetçiler azalmış, ulema artık İslam'ı gayri Müslimler arasında yayma işine önem vermez olmuştu. Artık onlar kendilerini fûru ve mezhepler arası hilafa dair olan fıkıh kitaplarına vermişlerdi. Dahası Hindli Müslümanlar artık âlimlerinden yeterli ilgiyi görmüyordu. Bunun sonucunda da halk arasında öyle adet ve gelenekler vücuda geldi ki, bunlar İslam'dan çok Putperest-Hind geleneğine daha yakındı.¹²

¹¹ Aziz Ahmed, "Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri", (Çev.: Kadir Özköse), *İslami Araştırmalar Dergisi*, 540.

¹² Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Huccetullahi'l-Baliğa*, (4. Baskı), (Çev.: Mehmet Erdoğan), İz Yay., İstanbul 2012, XLV.

İmam-ı Rabbani ve Sultan Alemgir'in, insanları İslam'a davet yoluna harcadıkları bütün çabalara rağmen, fıkıh ve fetva sahasında da koyu bir taklit ile ilimde şöhret bulmuş bazı kimseleri takdis eder hale gelmişlerdir.

Tasavvufla meşgul olan Şeyhler, bir taraftan Kitap ve Sünnet ile uyuşması mümkün olmayan birçok hurafeye ehemmiyet vermişler, diğer taraftan da zaviyelerinde menfaatleri ile ilgilenmişlerdir.¹³

Müslümanların medreselerinde nizami program dâhilinde okutulan dersler, dikkatsizlik ve ihmal yüzünden asliyetini kaybetmeye başlamıştır.

Müslüman bir talebe bütün ömrünü dört adet gramer kitabını okumakla geçiriyor, neticede bir şey öğrenemiyordu. Öğretim programları bu vaziyete gelince, tahsilin gerçek maksadı olan Kitap ve Sünnet ilmini öğrenmeye vakit kalmıyordu. Medreselerde okutulan ve geçerli olan kitaplar Molla Sadra, Kadı Mübarek Şems'in eserleriyle, Bâziğa ve Şerhi Metâlî ve buna benzer diğer bazı kitaplardı. Bunların dışında işe yarayabilecek herhangi bir kitap okutulmazdı. Dini ilimler bahsinde sadece basit bir fıkıh bilgisi verilirdi. Bu da vaktiyle selefin fakih ve âlimlerinin ortaya koymuş oldukları eserlerin taklidinden başka bir şey değildi.

Hadis ilmine ait Mişkât-ı Şerif ve Mişkatu'l-Envar isimli bazı eserlerin okunması kâfi addedilirdi. Kur'an'ı Kerim ise program harici tutulur, onu anlaşılmasız bir kitap gibi telakki ederler ve onu okumanın boş bir gayret olduğunu düşünürlerdi.¹⁴

İşte böyle bir ortamda Allah Teâla, Hindistan'a Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'yi gönderdi. O ve onun yolundan gidenler bir ekol halinde dini ilimlerin ihyasına çalıştılar. İnsanları dinle hiçbir ilgisi olmayan, tevarüs edilen ananelerden tamamen uzak gerçek İslam'a davete başladılar. Bunun üzerine, dini hurafelerden arındırma ve yenileme çalışmaları başarıya ulaştı, ya da en azından öyle bir mecraya girdi.¹⁵

Hindistan'daki Müslümanların o devirde içtimai ve ilmi durumlarının ne şekilde olduğunu ana hatları ile gördük. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî böyle bir ortamda çıkmış ve bütün bozuk hareketlerle mücadele ederek, gerçek bir İslam âliminin nasıl olması gerektiğini ortaya koymuştur.

¹³ Nedvî, *Tarîhu Da'veti'l-İslâmiyye fi'l-Hind*, 137.

¹⁴ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Huccetüllahi'l-Baliğa* eserinin başında Seyyid Sabık'ın mukaddimesi, Kahire, trs, I, 29.

¹⁵ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, XLV.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞAH VELİYYULLAH ed-DİHLEVÎ

1.1. HAYATI

1.1.1. İsmi ve Nesebi

İsmi Ahmet b. Abdurrahim b. Vecihüddin Ömer ed-Dihlevî'dir. Halk arasında "Veliyyullah" lakabı ile de anılırdı. Diğer bir lakabı ise "Kutbuddin" dir. Bu lakabı almasına şöyle bir hadise sebep olarak gösterilmektedir: Babası Abdurrahim b. Vecihüddin'in yakınlarından Şeyh Kutbuddin Bahtiyar Üşî rüyasında, Abdürrahim'in salih bir oğlunun dünyaya geleceğini görüyor ve eğer rüyası tahakkuk ederse çocuğa kendi isminin verilmesini istiyor. Bu rüya tahakkuk ettiğinde de arzusu yerine getiriliyor.

Veliyyullah ed-Dihlevi "Şah" kelimesi ile iştihar etmiştir. Şah kelimesi Farsça bir kelime olup "Melik" manasındadır. Bu kelime ile daha çok ehli tasavvuf ve şeyhler lakaplanmaktadır. Veliyyullah ed-Dihlevi'nin ailesi de tasavvufla ilgili olduklarından bu lakap ona da verilmiştir.

Şah Veliyyullah ed-Dihlevi'nin soyu baba tarafından Hz. Ömer (ra)'a ulaşmaktadır. Anne tarafından ise Musa Kazım'a ulaştığı rivayet edilmektedir.¹⁶ Veliyyullah ed-Dihlevi'nin baba tarafından nesebi kaynaklarda şu şekilde geçmektedir.

Veliyyullah Ahmet b. Abdurrahim b. Vecihüddin eş-Şehit b. Muazzam b. Mansur b. Ahmet b. Mahmut b. Kıvamuddin b. Kasım b. Kebir üd-din b. Abdulmelik b. Kutbuddin b. Kemaleddin b. Şemsuddin b. Şir Melik b. Muhammed b. Ebu'l-Feth b. Ömer b. Adil b. Faruk b. Cercis b. Ahmet b. Muhammed b. Osman b. Mahan b. Humayun b. Kureyş b. Süleyman b. Affan b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. Ömer b. Hattab el-Adevi el-Kureşi'dir.¹⁷

¹⁶ Mehmet Erdoğan, "Şah Veliyyullah", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2010, XXXVIII, 260; Muhammed Kızılgöçer, *İslam Düşüncesinin İhyasında Şah Veliyyullah Dihlevî*, Bilge Adam Yay., Van 2006, 37.

¹⁷ Abdulvehhab Dihlevî, *el-Mesva Şerhu'l-Muvatta* neşrine yazdığı mukaddime, (1.Baskı), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1983, 5.

1.1.2. Doğumu ve Çocukluk Devresi

Şah Veliyyullah, Delhî¹⁸ (Şah Cihanabat) şehrinde Hicrî 1114,¹⁹(*) Miladi 1704 senesi şevval ayının on dördünde Çarşamba günü dünyaya geldi. Şeyh Abdürrahim'in hanımı gençlik devrini tamamlamış ve yaşlılık devrine girmişti. O sırada Şeyh Abdürrahim, Şeyh Muhammed'in kızıyla evlendi. İşte Şah Veliyyullah'ı bu hanım doğurdu. Daha önce böyle bir çocuğu olacağı hakkında bazı emareler görmüş olan Şeyh Abdürrahim'in gördüğü alametler böylece tahakkuk etmiş oldu. Daha önce görülen bu alametler sebebiyle "Veliyyullah" lakabı ile anıldığı da rivayet edilmektedir.

Şah Veliyyullah'ın çocukluğu ile ilgili elimizde çok geniş malumat olmamakla birlikte çocukluk devresinde de sade şeylerden hoşlanan, metin, alçak gönüllü ve ağır başlı olduğu nazar-ı dikkati çekmekte idi. Zekâsının parlaklığı, okuduğu bir metni hemen ezberlemesi ile de anlaşılırdı. Akranları gibi oyunlarla fazla meşgul olmaz daha çok faydalı şeylerle uğraşır.²⁰

Çocukluğuna ait şöyle bir hadise nakledilmektedir. Şah Veliyyullah kendi yaşındaki çocuklarla beraber bir bahçeye girer ve bir müddet oynadıktan sonra eve döner. Babası ona şöyle der:

-Oğlum bugünden sonra öyle işlerle uğraş ki sonuçta elde ettiğin şey yanında kalsın. (Okuma-Yazma vs.) Şah Veliyyullah bu sözleri duyduktan sonra bir daha çocuklarla oynamaz ve kendisini ilme verir.²¹

Şah Veliyyullah beş yaşında okula başlar ve bu yaşta Kur'an'ı Kerim'i öğrenir. Altı yaşında ise Kur'an'ı Kerim'i hatmeder. Aynı yıl içerisinde babasından namaz kılmayı öğrenir ve o yılın Ramazan ayında oruç tutmaya başlar. Yine bu yılın ortalarında sünnet düğünü yapılır. Bir sene sonra yani yedi yaşlarında Farsça yazılan ders kitaplarını okumaya başlar ve kısa bir müddet sonra Farsçayı mükemmel bir şekilde öğrenir. Zaten daha sonra telif ettiği kitapların ekserisinin Farsça olduğu görülecektir. Farsçadan sonra "Sarf ve Nahiv" ilmi ile ilgili kitapları okumaya başlayarak *Molla Camiinin Nahiv kitabını* okuyacak kadar ilerler. Henüz on yaşında

¹⁸ K. A. Nizami, "Delhi", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 126-128.

¹⁹ Sıddık b. Hasan el-Kannûcî, *Ebcedu'l-Ulûm*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1978, III, 241.

* Birçok kaynakta doğum yılı h. 1114 olmakla birlikte bazı kaynaklarda h. 1110 olarak da geçmektedir.

²⁰ Seyyid Sabık, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa neşrine yazdığı mukaddime*, İstiklâl Yay., Kahire, trs., 6.

²¹ Sabık, 6.

olmasına rağmen, Arapçaya da kısa zamanda vakıf olmuş, Arapça yazılan eserleri rahatlıkla okuyup anlayacak seviyeye gelmiştir.²²

Bundan sonra akli ve nakli ilimlerle ilgili eserleri okuyarak tetkike başlamış, kısa bir müddet içerisinde onları da bitirmişti. On beş yaşına kadar babasından, zamanında okunması usul haline gelmiş olan Arapça, tefsir, hadis, fıkıh, usul, tasavvuf, akaid, mantık, tıp, felsefe, astronomi ve matematik gibi ilimleri tahsil etmiştir.²³

1.1.3. Evliliği ve Vefatına Kadar Olan Dönemi

Şah Veliyyullah henüz on dört yaşında iken evlendirilmek istenmiş ve düğün hazırlıklarına başlanmış idi. Ancak kızın ailesi henüz düğün hazırlıklarını tamamlayamadıkları için düğünü geciktirmek istemişler fakat Şeyh Abdürrahim onlara şöyle bir haber göndererek bu işin çabuk olması gerektiğini ifade etmişti.

“Bizim düğün ile ilgili acele edişimiz muhakkak ki manasız bir telaştan ibaret değildir. Bunun önemli sebeplerini sonra anlayacak ve bize hak vereceksiniz.”

Böylece kısa bir sürede nikâh merasimi yapılmış ve Şah Veliyyullah evlenmiştir. Daha sonra acele edişlerinin sebepleri kısa bir süre sonra ortaya çıkmış ve Şeyh Abdürrahim’e hak vermişlerdir. Zira kısa bir zaman sonra kızın annesi, arkasından Şeyh Abdürrahim’in kardeşi, Şah Veliyyullah’ın üvey annesi arka arkaya vefat etmişler ve Şeyh Abdürrahim de bu ölümler ve bazı sıkıntılardan dolayı ağır bir şekilde hastalanmış idi. Hastalık bir müddet devam ettikten sonra Şah Veliyyullah’ın babası Şeyh Abdürrahim sıhhatine kavuşmuştur.

Evliliğinden bir sene sonra on beş yaşında iken Şah Veliyyullah (H.1129/ M.1719) babasından okuduğu dersler neticesinde icazet aldı ve babasının da bağlı olduğu Nakşibendî tarikatına intisap etti. Nakşibendî tarikatına girerek, Bâtini ilimlerle iştigale başladı. Babasından bu ilmin kaidelerini, prensiplerini öğrendi. Aynı yıl içerisinde Beyzavi’nin tefsirini okuyarak tahsil hayatını tamamladı. İşte o zaman Şeyh

²² *Rehber Ansiklopedisi*, “Şah Veliyyullah Dihlevî”, XVI, 36.

²³ Sabık, 7.

Abdürrahim büyük bir davet hazırladı. Bu davette Şah Veliyyullah sarık giydi ve resmen âlimler sınıfına girmiş oldu.²⁴

Burada Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin hangi hocalardan tahsil gördüğünü kısaca beyan edelim.

Evvela muhterem pederi olan Şeyh Abdürrahim kendisine ilk tahsilini yaptıran zattır. On beş yaşına kadar temel ilimleri tahsil ettirmiş, Arapça ve Farsçayı öğretmiş, Kur'an'ı Kerim'i anlama hususunda temel bilgileri vermiş, israiliyyat ve yunan felsefesinden İslam'a sokulmak istenen fasit rivayetleri tahkik metodunu tahsil ettirmiştir.²⁵

İkinci olarak Abdullah b. Salim el-Basri el-Mekki'nin talebesi Şeyh Muhammed Efdal es-Silkûti (Siyâlkûti) ed-Dihlevî'den hadis kitaplarını okumuştur.²⁶

Üçüncü olarak Şeyh Ebu Tahir el-Kürdî el-Medenî'den Medine-i Münevvere'de kaldığı müddet içerisinde, Sahihi Buhari ve bazı şerhlerini, diğer hadis kitaplarını okumuş ve ondan çok istifade etmiştir. Bu hocasının babası olan Şeyh İbrahim el-Kürdî'nin eserlerinden keşif, nakil ve aklın telifi hususunda rusuh sahibi olmuştur.

Dördüncü olarak Şeyh Vefduh el-Mağribî'den Yahya b. Yahya rivayeti ile olan İmam Malik'in Muvatta'ı'nı okumuştur. Son olarak da Şeyh Tacuddin el-Kalî el-Mekki el-Hanefî'den Sahih-i Buhari ile beraber Kütüb-i Sitte'yi, İmam Malik'in Muvatta'ı'nı ve Darimi'nin Müsned'ini okumuştur.²⁷

Şah Veliyyullah on yedi veya on sekiz yaşlarında iken pederleri ağır şekilde hastalanır. O zaman biat ve irşat hususunda oğluna selahiyet verir. (H.1131/ M.1720)

Şeyh Abdürrahim ilim ve irşat kürsüsünü oğluna bırakarak bu dünyadan gider.

Babasının vefatından sonra Şah Veliyyullah (H.1131/ M.1720) yılında tedrise başladı. Şöhreti kısa zamanda etrafa yayıldı. İlim öğrenmek için çok uzak yerlerden Şah Veliyyullah'a gelirler ve ilim tahsil ederlerdi. On bir sene dini ve akli ilimler hakkında ders verdi.

²⁴ Sabık, 11.

²⁵ Selman el-Hüseynî en-Nedvî, *el-Fevzu'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr'e* yazdığı mukaddime, (1.Baskı), Dâru's-Sahve, Kahire 1984, 13.

²⁶ Mehmet Erdoğan, "Şah Veliyyullah", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, XXXVIII, 260.

²⁷ Abdulvehhab Dihlevî, 8-9.

Şah Veliyyullah o devirlerde, her ilim dalıyla ilgilenerek geniş araştırmalarda bulunuyordu. Ehl-i Sünnetin dört mezhebinin fıkhi mevzuunda tetkikatta bulunuyor, bunları birbiri ile kıyaslıyordu. Verilen içtihatların ve fetvaların hangi nassa dayandığını tetkik ediyor ve imamların sözlerinin dayandığı noktaları araştırıyordu.

İlmi tetkikler ve dersleriyle meşgul olmakla birlikte İslami ilimler hususunda daha çok rusuh sahibi olmak, ilim adamlarıyla görüşerek onlardan feyiz almak ve bilgi hazinesini artırmak maksadıyla Haremeyn-i Şerifeyne (Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere'ye) gitmeyi düşündü. Zira artık bulunduğu çevrede kendisinden istifade edeceği pek kimse kalmamıştı. Bu imkânlarla ancak oralarda sahip olabileceğini düşünerek seyahate karar verdi.²⁸ Hicretin 1143 yılında hem ilim hem de hac maksadıyla seyahate çıktı. Şah Veliyyullah ilk önce Mekke'ye gitti. Haccını eda ettikten sonra Medine'ye geldi. Burada yaklaşık bir sene kaldı. Devrin ilim adamlarıyla burada görüşerek sohbetlerine katıldı.²⁹

İlk defa Hindistan'ın meşhur âlimlerinden olup da o sıralarda Hicaz'da bulunan Siyâlkûtî³⁰ ismiyle meşhur olan Efdal Han'dan hadis dersi aldı. Medine'de ise Şeyh Ebu Tahir Muhammed b. İbrahim el-Kürdî'den ilim tahsil etti.³¹ Ondan icazet aldı. O, Şah Veliyyullah için sena edici çok sözler söyledi. Ebu Tahir'den başka Tacüddin el-Kal'i el-Hanefî'nin Sahih-i Buhari derslerine iştirak etti. Kütüb-i Sitte'deki müşkil bahisleri halletmek maksadıyla buradaki ilmi çalışmalara katıldı.

Burada daha çok İmam Malik'in Muvatta'nı ele alarak üzerinde tetkikat yaptı. Muvatta'nın hem Yahya b. Yahya hem de İmam Muhammed rivayetinden olan nüshalarını inceledi. Müsned-i Darimi'yi okudu. Bu ve diğer bazı hadis kitaplarını da Şeyh Taceddin el-Kal'i'den okudu. Ve Şeyh Taceddin'den icazet aldı.³²

Şah Veliyyullah'ın o zamanlarda Hicazda bulunan birçok meşhur alimden istifade ettiğini beyan etmiştik. Bunlar özetle şunlardır: Şeyh Hasan Acimi, Şeyh Abdullah bin Salim el-Basri, Seyyid Abdurrahman İdrisi, Şeyh İsa Caferi, Şeyh Kaşşâşi, Şeyh Senavi,

²⁸ Nedvî, *el-Fevzu'l-Kebîr fi Usûli't-Tefsîr*, 15.

²⁹ Mehmet Erdoğan, "Şah Veliyyullah", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, XXXVIII, 260.

³⁰ Siyâlkûtî, Hindistan'da bir yer ismi olup, şu anda Pakistan'ın batı tarafında Lahor şehrinin yakınındadır.

³¹ İbrahim el-Kürdî'den aldığı derslerin muhtevası, (ilmi şahsiyeti-seyahat ve çalışmaları) bölümünde geniş olarak ele alınacaktır.

³² Nedvî, *el-Fevzu'l-Kebîr fi Usûli't-Tefsîr*, 15.

Şemseddin Muhammed bin Ala Babili, Şeyh Ahmet Ali gibi muhtelif zevatla görüşerek, onlardan feyiz aldı ve birçok hususta rusuh sahibi oldu.³³

Şah Veliyyullah yaklaşık iki sene Hicaz'da kaldıktan sonra hadis ve fıkıh ilimlerinde bulunan gayri safi İslam düşüncesine safiyet kazandırmak, ıslahat hareketlerine girişmek ve halkı irşat etmek maksadıyla memleketine dönmeye karar vermişti. Hicri 1144 yılında tekrar Mekke-i Mükerrerme'ye gelerek, ikinci defa haccını ifa etmiş ve Hicri 1145 yılının başında memleketine doğru yola çıkmıştı. Yaklaşık altı ay süren bir yolculuktan sonra Recep ayının 14. gününde Delhi'ye ulaştı. Kendisini karşılamak üzere ulema ve halk yollara çıkmış, büyük bir teveccühle kendisini karşılamıştı.

Delhi'ye geldikten sonra daha önce tasarladığı işleri yapmak, verdiği kararları uygulama safhasına koymak için bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Bu teşebbüslerin ilki ve belki de en önemlisi eski Dehli bölgesindeki, babasından kalma mütevazı ve basit bir evde ders vermeye başlamasıdır.

Daha sonraları "Medrese-i Rahimiyye" adıyla meşhur olan bu medresede verdiği dersler halk arasında şöhret bulmuş ve talebeleri gitgide çoğalarak buraya sığmamaya başlamıştı. İhtiyaca cevap veremeyecek hale gelen bu evi değiştirerek daha büyük bir yere taşınmak durumunda olan Şah Veliyyullah'ı, zamanın hükümdarı Sultan Muhammed huzuruna çağırılmış ve ona böyle bir yer tahsisi hususunda adamlarına emirde bulunmuştu. Böylece kendisine yeni ve geniş bir medrese tahsis edildi. Veliyyullah da babasının yadigârı olan evi terk ederek talebeleri ile bu medreseye yerleşti. Kısa bir zaman zarfında bu medrese Delhi'nin en önemli ilim merkezi haline geldi. Bu medreseye çok uzak yerlerden ilim tahsili için talebeler geliyor ve burada Kur'an, Hadis, Fıkıh ve diğer İslami ilimleri tahsil ediyorlardı.³⁴ Şah Veliyyullah'dan sonra dahi buradaki ilim faaliyeti kesilmemiş, Şah Veliyyullah'ın dört oğlu da burada ders vermiştir. Burada kısaca oğulları hakkında malumat vermemiz yerinde olur. Şah Veliyyullah'ın dört oğlu vardı ve hepsi de ilimle uğraşmışlardı. Dördünü de Şah Veliyyullah yetiştirmiş ve kendisinden sonra Hindistan'da meşhur ulema arasında yerlerini almışlardı. Dört oğlu sırayla;

³³ Nedvî, *el-Fevzu'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, 15; Abdulvehhab Dihlevî, 8.

³⁴ J. M. S. Baljon, "Şah Veliyyullah Dihlevî'ye Göre Hak ve Batıl Din", (Çev.: İsmail Çalışkan), *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 1999, 291.

Şah Abdulaziz ed-Dihlevi,
 Şah Refi'uddin ed-Dihlevi,
 Şah Abdulkadir ed-Dihlevi,
 Şah Abdulgani ed-Dihlevi'dir.

Şah Abdulaziz ed-Dihlevi, en büyük oğlu olup, meşhur müfessir ve hadis ulemasındandır. Edebiyata vakıf, İngilizceyi iyi derecede bilen ve on yedi yaşında ders vermeye başlayan mümtaz bir şahsiyetti.

Şah Refi'uddin ed-Dihlevi, ikinci oğludur. O da tefsir ve hadisle ün yapmıştır. Kur'an'ı Kerim'i ilk defa Urducaya tercüme etmiştir. Urduca bir de tefsir yazmıştır.

Şah Abdulkadir ed-Dihlevi, Şah Veliyyullah'ın üçüncü oğludur. İnziva hayatını seven bir zattır. O da geniş bir şekilde haşiye ve notlarla bir tefsir mahiyetini alacak şekilde Kur'an'ı Kerim'i Urducaya çevirmiştir. Ayrıca fıkıh ve hadisle ilgili birkaç risalesi de mevcuttur. En mühim eseri olan Urduca tefsirinin ismi "Muvaddihu'l-Kur'an"dır. Bu eseri (H.1205/ M.1794) yılında tamamlamıştır. Delhi'de vefat etmiştir.

Şah Abdulgani ed-Dihlevi, Şah Veliyyullah'ın en küçük oğludur. Daha çok tasavvufla ilgilenen mütevazı bir zattır. Bu da tefsir ve hadis sahasında ün yapmıştır. Delhi'de vefat etmiştir.³⁵

Yukarıda zikrettiğimiz dört oğlunun da ders verdiği Rahimiyye Medresesi halkı irşatta mühim bir merkez olmaya devam ediyordu. Daha sonra ise onlardan sonra gelen nesil burayı devam ettirdi. Burası hicri 1274 yılına kadar devam etti. Ancak (H.1274/M.1857) de İngilizlerle Babür oğlu hükümdarı Bahadır Zafer Şah arasında meydana gelen savaş neticesinde Hindistan İngilizlerin eline geçti. Gadr hadisesi olarak anılan bu muharebeden sonra bu medrese de dağıldı ve yıkıldı. Yalnız bunun yanına yapılan ve Şah Abdülaziz Medresesi olarak bilinen bina kaldı ve halen de mevcuttur.

Hicaz'dan döndükten sonra Şah Veliyyullah, medresesinde faaliyetlerine şu şekilde bir yön vermişlerdi.

Sabah namazını kıldıktan ve diğer işlerini bitirdikten sonra, başka hiçbir şeyle meşgul olmayıp, öğlene kadar derslerle meşgul olurdu. Onun hakkında oğlu Şah Abdülaziz şöyle der:

---

³⁵ Abdulvehhab Dihlevi, 13-14.

“Şah Veliyyullah, sabah namazından sonra, çalışmaya başlamak üzere oturunca bir daha yerinden kalkmazdı. Başka bir şeyle uğraşmaya yeltenmezdi.”

Dikkat ettikleri diğer bir husus da her ilim sahasında bir şahsı yetiştirmeye dikkat etmesi idi. Talebeleri arasında herhangi bir ilim dalına meyli olan talebeyi o dalda üstat sayılan birisine havale ederdi. Talebelerin kabiliyetlerine göre evvela gramer bilgisine ait birkaç risale okutur ve bunları ezberletirdi. Daha sonra tarihle ilgili bir Arapça kitap okutturur, Arap diline iyice vakıf olmalarını sağlarlardı. Daha sonra İmam Malik’in Muvatta’ını, Tefsir-i Celaleyn’i ardından da hadis ile ilgili Buhari, Müslim gibi kitaplar okunurdu. Bütün bunların ardından akaid, fıkıh ve tasavvufla ilgili eserler okunur, talebelerin görüş zaviyeleri genişletilir, düşünceyi geliştirecek etütler yapılırdı. Böylelikle talebeler körü körüne bir taklitçilikten kurtarılarak, tahkikçi ve araştırmacı bir şekilde yetiştirilirdi.

Şah Veliyyullah’ın Hicaz’dan döndükten sonra yaptığı en mühim faaliyetlerden birisi de Kur’an’ı Kerim’i tercüme etmesidir. O devirde Kur’an’ın manasını anlamak ve onunla amel etmek büyük bir ehemmiyete haiz değildi. Kur’an’ı tazim etmek, onu okumak ve anlamak demek değildi. Onlara göre tazim, onu sırmalı ve ipekli cüzler, keseler içine koymak, evin yüksek bir yerine asmak ve üzerini örtmektir. Günümüzde cemiyetimizin bazı kesimlerinde de aynı düşünce ve anlayış hâkimdir. Ramazandan Ramazana veya birisi vefat ettiğinde manası düşünülmezsizin açıp birkaç sahife okumakla iktifa ediliyordu. Fiili hayatta ve pratikte Kur’an’ı Kerim’in emir ve yasaklarına önem verilir değildi. Kur’an’ı Kerim, hükümleri bir tarafa bırakılmış, ölümlere okunan bir kitap haline gelmişti.

İşte Şah Veliyyullah bu duruma muttali olduktan sonra Kur’an’ı Kerim’i tercüme etmeğe karar verdi. Hindistan’da Müslümanlar arasında yaygın olan Farsçaya tercüme etmeğe başladı. Tercüme faaliyeti derslerle beraber yürütülüyor, derslerde bu tercümeden de istifade ediliyordu. Yaklaşık bir buçuk senede bu tercüme tamamlanarak istifadeye sunuldu. Hicri 1150’de başlanan tercüme 1151’de tamamlandı.

Daha sonra (H.1156 / M.1743) yılında ise resmen medreselerde okutulmaya başlandı.³⁶

³⁶ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, (Çev.: Ali Genceli), Hilal Yay., İstanbul 1971, 28-29.

Ancak devrin bazı uleması, kötü niyetlerinin bir neticesi olarak bu tercüme faaliyetine şiddetli bir şekilde karşı çıktılar. Bu hususta şöyle dediler: “Bu adam, tercüme faaliyeti ile halkı sapıklığa sürüklemektedir. Halk, Kur’an’ı Kerim’in tercümesini okuyacak ve böylelikle dalalete düşecektir. Üstelik bu hareketiyle o, İslam dinine büyük bir bidat sokmaktadır. Selef-i Salihin hiçbir zaman böyle bir fiile teşebbüs etmemiştir. Bu adam getirdiği bidat sebebiyle mücrimdir ve öldürülmesi vaciptir.”³⁷

Yukarıda zikrettiğimiz sözler gibi daha niceleri, onun hakkında söylendi. Bu şekilde ilmi otoritesini sarsmak, onu halkın nazarında küçük düşürmek gayesi ile aleyhte propaganda yapıldı. Hatta “Feth-i Pûrî” camiinden çıkarken muhalifleri tarafından üzerine saldırıldı. Ancak ellerinden kurtuldu. Bundan sonra muhalifler yaptıkları propagandanın neticelerini göremeyince bu işi azalttılar.

İleride ilmi seviyesini daha geniş bir şekilde ele alacağımız için hayatının mühim safhalarını teşkil eden ilmi çalışmalarını ele almayı zait kabul ediyoruz. Onun için bu mevzuyu kısa keserek hayatının son bölümünü zikrediyoruz.

1.1.4. Vefatı

Fikir adamlarının hayatı, zihinleri aydınlatmak, fikirleri açıklamak, zorlukları yenmekle geçer. Çoğu zaman düşündükleri inkılâp ve yenilikleri, kendileri fiiliyata koyamazlar. Ancak onların çalışmaları sayesinde, onların fikri ile yetişen ve onları tatbik sahasına koymak isteyen bir nesil yetişir. Onun yapamadıklarını yapmaya çalışır. Buna, ya muvaffak olur veya o yolda ölür.

İşte Şah Veliyyullah bu ıslahçılar zümresinden sayılabilir. Muhtelif eserlerinde, geniş bir şekilde anlattığı fikirleriyle, çağdaşlarının ve kendisinden sonra gelenlerin zihinlerini aydınlatarak, onları safi bir İslam anlayışına götürmeye çalışmış, eski yunan felsefesine ve israiliyyata ait fikirleri İslam düşüncesinden çıkartmaya gayret etmiş, eserlerinde izah ettiği yeni fikirleri halka anlatmaya gayret sarf etmiştir.

Ancak bizzat kendisi fiilen yenilik yapmaya, ümmeti uyandırmaya, fikri ve ahlaki seviyeyi yükseltmeye imkân bulamamıştır. Ömrünün büyük bir kısmını bu mücadele uğrunda harcadığı için, aksiyona geçememiştir. Bu iş daha sonra gelecek olan nesillere

³⁷ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 30.

kalmıştır. Nitekim yarım asır geçmeden onun hazırladığı zemin üzerinde, mücadele verecek olan, ailesinden ve talebelerinin talebeleri arasından birtakım mücahitler yetişmiş, üzerlerine farz olan cihat vazifesini ifa etmiş, bu yolda şehitler vermişlerdir.³⁸

Şah Veliyyullah'ın ömrünün sonuna doğru Delhi bölgesi, koyu bir Şii olan Necef Ali Han'ın idaresi altına girdi. Bu adam, ilim adamlarını ve bilhassa Ehli Sünnet ulemasını ezmeye başladı. Rivayete göre Şah Veliyyullah da bu adamın zulmünden kurtulamadı. Bir daha bir şey yazamaması için elini çolak yapmak istediği de rivayetler arasındadır.

Şah Veliyyullah 61 yaşındayken hastalığa yakalandı. Hafif geçen birkaç günün ardından hastalık şiddetlendi. 29 Muharrem 1176 (20 Ağustos 1762) tarihinde Delhî'de vefat etti. Ve Eski Delhî'deki Münhediyân Mezarlığı'nda babasının yanına defnedildi.³⁹ Allah rahmet eylesin. Âmin!

1.2. İLMİ ŞAHSİYETİ, SEYAHAT VE ÇALIŞMALARI

1.2.1. İlmî Seviyesi

Şah Veliyyullah, ilmi çalışmaları, gayretleri sayesinde büyük imamlar ve müceddidler safına geçmiş, Hücetülislam Gazali (ö.505/1111) ve Şeyhülislam İbn Teymiyye (ö.728/1327)'nin ulaştığı mertebeye ulaşmıştır.

Eserlerinde de görüleceği üzere kendinden önce yaşayan gazali Ebu Talip Mekki, İzzuddin b. Abdisselam gibi pek çok âlimden istifade etmiştir. Eserlerindeki bazı konular İbn Teymiyye'nin görüşüne uygun olduğu görüldüğünden ondan da büyük ölçüde etkilendiğini söylemek mümkündür.⁴⁰

Şah Veliyyullah, Tefhimatu'l-İlahiyye adlı eserinde İbn Teymiyye hakkında onu övücü mahiyette görüşler serdetmiştir. İbn Teymiyye'nin bidatlerle mücadelesini, selefî görüşlerini müdafaasını sitayişle zikretmektedir.

Ancak ed-Dihlevî'nin İbn Teymiyye ekolüne tamamen bağlı olduğunu da söylemek mümkün değildir. Aynı şekilde Muhammed b. Abdülvehhab'ın da görüşlerine

³⁸ Şükrü Özen, *Mezheplerin Doğuşu ve İçtihat Tartışması*, Pınar Yay., İstanbul 1987, 16-17

³⁹ Kannûcî, 244; Mehmet Erdoğan, "Şah Veliyyullah", *DİA*, XXXVIII, 260.

⁴⁰ Özen, 15.

tamamen muvafık görüşlere sahip olduğunu söyleyemiyoruz. Her ne kadar 17. Yüzyılda İslam dünyasında yetişen bu iki şahsiyet Hicaz'da beraber ders görmeleri, birbirine benzer iki akımı oluşturmuşsa da, Şah Veliyyullah tasavvufla ilgilenmiş, prensipler koymuş, Nakşibendî, Geylani, Çiştî ve Müceddidi tarikatına ait eserler kaleme almıştır. Bu tarikatların usulünü beyan etmiş, kendisi de Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Bununla beraber o, devrindeki bidatlerle, tasavvufla sonradan giren batıl akidelerle ve İslam felsefesine karışan gayri İslami felsefi görüşlerle mücadele etmiştir. Bu yönleriyle de İbn Teymiyye'den etkilendiğini, Muhammed b. Abdülvehhab'la bazı hususlarda aynı görüşlere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Bu husus, Hüseyin G. Yurdaydın'ın, Veliyyullahi düşünce akımı adlı makalesinde şöyle açıklanmaktadır:

“Veliyyullah, Nakşibendî tarikatının “Müceddidi” koluna mensup idi. Fakat İbnu'l-Arabi'nin düşüncelerini de beğenmediği söylenemezdi. Fakat onun zihnine şekil veren başlıca tesir Hicaz'dan gelmişti. Medine'de Şeyh Ebu Tahir Muhammed b. İbrahim el-kürdi'nin yanında hadis okumuş, Şeyh Süleyman Mağribi de ona maliki fikhî ile ilgili dersler vermişti. Bu sıralarda çağdaşı Muhammed b. Abdülvehhab da, İslam'ın bu kutsal şehirlerinde aynı hocalardan ders almakta idi. 18. yy. İslam dünyasının yetiştirdiği bu iki şahsiyetin, mistik bir tarafı olmayan Hicaz'da hadis tahsil etmek ve böylece aynı kaynaktan ilham almak suretiyle gerçekleştirdikleri bu iki akım, İbn Teymiyye'ye kadar götürülebilir ve birinin diğeri veya her ikisinin de birbiri üzerine bir tesiri olup olmadığını tespit etmek çok güç olmakla beraber, 19. yy. Müslüman Hindistan'ında bu iki sistem birbirine daha yakın bir hale gelmiştir.”

Daha önce de zikrettiğimiz gibi Şah Veliyyullah pek çok ilim dalında kemal mertebesine ulaşmış, Arapçayı ve Farsçayı ana dili gibi konuşup yazmaya muktedir bir zattı. Tefsir, Tefsir Usulü konularında mühim ve müstakil eserler yazmış, tefsire ait birçok konuda yeni bakış açıları ortaya koymuş, Kur'an ve tefsir ile ilgili en müşkül meselelere açık hal yollarını belirtmiştir. Hadis ilmi sahasında hadis metinlerini ezberleyerek, senetlerini zapt ile çalışmaya başlamıştır. Bilhassa dört mezhebi ve usullerini okutmuş, fikhî konuda dayandıkları nassları (ayet ve hadisleri) inceleyerek daha çok muhaddis fakihlerin yolunu tercih etmiştir. Tasavvuf, akide ve fikh gibi konularda ciddi çalışmalarda bulunmuş ve muhtelif eserler kaleme almıştır.

Şah Veliyyullah Müslüman Hint âlimleri arasında şeriatın sırları, akli ve nakli ilimlerin derinliklerinde hurafe ve bidatlerle mücadelelerinde, kendine has üslubu, açtığı yeni yolu ve mümtaz şahsiyeti ile ön plana çıkmıştır.⁴¹

Şah Veliyyullah'ın ilmi ve fikri seviyesi muasırlarına nazaran çok yüksek olduğu içindir ki onların arasında ayrı bir mevkie çıkmıştır gerçekten de bu durum eserlerinden kolaylıkla anlaşılabilir. Zamanında ve halen kendisini “Hekim-i Ümmet” ve “Müceddid-i Millet” unvanlarıyla anarlar.

O devrin âlimlerinden Mirza Muhammet Mazhar onun hakkında şöyle söylemektedir: “Hazreti Şah Veliyyullah Sahip Muhaddis Dihlevi Rahmetullah yeni bir metot getirmişlerdir. Esrarı maarif ve ilmi inceliklerde hususi bir tarz benimsemişlerdir. Bu kadar azametli ilim ve kemale sahip bulduklarından kendilerini “Ulemayı-ı Rabbani”den saymalıdır. Zahir ve batın ilimleriyle yeni ilim şubeleri bahsinde de ileri gelen Sufiyye muhakkikleri arasında onun gibi ancak birkaç şahsiyet gösterilebilir.”^{42*}

Şah Veliyyullah'ın bir başka muasırı Mevlana Fahreddin Fahri Cihan Dihlevi “Fahru'l-Hasn” isimli eserinde onu şöyle anlatır: “Yüksek makam sahibi, değerli kerametlere malik Şeyh Veliyyullah muhaddistir. Allah kendisine selamet versin ve ömrünü uzun etsin.”⁴³

Yine Şah Veliyyullah ile ilgili bazı âlimlerin onun hakkında yazdıklarına kısaca bir göz atacak olursak merhum Nuvvab Sıddık Hasan Han'ın şu sözleri ne kadar doğrudur: “Eğer Şah Sahip (Veliyyullah) İslam'ın ilk devirlerinde ve eski devirlerde

⁴¹ Abdulvehhab Dihlevi, 17.

⁴² Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 43.

* “Mirza Mazhar Can-ı canan Hindistan hükümdarı Şahinşah Alemgir'in saray şairlerinden ve devlet büyüklerinden Mirza canın oğludur. Urduca ve Farsça yazan şairlerin ileri gelenlerindedir. Bilhassa Urdu şiirinin en meşhur simalarındandır. Miladi 1699 senesinde Maluva eyaletinde Kala Bağ'da doğmuştur. 17 yaşında babasını kaybeden bu zat medreselere devam etmiş 30 yaşına kadar ilim tahsil etmiştir. Fıkıh, Hadis ve İslami bilgilere vakıf olan bu zat şiirlerini halkın anlayabileceği bir lisanla yazmıştır. Muhalifleri tarafından Miladi 1781 tarihinde şehit edilmiş ve şehit lakabıyla yad edilmiştir. Urduca yazılmış bir divanı ve “Haritay-ı Cevahir” isminde farsça bir kitabı vardır.” (Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 43.)

⁴³ “Mevlâna Fahreddin Fahr-i Cihan Dihlevî, zamanının meşhur âlim ve şairlerindedir. Muasırı bulunan ilim adamlarının hal tercümelerini yazmıştır. Delhi'de ders veren bu âlimin de Urduca ve Farsça şiirleri vardır.” (Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 44)

dünyaya gelmiş olsalardı, herhalde ümmetin imamlarından ve müctehidlerin ileri gelenlerinden sayılırdı.”⁴⁴

Mevlana Şah Muhammed Aşık Phulheti “Hayrun Kesir” isimli eserinin mukaddimesinde zatı faziletleri hakkındaki düşüncelerini şöyle beyan etmektedir: “Ve devrimizde böyle yüksek bir makam sahibi, delilleri bir araya toplayan feyz ve nurların mecmuası, ulum ve esrarın membaı, veraseti Muhammediyyenin kemalinin mücevherlerinin hazinesi, vesayati Ahmediyenin rumuzunun, nakdinin madeni, şeriat kaidelerini yenileyen (müceddid), tarikat kanunlarının tertipleycisi, hakikatin ince noktalarını çözen, âzamu’l-muhaddisin (muhaddislerin en büyüğü), asrın velisi, Hak Teâlâ’nın lisanı (lisanullah) Kutbeddin Ahmed, Ebu Feyyaz Şah Veliyyullah Sahibdir. Allah onun ömrünü uzun etsin. Ta kıyamet gününe kadar dünya halkına daha faydalı olmasını sağlasın.”

Nitekim bu sözler bilgi sahiplerince malum olduğu gibi, ehli ilim ve marifet erbabı indinde de sabittir.

Şah Veliyyullah’ın ilmi seviyesi hususunda kendisini övücü mahiyette birçok yazı kaleme alınmış ve birçok söz söylenmiştir. Ondan ilim tahsil eden veyahut kurduğu medreseden ve bıraktığı eserlerden istifade edenler onun ilmi şahsiyeti hakkında uzun makaleler kaleme almışlardır.

Mevlana Muhammed Kasım Nanutevi⁴⁵ Deo-Bend Daru’l-Ulumun kurucusu ve Emir Şah Han⁴⁶ Şah Veliyyullah’la ilgili şöyle bir olaydan bahsederler.

⁴⁴ “Nuvvab Siddık Hasan Han, Hindistan’ın tanınmış ilim adamlarından ve mühim şahsiyetlerindedir. Bhopal hükümdarı (Melike Cihan Begüm) nın kocasıdır. 1883 yılında Kannuc’da doğdu. Delh’de Şah Veliyyullah’ın kurduğu medresede ilim tahsil etti. İslami ilimleri ve bilhassa İslam tarihini iyi bilenlerdendi. Birçok eseri vardır. Bunlardan birisi adını zikrettiğimiz “*İthafu’n-Nübela*”dır, diğeri de “*Leffü’l-Kumat*”dır. Nuvvab vaktiyle İstanbul’da çıkan “el-Cevaib” gazetesinde de Arapça ilmî makaleler neşretmiştir. Arapça, Farsça ve Urduca’yı iyi bilen Nuvvab’ın Türkçeyi de bildiği rivayet edilmektedir. Bhopal’de vefat etmiştir.” (Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi’l-Bâliğa*, 42.)

⁴⁵ Mevlâna Muhammed Kasım Nanutevi, bugünkü Hindistan’ın “Seheranpor” eyaletinin “Deo-bend” kasabasında meşhur bir İslam üniversitesinin, Deo-bend Dâru’l-Ulumun kurucusudur. Burası Ezher’den sonra, zamanımızın en büyük İslâmî üniversitesidir. Mevlâna Muhammed Kasım, burasını ilk defa ufak bir medrese olarak tesis etmişti. Deo-bend kasabası ise bu üniversite sayesinde gelişmiştir. Deo-bend’e bir üniversite şehri nazarıyla bakılmaktadır. Şehrin otuz bin nüfusu, üniversitenin ise üç binden fazla talebesi bulunmaktadır. Üniversitenin rektörü (Mühtemim-i Umur) “Şeyhu’l-hadis” Mevlâna Fahreddin Murat Abad’dır. Mevlâna Muhammed Kasım, Hicri 1283 (M. 1867) yılının Muharrem ayının 15. Perşembe günü vefat etmiştir.

⁴⁶ Emir Şah Han, Şah Abdülaziz’in talebelerinden ve halifelerindedir. Son zamanlarda Mevlâna Muhammed Kasım’ın kurduğu Deo-bend üniversitesinde ders vermiş olduğu rivayet edilmektedir. (Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi’l-Bâliğa*, 45)

Zikredeceğimiz bu hadise de bize Şah Veliyyullah'ın şöhretinin sadece Hindistan'da yayılmış olmayıp gerek Arap gerekse İran bölgelerinde de iştihar etmiş olduğunun açık bir delili olabilir.

Mevlana Kasım şöyle anlatır: Mevlana Nanutevi Sahib'i hacca götüren gemi bir Yemen limanına uğramıştı. Şehrin ileri gelen yaşlı âlimlerinden biri, her nasılsa gemide olduğunu haber almış ve ziyaretine gelmişti. Görüşme esnasında Mevlana, ilim ve faziletini anlamış ve kendisinden "İcazet senedi" istemişti. Bunun üzerine muhaddis:

-Siz kimin talebesisiniz? diye sormuştu.

-Mevlana, Şah Veliyyullah'ın oğlu ve halifesi Şah Abdülaziz'in⁴⁷ talebesi olduğunu söyleyince o âlim zat şöyle demişti: "Evet biliyorum. Ve bu büyük zatı da tanıyorum. Şah Veliyyullah Dihlevi'nin gölgesi, "Şecere-i Tuba" gibi her tarafa ulaşmaktadır. Tuba ağacı bildiğimiz gibi dallarıyla cenneti gölgesi altına alır. Şah Veliyyullah'ın haiz olduğu fazl u kemal de, tıpkı tuba ağacı gibi her tarafa yayılmakta, hatta bizim ülkemize kadar gelmiş bulunmaktadır."

Şah Veliyyullah'ın diğer ulema arasındaki yeri ve kıymeti yukarıda zikrettiğimiz misallerle ortaya çıkmaktadır. Burada kısaca Şah Veliyyullah'ın sahip olduğu ilmin değerini ve büyüklüğünü kendisinin de idrak etmiş olduğunu ortaya koyan kendi ifadelerine de yer vermemiz uygun olacaktır. O böylelikle sahip olduğu ilmin derecesinde bir mesuliyete de sahip olduğunun farkındadır.

Ancak şunu da hemen belirtelim ki, o bu sözleriyle kendini methetmek gayesinde olmadığını, bunları ancak tahdis-i nimet suretinde zikrettiğini ifade etmektedir.

Bu hususu açıklayan birkaç örnek zikrederim:

1- Allah'ın bana lütfetmiş olduğu en büyük ihsanı ve inayeti, bu son devirde beni "natık" (söz söyleme kudretine sahip), "hakim" (ilmi hikmeti bilen), "kaaid ve zaim" (lider ve rehber) kılmasıdır.

2- Âlemlerin Rabbi bana şunu anlatmıştır:

Biz seni lider (imam) tayin ettik. Gerçeğe varabilmek için önünde uzanan yolların hepsini kapatarak, yalnız bir tanesini açık bıraktık. O yol "itaat ve muhabbet" yoludur.

⁴⁷ Şah Abdülaziz, Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin büyük oğludur. Kur'an'ı Kerim'i Urduca'ya tercüme etmiştir. Hadis, Fıkıh ve Tefsir sahalarında otorite sayılabilecek bir seviyede kabul edilmektedir.

Sana düşmanlık eden kimse için gökyüzü ve yeryüzü asli hüviyetini kaybetmiş demektir. Bu sebeple sen, manevi ülkenin hükümdarisin. Şarktakiler de garptakiler de hep senin fermanın altında. Bundan maksat halkın seni bilip bilmemesi değildir. Seni tanıyanlar, yani gösterdiğin yolda yürüyenler muvaffak olur.⁴⁸

3- Allah benim kalbimde bir mizan yaratmıştır. Bununla ben, ümmetin fertleri arasında mevcut bulunan ve zuhur eden her türlü anlaşmazlıkları anlar, kimin haklı kimin haksız olduğunu sezer ve bu ihtilafların çaresini bulurum. Haklı olanı, bu hususta hiçbir şüphe ve tereddüde yer kalmamak üzere, gerek akli delillerle gerekse nakli vesikalarla ispat etme iktidarı da Allah'ın bana verdiği kudretlerden biridir.⁴⁹

Veliyyullah'ın bu ifadesinde gaybı bilme gibi bir özelliğe sahip olduğu manası çıkarılabildiğinden, bu tarz ifadeye katılmıyorum. Zira bu tarzdaki bir ifade gaybı yalnızca Allah u Teâlâ'nın bilmesi inancına terstir. Ancak yukarıdaki ifadenin tevil edilmesi halinde şer'i esaslar dâhilinde bir mana anlaşılabilir.

4- Allah'ın bu zayıf kuluna en büyük ihsanlarından birisi de kendisine “Hilat-ı Fatihyye” (her şeyi açma kudreti) bağışlamasıdır. Son zamanlarının sayısız zorluklarını hep bununla hallettim. Bu husustaki hizmetlerimi şu şekilde sıralayabilirim.

a) Fıkıhta “mardi” (beğenilen hususlar)'ı topladım. Bu şekilde fikhî, hadislere göre tetkik ederek yeni baştan gözden geçirdim. Yeni bir bina kurdum. Hz. Peygamber'in bütün emirlerini, hükümlerini, talimini ve tebligatını, bunların sebep ve keyfiyetlerini öyle bir şekilde tertip ve tanzim ettim ki benden önce hiçbir kimse, bu işi benim yaptığım tarzda yapmamıştır.

b) Sülukde (Tasavvuf terimi- doğru yolda yürümek) Allah'ın beğendiği ve bu devirde muvaffakiyete götürmesi mümkün, yegâne yol bana gösterildi. Ben de Allah'ın gösterdiği bu yolu aynen takip ettim. Bu mevzuda iki risale yazdım. “Heme'at” ve “Altafu'l-Kuds”.

c) Vazifelerimden biri de şudur: Müttekaddimin (eski) Ehli Sünnet âlimlerinin akidelerini delil, sebep ve vesikalarla ispat etmek, “makulâtı” (aklın uygun bulduğu ancak akıl ile bilinen şeyler) şüphe ve tereddütlerden kurtarmak. Öyle ki bundan böyle, bahis mevzuu meselelerde hiçbir karışıklığa, tereddüt ve şüpheye yer kalmasın.

⁴⁸ Şah Veliyyullah, *Teşhîmâtü'l-İlâhiyye*; Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 48.

⁴⁹ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 49.

d) Bunlardan başka “Kamalat-ı Erbaa (dört kemaller) şeklinde ifade edilen hususlar şunlardır: 1- İbda (Ortaya çıkarmak, icat etmek), 2- Halk (Bulup ortaya koymak), 3- Tedbir (Düşünmek ve işin ilerisini ve gerisini düşünmek), 4- Tedlil (Delil getirmek) ve aynı zamanda insan psikolojisini anlamak ve kabiliyetlerini sezme bilgisi de bana ihsan edilen ilimler arasındadır.

Buradaki ifade de biraz önce zikrettiğimiz ifade ile eşdeğer olup Allah u Teâlâ'nın sıfatlarını ihtiva etmektedir. Bu sıfatlar cenabı Hakk'ın diğer sıfatları gibi insanlarda tecelli etmesi mümkün olan sıfatlardan değildir. Dolayısıyla yukarıdaki ifadeyi, olduğu gibi kabul etmek mümkün değildir. Bu ifadeleri tevil etmek de oldukça zor görünüyor. Bunların tevil edilmesini arzu etmemizdeki sebep de Şah Veliyyullah'ın ilmi seviyesi, onun böyle şeyleri söylemeyeceğine olan inancımızdır.

e)“Hikmet-i Ameli” (Ekonomik problemleri tanzim, geçim meselelerini idrak ve memleket idaresine ait işleri hesaplamak) da bana tam olarak verilen “İnayet-ı Rabbanî”dendir.

f) Bunlardan başka Allah bu fakire öyle bir meleke de vermiştir ki,
Dinin aslı nedir?

Allah'ın Resulü dini öğretirken ne şekilde hareket etmiştir?

Ve ne gibi hususlara başvurmuştur?

Meselelerini hep bununla anladım. Daha sonra Resulullah'a ait sözlerin ne şekilde değiştirildiğini, bidatlerin nasıl ve niçin uydurulduğunu da yine bununla idrak ettim. İşte bu sebeple vücudumun her tarafında binlerce lisan imkânı olsa ve her biri hamdı ilahiyi dile getirse, yine de bana verilenlerin bir zerresinin şükrünü eda edemem.⁵⁰

Bunlar gibi Şah Veliyyullah'ın eserlerinde bir hayli söz vardır. Şah Veliyyullah'ın bu sözleri, görüldüğü gibi iddialı ve büyük sözlerdir. Ancak çalışmaları ve yaptığı işler nazari dikkate alındığında hakikaten bu iddialarda bulunmağa layık bir zat olduğu görülecektir.

⁵⁰ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 51.

1.2.2. İlmî Çalışma ve Seyahatleri

Şah Veliyyullah on beş yaşına geldiğine akli ve nakli ilimlere ait birçok kitabı okumuş ve ders kitaplarını bitirmişti. On beş yaşına kadar olan malumatı zamanın âlimlerinden olan babası Şeyh Abdürrahim'den almıştı.

Öğrendiği ilimler ve okuduğu kitaplara temas edecek olursak hadis ilmi hususunda kendileri şöyle demektedirler:

“Hadis ilmine ait **Miškât** isimli eseri tamamıyla okudum. Fakat birkaç gün devam eden rahatsızlığım sebebiyle mezkûr kitabın “Kitabu’l-Bey” ve “Kitabu’t-Tahare” ye kadar olan kısmını okudum. O zaman Sahihi Buhari’ye başladım. Bu kitabı da “Kitabu’t-Tahare” ye kadar okudum. “Şemail-i Timizi”yi ele aldım ve sonuna kadar ikmal ettim.⁵¹

Tefsir hususunda “**Tefsir-i Beyzavi**” ve “**Tefsiri Medarik**”den bazı kısımları, bu ilme ait metotla inceledikten sonra, kalan kısımları bizzat kendisi mütalaa etti. Bunlardan başka diğer tefsirlerden de istifade ederek, babasının tefsir ve Kur’an’i ilimler mevzuundaki derslerine iştirak ettiğini kaydeder.

Fıkıhta **Şerh-i Vikaye**’yi tamamladı. **Hidaye**’nin iki cildini okudu.

Usul-i fıkıhta **Husami, Tavdih ve Telmih** derslerini gördü.

Mantıkta **Şerh-i Şemsiyeyi** tamamen okudu. İhtisar edilmiş bazı kitapları da mütalaa etti.

Kelamda **Şerh-i Akaidi Kamil, Şerh-i Hayali** ve **Şerh-i Mevakıfi** okudu.

Tasavvufla ilgili olarak **Avarif el-Maarif**’in büyük bir kısmını ve **Resail-i Nakşibendî**’yi okudu.

İlmî hakaikle ilgili olarak **Şerhi Rubaiyyat, Levain, Mukaddeme-i Şerhi Lemeat ve Mukaddeme-i Nakil Füsusu** etüd etti.

⁵¹ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 8.

Tıpla ilgili **el-Mucez fit-Tıp**, Felsefede **Şerhi Hidayeti'l- Hikme**, Nahivde **Molla Caminin Kafiye şerhini**, Meani'de **Mutavval Muhtasarul- Maani ve Molla Zade'nin haşiyesini** okuyarak birçok ilim dalında tahsil gördü.⁵²

Netice olarak Şah Veliyyullah, zamanının geçerli ilim dallarına ait bir hayli eser okuyup bu ilimlerin prensiplerini öğrendikten sonra Nakşibendi tarikatına girdi. İşte o zaman pederi ve hocası Şeyh Abdürrahim büyük bir davet hazırladı ve bu merasimde Şah Veliyyullah sarık giyerek âlimler sınıfına girmiş oldu.⁵³

İki üç sene bu şekilde geçtikten sonra ilimde kemal derecesine ulaşan Şah Veliyyullah pederinin hastalanmasıyla biat ve irşat hususunda babasından müsaade ve salahiyyet aldı. (H.1131/M.1719) Şeyh Abdürrahim kısa bir müddet sonra ilim kürsüsünü oğluna emanet ederek vefat etti.

Şah Veliyyullah babasının vefatından sonra müstakil olarak irşat faaliyetlerine başladı. Kısa bir zaman içinde ünü etrafa yayıldı ve birçok yerden kendisinden istifade etmek üzere birçok talebe etrafına toplandı. Şah on bir sene dini ilimler hususunda ders vererek bu faaliyetiyle meşgul oldu.

Şah Veliyyullah bu müddet içerisinde dört ehlisünnet mezhebinin fıkıh meseleleri hususunda derin araştırmalar yaptı. Fıkhi meseleleri birbiri ile kıyasladı, verilen içtihat ve hükümlerin hangi ayet veya hangi hadise dayandığını araştırdı. Ehlişünnet mezhep imamlarının sözlerinin dayandığı noktaları tespit etti. O devirde muhaddis ve fakihlerin metodu ile meseleleri inceledi.

Şah Veliyyullah'dan önceki devirlerde talebelere okutulan İslami ilimler, asliyetini kaybetmiş, bidatlerle dolmuş ve kısır birtakım bilgilerden başka bir şey verilmez olmuştu. Akide konusunda eski yunan felsefesi ve bozuk Hint inançları ile karışık bir İslam akidesi okutulur, Kur'an'ı Kerim ise program harici tutulurdu. Fıkhi konularda basit bir fıkıh bilgisi dışında fıkhi meseleler derinliğine ele alınmazdı. Medreselerde okutulan kitaplar "Sadra"nın, Kadı Mübarek Şems'in eserleri ile "**Baziga**", "**Şerhi Metali**" gibi bazı basit kitaplardan ibaretti.⁵⁴

⁵² Kannûcî, 245.

⁵³ Abdulvehhab Dihlevî, 8.

⁵⁴ Mesut Nedvî, *Tarihu Da'veti'l-İslamiyye fi'l-Hind*, 129.

Şah Veliyyullah yukarıda zikrettiğimiz usulü tamamen bırakarak, yeni bir metotla talim ve terbiyeye başladı. Ortaya koyduğu metot kısaca şöyle idi:

Talebelerin anlayış ve kabiliyetlerine göre sarf ve nahiv kaidelerine ait birkaç eser okutulur ve bunlar talebelere ezberletilirdi. Daha sonra akideye veya tarihe ait Arapça bir kitap okutulur, talebenin Arapça kelime hazinesi genişletilir, Arapçaya daha iyi vakıf olmaları sağlanırdı. Daha sonra ders kitabı olarak İmam Malik'in Muvattaı okunurdu. Kur'an-ı Kerim tefsir edilmeksizin kelime kelime tercüme edilir, yeri geldikçe sebebi-i nüzuller zikredilir ve karşılaşılan nadir dilbilgisi kaidelerinden bahsedilirdi. Bu şekilde Kur'an dersi genişledikten sonra Tefsir-i Celaleyn okutulurdu.

Daha sonra Hadis ilmine geçilir, Buhari, Müslim ve diğer hadis kitapları okunur, ardından da fıkıh akide ve tasavvuf üzerinde durulurdu. Bu şekilde talebenin her yönüyle gelişmesi sağlanırken fikri ve ilmi münazara ve münakaşalarla talebenin ufku genişler, tahkikçi ve araştırmacı olarak yetişirlerdi. Bu aşamalar geçildikten sonra herhangi bir ilim sahasında ilerlemek isteyenler o mevzuda üstat olan bir üst seviyedekilere havale edilirler ve o dalda derinlemesine çalışırlardı.⁵⁵

Şah Veliyyullah hicri 1143 yılının sonlarına doğru hem hac vazifesini ifa etmek hem de Hicaz'da bulunan âlimlerden istifade etmek maksadıyla Hicaz'a gitmeye karar verir. Uzun bir yolculuktan sonra Mekke-i Mükerreme'ye gelir. Hac vazifesini ifa ettikten sonra Medine'ye döner ve burada yaklaşık bir, bir buçuk sene kalır. Burada bulunan birçok âlimle görüşüp, onlardan hadis, tefsir dersleri alan Şah Veliyyullah, birkaç meşhur âlimden icazet de alır.⁵⁶ Burada görüştüğü zevatı onlarla okuduğu kitapları hocaları ile ilgili bölümde daha teferruatlı ele alınacaktır.

İki seneye yakın Hicaz'da kalan Şah bu müddet içerisinde hayli kitap mütalaa ettikten sonra, hadis ve fıkıh ilimlerinde içtihat derecesine ulaştı. Nihayet hicri 1145 yılında Hindistan'a dönmek üzere yola çıktı ve yaklaşık altı ay kadar sonra Hindistan'a ulaştı.

Hicaz'dan döndükten sonra bir müddet babasından kalan evde ders veren Şah Veliyyullah'a zamanın hükümdarı yeni ve büyük bir yer tahsis etti. Burada Darü'l-Hadis ismini verdiği üniversite mahiyetindeki medreseyi kurarak ömrünün sonuna kadar

⁵⁵ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 26.

⁵⁶ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 16.

burada ders vermekle ve kitap telif etmekle meşgul oldu. Kurduğu bu medreseye çok uzak yerlerden dahi birçok talebe geliyor, burada ilim tahsil ettikten sonra dönüyorlardı.

Hicaz'dan döndükten sonra Şah Veliyyullah'ın yaptığı en mühim çalışma Kur'an-ı Kerim'i Farsçaya tercüme etmesi olmuştur. Manası anlaşılmaaksızın okunuyor, insanlar sadece dışına bir ehemmiyet arz ediyor, hükümlerine, manasına ehemmiyet vermiyorlardı. Bunun üzerine Şah Veliyyullah bilhassa münevver müslümanlar arasında yaygın olan Farsçaya, Kur'an-ı Kerim'i hicri 1150 senesinde tercümeğe başladı ve hicri 1151 de tamamladı.

Ancak onun bu çalışması bazı su-i niyet sahibi âlimler tarafından hoş karşılanmadı. Aleyhinde propagandalara girişildi, üzerine muhalifleri⁵⁷ tarafından saldırtırıldı, ancak o Allah Teâlâ tarafından korundu.

Hicaz'dan dönüşünden sonra yapmış olduğu en büyük hizmetlerden biri daha önce de kısaca üzerinde durduğumuz, o devirde geçerli olan eğitim ve öğretim metodunu değiştirerek yeni bir eğitim-öğretim sistemini getirmiş bulunmasıdır.

Dolayısıyla bahsettiğimiz bu faaliyetleri ile ilerde yapmayı hedeflediği ıslahatın temelini atmış oluyordu. Hedeflediği ıslahatın gayesi İslami bilgileri havassın inhisarından kurtararak, avama en basit halk tabakasına ulaştırmaktı. Böylelikle halkın din anlayışını ve dini görüşünü sağlam bir çizgide geliştirerek, hadislere daha geniş bir objektifle bakmalarını sağlamış olacaktı. Bu niyeti bilhassa Kur'an tercümesinde dikkati çekmektedir.

Bütün bunların yanı sıra Şah Veliyyullah'ın yapmış olduğu daha pek çok hizmetleri vardır. Bu hizmetlerini burada kısa kısa açıklamakta fayda vardır.

Daha öncede bahsettiğimiz gibi o devirde Müslümanlar birkaç fırkaya ayrılmışlardı. Bunların mensupları bağlı oldukları düşünce sisteminin müdafaasında o kadar ileriye gidiyorlardı ki, bu çoğu zaman muhalifleri arasında kanlı hadiseler, birbirlerini tekfir etmeye kadar gidiyordu.

Sünniler ve Şiiiler arasında büyük çekişmeler, mutaassıp mezhep sahipleriyle, ehl-i hadis tabir edilen fırka arasındaki münakaşalar had safhaya ulaşmış, diğer ufak fırka veya cemaatlerde de kavga ve mücadeleler artmıştı. Şah Veliyyullah böyle bir zaman ve

⁵⁷ Birışık, "Urduca Kur'ân Tercümelerinin Tarihi Gelişiminde Batının Etkisi", 382.

zemin içerisinde, taassup ve düşüncesizlik içerisinde bulunanları bu ifrat ve tefritten vazgeçirebilmek için, aralarındaki ihtilafların sebeplerini tahlil ederek gerek yazıyla gerekse sözle bu fırkaları mutedil hale getirebilmek için büyük bir gayret sarf etmiştir.⁵⁸

Diğer bir husus ise, gerek ehli tasavvuf arasında gerekse kendilerini ilim adamı olarak halka takdim eden bazı kimselerin kafalarında eski yunan felsefecilerinin ve İran efsaneleri ile batıl düşünce ve fikirleri ile karışmış bir İslamiyet anlayışı hakim idi ki bu kimselerin uğraştıkları yegane meseleler felsefe mantık ve birtakım akli mevzular idi.

Bütün zamanları bu bahisler üzerinde cereyan eden manasız münakaşalarla geçiyor, başka hiçbir ilmi mesele yokmuşçasına yozlaşmış Yunan felsefesiyle sapık İran efsaneleri ve dervişlik fikirleriyle uğraşıp duruyorlardı. Fiili hayata pratik yaşayışa hiçbir faydası olmayan “dedim- dedi” lerle vakit geçiyorlardı.⁵⁹

Şah Veliyyullah bu işe bir intizam vermek, bu insanları içinde buldukları bu sapıklıktan kurtarmak ve boş münazaralarla vakitlerini israf etmelerinin önüne geçmek amacıyla, gerçek İslam düşüncesini ortaya koyan eserler telif etmeye başladı. Şah Veliyyullah bu sistemi kurarken Kur’an-ı Kerim’i, Hadis-i Şerifleri ve ana hükümleri nazar-ı itibara aldı. Bunların ışığı altında gerçek ve doğru bir İslam düşüncesini tedvin etmek hususunda muvaffak oldu.⁶⁰

O devirdeki diğer bir hastalık ise tamamen hurafeler ve manasız unsurlarla dolu olan ve çeşitli gayri İslami fikirlerle karışarak asliyetini tamamen kaybeden, eski İran din ve inançlarının tesiri altına giren ve sözde tasavvuf ismi verilen bidatlerin yaygın olmasıydı. Kendilerine mutasavvıf adını veren bazı sapık kimseler batıl inançları bir araya getirerek halka tasavvuf olarak takdim etmekteydiler. Bunlara karşı da Şah Veliyyullah kitap ve sünnetin ışığında hakiki tasavvufun mahiyet ve ehemmiyetini, tasavvufun gaye ve esaslarını kaleme alarak halkı irşat etme hususunda büyük gayret sarf etmiş ve neticelerini de müspet manada elde etmiştir.

Şah Veliyyullah’ın İslam dünyasında iştihar eden diğer ve en mühim bir yönü de Kur’an ve hadis ışığında “ihticac ve içtihat” la ilgili çalışmalarıdır.⁶¹ İnsanlar ibadetler, muamelat veya ahlak hususlarında herhangi bir mesele olduğunda Kur’an ve sünnete

⁵⁸ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 32.

⁵⁹ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 33.

⁶⁰ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 33.

⁶¹ Şah Veliyyullah, *İkdu'l-Cîd fî Ahkâmi'l-İçtihâdi ve't-Taklîd*, Selefîyye Matbaası, Kahire 1398.

bakmaksızın bunların yerine son zamanlarda yetişen bazı fakih ve âlimlerin fetva ve nazariyelerine itibar etmekte idiler. Daha önceleri bu hususta gayret ve fedakârlık gösteren İmam Rabbani ve Şeyh Abdülhak Muhaddis Dihlevî'nin bu çalışmaları da unutulmuş ve yine insanlarda içtihat ruhu ölmüştü. Şah Veliyyullah hem bu iki zatın eserlerindeki ruhu yeniden canlandırmış hem de herhangi bir kitaba sarılma yerine, asıl kitaba Allah'ın kitabı ve Rasûlullah'ın sünneti olduğu hakikatini kafalara yerleştirerek, gerçek kaynak olan Kur'an ve Hadisin ışığı altında "ihticac" ve "içtihat" etmenin lüzumunu belirtmiştir.⁶²

Bu hususta meşhur allame Reşit Rıza şöyle demektedir: "Eğer Hindistanlı kardeşimiz (Şah Veliyyullah ed-Dihlevî) o zamanki âlimlerin nazarı dikkatini çekmemiş olsaydı devrimizin ilim adamları, belki de hiçbir vakit "hadis" mevzuuna yönelmeyecekti. Ve ihtimal bu ilim yavaş yavaş ortadan kalkacak ve unutulacaktı."

1.2.3. Hocaları

1- Şah Veliyyullah'ın ilk hocası hiç şüphesiz ki babası allame Şeyh Abdürrahim'dir. Bidayette öğrendiği birçok ilmin başlangıcını babasından almıştır. Kur'an'ı Kerim'in anlaşılması ile ilgili tedbir ve hususları babasından almıştır. Kur'an tefsirlerinde olması muhtemel İsrailî rivayetlerin ve felsefi şaibelerin tefsirlerden ayıklanması ve bunların hangi usule göre anlaşılabilirliğini de yine babasından talim etmiştir.⁶³

2- Şeyh Abdullah b. Salim el- Basri el- Mekkî'den ders alan ve Hindistan'ın meşhur âlimlerinden olup Şah Veliyyullah'ın Hicaz'da bulunduğu sırada orada bulunan Şeyh Muhammed Efdal es-Siyâlkûtî ed- Dihlevî'den hadis kitaplarını okumuştur.⁶⁴

3- Yine Hicaz'da bulunduğu esnada Şeyh Ebu Tahir el-Kürdî el- Medenî ibn Allame el-Kebir eş-Şeyh İbrahim el-Kürdi el Medeni'den (h.1145) Sahihi Buhari'nin tamamını, Sahihi Müslim, Camiut-Tirmizi, Sünenü Ebi Davud, Sünenü İbni Mace, Muvatta el- İmam el- Malik, Müsnedü el İmam Ahmet, er-Risale liş-Şafi, Camiul-Kebirin bir bölümünü de yine bu alimden okumuştur. Yine bu zattan Peygamber

⁶² Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 36.

⁶³ Abdulvehhab Dihlevî, 8.

⁶⁴ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 15.

Efendimizin kabrinin yanında mihrabı Osmani önünde el- Hafız ed- Darimi'nin Müsnedini başından sonuna kadar, Buhari'nin Edebü'l- Müfredinin, Kadı İyad'ın Şifa'sının bir bölümünü on derste dinledi. Ve bu zattan okuduğu bütün derslerden dolayı umumi icazet aldı. Bu zat babası olan Şeyh İbrahim el- Kürdi'nin risalelerini de okutarak, akıl, nakil ve keşfin birleştirilmesinin (telifinin) yolu hakkında Şah Veliyyullah'a önemli malumatlar verdi.⁶⁵

4- Şeyh Vefdullah el-Mekki İbn eş-Şeyh Muhammed Süleyman el- Mağribî'den Yahya b. Yahya rivayeti ile olan İmam Malik'in Muvattaı'nı okudu.⁶⁶

5- Şeyh Tacuddin el-Kal'i el-Mekki el- Hanefi'den Sahihi Buhari'yi ve Kütübü Sitte'nin diğerlerini, Darimi'nin Müsned'ini ve İmam Malik'in Muvattaı'nı okudu.⁶⁷ Bu zattan da icazet alan Şah Veliyyullah Hicaz'da bulunan diğer ilim adamlarından da istifade etti.

6-Şeyh Senevî

7- Şeyh Kaşşâşî

8- Seyyid Abdurrahman İdrisi

9- Şemseddin Muhammed İbn Ala Babili

10- Şeyh İsa Caferi

11- Şeyh Hasan Acimi

12- Şeyh Ahmet Ali

13- Şeyh Abdullah İbn salim Basri gibi zatlar veliyyullah hazretlerinin istifade ettiği zatlardandır.⁶⁸

1.2.4. Talebeleri

Şah Veliyyullah ömrünün büyük bir kısmını okumak, okutmak ve eser yazmakla geçirdiğinden, onun ders halkası oldukça genişti. Hindistan'ın her tarafından, hatta diğer

⁶⁵ Selman el-Hüseynî en-Nedvî, 14.

⁶⁶ Abdulvehhab Dihlevî, 9.

⁶⁷ Selman el-Hüseynî en-Nedvî, 15.

⁶⁸ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 15.

memleketlerden talebeler gelmekteydiler. Şah Veliyyullah Hicaz'da iken dahi Haremeyni Şerifeyn'de derslerine devam etmekteydi.

Dolayısıyla talebelerinin hüviyetini tek tek tespit etmek oldukça zordur. Biz burada ancak meşhur talebelerinin isimlerini zikredeceğiz. Talebelerinin başında Şah Veliyyullah'ın dört oğlu gelmektedir.

1- Şah Abdülaziz ed-Dihlevi: (H. 1159-1239 / M. 1746-1823)

Hindistan'ın tanınmış müfessir ve muhaddislerindendir. Henüz on yedi yaşındayken bu ilimlerde üstün bilgi sahibiydi. Babası gibi o da ders veriyordu. Bilgisi ve bu ilimlerdeki ehliyetiyle ün kazanmıştı. “Kalkatte” deki “Ulumu Şarkıyye Üniversitesi” profesör unvanıyla kendisini davet etmişse de sade bir hayatı tercih eden Şah Veliyyullah bu vazifeyi kabul etmemişti. Hadisten başka fıkıh ilminde de geniş bilgi sahibiydi. Nice fikhî meseleleri kısa bir sürede halletmiştir. Edebiyata bilhassa Aruz'a vakıftı. İngilizceyi de iyi biliyordu. Şahtan önce Müslümanlar bu dili öğrenmeyi caiz görmezdi. Şah Abdülaziz yabancı dillerin öğrenilebileceği hususunda “fetva” verdiği gibi bizzat kendisi de İngilizce öğrenmişti.

Şîî akidelerinin reddine ait bir kitap telif etmiştir. Arapça şiirleri de vardır. Divan'ı halen elimizdedir. “**Tefsir-i Azizi**” isminde bir de tefsir yazmıştır. Delhi'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.⁶⁹

2- Şah Refüüddin ed-Dihlevi: (H. 1163-1232 / M. 1749-1816)

Şah Veliyyullah'ın ikinci oğludur. Değerli bir âlim, derviş meşrep bir zattı. Tefsir ve hadis hususunda salahiyet sahibiydi. Kur'an'ı Kerim'i ilk defa Urducaya lafzen tercüme etmiştir. Ayrıca Urduca bir de tefsir yazmıştır. İslam doktrini hususunda değerli bilgisi ve bu mevzuda eserleri vardır.⁷⁰

3- Şah Abdülkadir ed-Dihlevi: (H. 1167-1230 / M. 1753-1814)

Veliyyullah'ın üçüncü oğludur. Fıkıh ve hadis âlimidir. İlk tahsilini babası vasıtasıyla tahsil etmiştir. İnzivayı seven bir zattı. Dehli'de Ekberebadi camiinin bir hücreğine çekilip bütün ömrünü orda geçirmiştir. Kur'an'ı Kerim'i ilk defa akıcı bir

⁶⁹ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 53.

⁷⁰ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 53; Aziz Ahmed, *Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, 539.

dille Urducaya çevirmiştir.⁷¹ Bundan başka hadis ve fıkıh bahislerine ait bazı risaleleri de bulunmaktadır. Delhi’de vefat etmiştir.⁷²

4- Şah Abdülgani ed-Dihlevi: (H. 1171-1247 / M.1757-1831)

Şah Veliyyullah’ın en küçük oğludur. Babasının elinde yetişmiştir. Tefsir ve hadis âlimidir. Derslerini takip edenlerinin sayısı oldukça fazlaydı. Derviş meşrep ve mütevazı bir zattı. Delhi’de vefat etmiştir.⁷³

Bunlardan başka zikredeceğimiz zatlar Şah Veliyyullah’ın hem talebeleri hem de yakın dostlarıydı.

5- Şeyh Muhammed Âşık ed-Dihlevi

6- Şeyh Muhammed Emin el-Keşmiri

7- Seyyid Murtada el-Belkirmi

8-Şeyh Muhammed Ebu Said

9- Şeyh Refüddin el-Murad Abadi

10- Şeyh Muhammed b. Ebi el-Feth el-Bekirmi

11- Şeyh Muhammed Muin es-Sindi

12- el-Kadı Senaullah el-Mazhar

13- Şeyh Carullah b. Abdirrahim el-Lahori gibi zatlar da talebeleri arasında meşhur olanlardır.⁷⁴

⁷¹ Bu eserin ismi “*Muvaddihu’l-Kur’an*”dır. H. 1205 (M. 1781) yılında tamamlanmıştır. Bu tercüme aynı zamanda haşiye ve notları ihtiva ettiğinden Kur’an’ı Kerim’in bir nevi tefsiri sayılır; Birişik, “Urduca Kur’ân Tercümelerinin Tarihi Gelişiminde Batının Etkisi”, 384.

⁷² Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi’l-Bâliğa*, 53.

⁷³ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi’l-Bâliğa*, 53.

⁷⁴ Abdulvehhab Dihlevi, 9.

1.3. ESERLERİ VE ÖZELLİKLERİ

1.3.1. Tefsir ve Kur'ân İlimlerine Dair Eserleri

1- Fethu'r-Rahman Fi Tercemeti'l-Kur'an

Bu eser, Hind-İslam tarihinde ilk defa Kur'an'ı Kerim'in Farsçaya tercümesidir.⁷⁵ Aradan bu kadar yıl geçmiş olmasına rağmen onunla mukayese edilebilecek başka bir tercüme yapılmamıştır. Bu eserin başlıca birkaç özelliği bulunmaktadır.

Tercüme ile birlikte haşiyelerde “fevaid” de ilave edilmiştir. Fevaid gayet kısa olmakla birlikte çok faydalıdır. Aynı zamanda müşkülleri çözen ve meseleleri halleden bir özellik belirtir. Cümle kuruluşlarında, söz, miktar ve hususiyetlerinde “Nazm-ı Kur'an” örnek alınıp, tercümeyle aynen aksettirilmeye gayret edilerek meydana getirilmiştir. Bu tercümenin Hindistan'da birçok baskısı yapılmıştır. Şimdi de Karaçi'de “Esahhu'l-Matabi” matbaasında Şeyhu'l-Hind Mevlana Mahmut Hasan Deo-bendi tarafından “Muhtasar Tefsir-i Osmanî” ile birlikte neşredilmiştir.⁷⁶

2-El-Fevzu'l-Kebir Fi Usuli't-Tefsir

Farsça yazılmış Tefsir Usulüdür. Muhtasar fakat cami bir risaledir. Bu eserde Şah Veliyyullah beş Kur'an ilminden, Hurufi Mukataanın açıklanması, Nasih ve Mensuh ilminden, Tevil ve Müteşabihattan bahsederek Tefsir Usulü ile alakalı son derece faydalı bilgiler vermiştir. Gramer bakımından üstün bir lisanla yazılan bu eser, Urduca, Arapça ve Türkçeye tercüme edilmiştir. Beyrut'ta 1987 (Selman Hüseyinî en-Nedvî) Arapça baskı ve İstanbul'da 1980 (Mehmet Sofuoğlu) Türkçe tercümesi elimizde mevcuttur.⁷⁷

3- Fethu'l-Habir Bima La Büdde Min Hıfzihî Fi İlmi't-Tefsir

Arapça yazılan bu eser Kur'an ayetlerinin Rasulullah'tan nakledilen tefsirini yapmış olması açısından önemlidir. Garibu'l-Kur'an'a sıkça rastlanan bu eser muhtasar

⁷⁵ Birışık, “Urduca Kur'ân Tercümelerinin Tarihi Gelişiminde Batının Etkisi”, 381.

⁷⁶ Selman el-Hüseyinî en-Nedvî, 19.

⁷⁷ Selman el-Hüseyinî en-Nedvî, 5; Zaferullah Daudî, *Şah Veliyyullah Dihlevî'den Günümüze Pakistan ve Hindistan'da Hadis Faaliyetleri*, İnsan Yay., İstanbul 1995, 113; Mevlüt Güngör, “el-Fevzu'l-Kebir”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1995 XII, 510; Muhammed Kızılgöçer, *İslam Düşüncesinin İhyasında Şah Veliyyullah Dihlevî*, 47.

olmakla birlikte, hususi bir metotla yazılmıştır. Bu eser el-Fevzü'l-Kebir ile beraber Hindistan ve Mısır'da neşredilmiştir.⁷⁸

4- Ez-Zehra van Fi-Tefsir-i Sürateyi'l-Bakara ve Ali İmran. Bu risale Bakara ve Ali İmran surelerinin tefsiridir.

5- Mukaddime Fi Kavânîni't-Terceme: Kur'an tercüme usulüne dair Farsça küçük bir risaledir.⁷⁹

1.3.2. Hadis ve Hadis İlimlerine Dair Eserleri

1-El-Musaffa Fi Şerhi'l-Muvatta:

İmam Malik'in Muvatta isimli hadis kitabının Farsça şerhidir. Burada hadisler ayrı ayrı tasnif edilmiş aynı şekilde rivayetler de tasnife dâhil edilmiştir. Ayrıca diğer imam ve fakihlerin nazariyelerini de kaydetmiş ve içtihadı bir şekilde bu meseleleri ortaya koymuşlardır. Bu eserde Yahya b.Yahya Leysi rivayeti esas alınmıştır.⁸⁰

2-El-Müsevva (el-Mesva) Şerhü'l-Muvatta:

Arapçadır. Mezheplerin farklı görüşleri ile garip kelimelere yer verilmiştir. Muvatta'nın açıklamasıdır. Bu eserde Şah Veliyyullah hadislerin sırasını kendine göre yeniden tanzim etmiştir. Bu eserde hadis ilminin istinbatlı meseleleri ve İmam Malik'in diğer imamları takiben ne gibi hususları ortaya koyduğu ince işaretlerle belirtilmiştir. Hindistan'da el-Musaffa ile birlikte basılmış, Mekke-i Mükerrede ayrıca neşredilmiştir.⁸¹

3-Şerh u Teracimi'l-Ebvab Li'l-Buhari:

Bu risalesinde Buhari'nin sahihindeki babları, bölümleri açıklamış, hadislerin bahis mevzuu bölümlerle münasebetlerini izah etmiştir. Arapçadır. Haydarabat (Dekhen) "Dairetü'l-Maarif-i Haydar Abad" matbaasında basılmıştır. Ayrıca "Esahhül Matabi" de Sahih-i Buhari ile birlikte neşredilmiştir.⁸²

⁷⁸ Abdulvehhab Dihlevi, 10.

⁷⁹ Selman el-Hüseynî en-Nedvî, 20.

⁸⁰ Selman el-Hüseynî en-Nedvî, 20.

⁸¹ Selman el-Hüseynî en-Nedvî, 21.

⁸² Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 72.

4-Tevilü'l-Ehadisi Fi Rumuzi Kısasi'l-Enbiya:

Resullere karşı cephe almış bulunan yalancı insanların başına gelen azabın ve peygamberlerin eliyle vuku bulan mucizelerin, fitrat (yaratılış) kanunlarına tamamı ile mutabık olduğu hususu, bu eserde delilleri ile ispat edilmiştir. Aynı zamanda bahsi geçen mucizelerin, herkesten gizli ve kimsenin bilmediği, maddi sebeplerin tesiriyle vaki olmuş olduğu da belirtilmektedir, bu hadiselerin harikulade ve tabiatüstü ve görüntüleri, bizim kısa nazarlarımızın aldatıcı neticesinden ibarettir. Aslında Allah'ın kâinat için koymuş bulunduğu nizamın hiçbir şekilde değişmeyeceği de açıklanmıştır. Arapça olan bu eser Urduca tercümesiyle birkaç defa basılmıştır.⁸³

5-En-Nevadir Min Ehadis-i Seyyidi'l-Evaili ve'l-Evahir:

6- El-Erbain:

Bu risalesinde lafız olarak az, mana olarak çok olan 40 hadis zikredilmektedir. Bu hadisleri, hocası Ebu Tahir senedi Hz. Ali b. Ebi Talib'e kadar uzayan bir rivayet zinciri ile rivayet etmektedir.⁸⁴

7-Ed-Dürrü's-Semin Fi Mübeşşirati'n-Nebiyi'l-Emin:

Peygamber efendimizin beşaretlerini ihtiva eden bir eserdir, ister manen ister nesep itibariyle olsun yakınları hakkında Hz. Peygamberin beyan buyurdıkları hususlar bu kitapta izah edilmiştir. Arapçadır ve basılmıştır.⁸⁵

8-Risale Fi'l-Esanid:

Bu eser Farsça olup, hadislerin senetleri konusunda ince tetkikleri içermektedir.⁸⁶

9-El-İrşad İla Mühimmat-i İlmi'l-İsnad:

Küçük bir risale olmakla birlikte isnad ile uğraşanlar için faydalı bir eserdir.⁸⁷

10-İnsanü'l Ayn Fi Meşayihî'l-Haremeyn:

Haremeyn'de bulunduğu zaman görüştüğü ilim adamlarıyla, meşhur zatların hal tercümelerini ihtiva eder. Şah bu zatların çoğundan feyiz almıştır. Eser Arapçadır.⁸⁸

⁸³ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 71; Abdulvehhab Dihlevi, 12.

⁸⁴ Selman el-Hüseynî en-Nedvî, 21.

⁸⁵ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 80.

⁸⁶ Selman el-Hüseynî en-Nedvî, 21.

⁸⁷ Abdulvehhab Dihlevi, 11.

⁸⁸ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 81.

1.3.3. Usûl ve Kelam İlimlerine Dair Eserleri

1- Hücetullahi'l-Bâliğa: İslam dininin felsefe ve hikmetine dair olan bu eser, sahasında ilk olma özelliğine sahiptir. Şeriatın kaidelerini maksatlarını ve esrarını beyan edip açıklayan bu eser için Ebu'l- Hasan Ali Nedvi şu sözleri söylemiştir:

“Şah Veliyyullah için iftihar vesilesi olan bu eser aslında Resul'ün (sav) mucizelerinden sayılsa yeridir. Zira bahsi geçen mucizeler aradan bu kadar asır geçtikten sonra ümmetin bir ferdi tarafından ortaya çıkarılmıştır. İşte Hz. Peygamberin mucizeleri bu şekilde tekrar meydana çıktıktan sonra Allah'ın hücceti tamamlandı ve eserin ismi Hücetullahi'l-Baliğa oldu.

Bu eser yukarıdaki tavsife layık bir eserdir. Zira bu eserde Resul (sav) tarafından getirilen dini ve ilmi hükümlerin fitrat kanunlarına adalet ve uygunluk bakımından, ne derece muvafık olduğu hususu hüccetlerle gösterilmiştir. İlahi prensiplerin ve şeriatın her emrinin sırları ve dayanak noktaları gayet belağatli bir üslupla ve güzel bir ifade tarzıyla açıklanmıştır.

Şah Veliyyullah bu kitabında Tabiat ötesi (Maba'det-Tabia) problemlerini ele almış, bunları İslam düşüncesiyle karşılaştırarak belli bir senteze kavuşturmaya çalışmıştır. Aynı zamanda “Kudret”in (yaratıcı kudret) kanunlarını da felsefe nokta-i nazarından açıklamıştır. Bunlardan başka bu eserde “İrtifakat” (birbirine nispetle üstün görünmek) unvanı altında iktisadi ve siyasi meseleleri de incelemiştir. Daha sonra ahlaki mevzuları ele almış, insanın “mesut” olması için gereken şartları açıklamıştır. Ayrıca “ Şeriat Nizamı” ve “İslam Doktrini” üzerine de dikkatle eğilmiş, sır ve hikmetlerini izah etmiştir. “Maasi” (günahkar) ve “Asam” (suçlar) meseleleri hakkında geniş bahisler ayırmak suretiyle tafsilatlı bilgi vermiştir. Bundan sonra “ Tarih-i Mezahib” (Mezhepler Tarihi) üzerinde çalışmıştır. “Teşri” usulleri hakkında da geniş ve faydalı bilgiler vermiştir.

Şah Veliyyullah bu eserin ikinci cildini “Fıkıh Usulü”ne göre bölümlere ayırmış ve her bölümü de ayrı bir mevzuya tahsis etmiştir ve şeriatın hemen hemen bütün hükümlerini şerh edip açıklamıştır. Her hükmün sebep ve hikmetini bildirmiş, fayda ve keyfiyetini ortaya koymuştur.

Nuvvab Sıddık Hasan Han “İthafün-Nübela”da şöyle yazar:

“Bu kitap hadis ilmine ait bir eser ise de Şah’ın burada birçok hadisi zikrettikten sonra ayrı ayrı şerh ettiğini görmekteyiz. Bunların esrar ve hükümleri anlatılmıştır. Bu kitap ait olduğu ilim dalında, daha önce eşine rastlanmamış ve hiç işitilmemiş bir üstünlük belirtmektedir. Şu geçen on iki asır içinde ne Arapâlimleri ne de başka milletlere mensup ilim adamları tarafından asla böyle bir kitap yazılmamıştır.⁸⁹

2- İzaletü'l-Hafa An Tarihi'l-Hulefa:

Huccetullahi'l-Baliğa'dan sonra Şah Veliyyullah'ın en fazla şöhret kazanan eseridir. Bu eserde Hulefa-i Raşidin'in devlet reislikleri, Kur'an, Hadis, Tefsir ve tarihi delillerle ispat edilmekte, Şiilerle Ehlisünnet arasındaki ihtilaflar, adalet ve insaf ölçüleri dairesinde halledilmektedir. Eserde her iki tarafın da sözü geçen meseleleri niçin yanlış değerlendirdikleri, bu yanlış anlayışın hangi sebeplerden dolayı meydana geldiği, tarafgirlikten uzak bir şekilde açıklanmıştır. İzaletü'l-Hafa'da Hulefa-i Raşidin'in halifeliklerinin doğru ve hak olduğunu ispat ederken siret, tarih, siyaset ve hilafet mevzuunda da birçok noktayı izah etmiştir. Mesela Sahabe-i Kiramın İslam'daki yerini, hukuki durumunu, haiz oldukları fazilet değerlerinin mahiyetini, nebi, halife, muhaddis ve sıddıkın ne demek olduğunu, Hz. Ömer (ra)'in icraat ve faaliyetini, İslam tarihinin muhtelif devirlerini, İslam'ın medeniyet ve imarla ilgili nizamını, siyasi metodunu ve bunun gibi diğer meseleleri açıklamıştır.

Eser Farsçadır. Brili matbaasında “Brile Daru'l-Ulumu”nun nezareti altında basılmıştır.

İzaletü'l-Hafa, Mevlana Abdüşşehur Lukhnevi tarafından Urduçaya çevrilmiş ve Lukhnev'de basılmıştır.⁹⁰

3- Kurretu'l-Ayneyn Fi Tafdili's-Şeyhayn:

Hz. Ebubekir (ra) ve Hz. Ömer (ra)'in faziletini anlatan bir eser olup Rafizîlere reddiye olarak yazılmıştır. Farsçadır ve basılmıştır.⁹¹

4- Hüsnü'l-Akide: Akaide dair bir risale olup Arapçadır.⁹²

5- El-İnsaf Fi Beyani Sebebi'l-İhtilaf:

⁸⁹ Şah Veliyyullah, *Hüccetü'llahi'l-Bâliğa*, 75.

⁹⁰ Şah Veliyyullah, *Hüccetü'llahi'l-Bâliğa*, 78; Abdulvehhab Dihlevi, 12.

⁹¹ Abdulvehhab Dihlevi, 12.

⁹² Selman el-Hüseynî en-Nedvî, 22.

Sahabiler, tabiin ve müçtehit imamlar arasında şer’i hüküm ve meselelerde görülen anlaşmazlıkların sebeplerini, tarihlerini ve neticelerini tahlil eden bir eserdir. Her zümrenin sözleri ele alınmış, tahlil edilmiş ve anlatılmıştır. Urduca tercümesiyle birlikte Arapça metni Hindistan, Pakistan ve Mısır’da basılmıştır.⁹³

6-İkdu’l-Cîd fi Ahkami’l-İçtihadi ve’t-Taklid:

Arapça bir eserdir. Bu eserde taklide şiddetle karşı çıkmaktadır. İslam’da içtihat kapısı açıktır. Ancak bilgisi az olan halkın bir imama tabi olması gerekir. Âlim ve fakih olan dilediği mezhepten dilediği kavli alır. Onlar için başkasına bağlanmak gerekmez. Dilerse doğrudan Resulullah’tan alır ve hadisin hükmüne uyar. Muayyen bir mezhebi tutmak mecburiyeti yoktur. Din müsamaha dinidir. Bu eserinde “**telfik**” konusuna da yer vermekte ve yer yer Hanefi ulemasına tarizde bulunmaktadır. Urducaya da tercüme edilen bu eser birkaç kere basılmıştır.⁹⁴

7-El-Buduru’l-Baziğa:

Bu dakik eser felsefe, tasavvuf ve maarifin (Hak Marifeti) hakikatlerini açıklar. Bazı bölümleri “Huccetullahi’l-Baliğa”nın özetidir. Arapçadır. Meclis-i İlmiyi Dabhil (Dabhil İlim Kurulu) tarafından neşredilmiştir.⁹⁵

8-El-Mukaddimet’s-Seniyye Fi İntisari’l Fırkatu’s-Süniyye.⁹⁶

1.3.4. Tasavvuf, Felsefe ve Seyr-i Sûlûke Dair Eserleri

1- Eltafu’l-Kuds Fi Beyani Letaifi’n-Nefs:

Bu risalede Şah Veliyyullah tasavvufun usulünü tahkik ederek muvafık bulunduğu ve yaşadığı devirde üzerinde durulmasını münasip gördüğü tasavvufi tarikatlar hakkında bilgi vermektedir. Fikir bakımından ağır olan bu eser Farsçadır.⁹⁷

2-El-Kavlu’l-Cemil Fi Beyani Sevai’s-Sevil:

Tasavvufa aittir. Vazifeler, zikirler ve tarikatın dört mertebesini beyan eder. Kadiriye, Ciştiyye, Nakşibendiyye ve Müceddidiyye tarikatlarındaki seyri sülûk

⁹³ Özen, 40.

⁹⁴ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi’l-Bâliğa*, 79.

⁹⁵ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi’l-Bâliğa*, 76.

⁹⁶ Selman el-Hüseynî en-Nedvî, 22.

⁹⁷ Abdulvehhab Dihlevî, 12.

mevzuunu ele alır. Ufak bir risale olup Arapçadır. Urduca tercümesiyle birlikte neşredilmiştir.⁹⁸

3- El-Mektubu'l-Medeni Fi Hakaiki't-Tevhid:

İsmail b. Abdullah Rumi'ye yazılmıştır. Akide konusunda bir eser olup, tevhidin hakikatini ele alır. Tevhid-Tasavvuf münasebetini inceler.⁹⁹

4-El-İntibah Fi Selasili Evliyallah:

Farsça bir eser olup iki kısımdır. Birinci kısımda tarikatların ve meşhur mutasavvıfların silsileleri hakkında bilgi verir. Bu birinci kısmı Hindistan'da basılmıştır. İkinci kısmında ise Hadis ve Fıkıh kitaplarının isnatları hakkında geniş malumat verir. Hadis ve fıkha dair çok kıymetli bilgileri havi bu kısmın neşri yapılmamıştır.¹⁰⁰

5-El-Hemeat

Tasavvuf, intisap, seyri sülük hakkındaki bu eser Arapçadır. EL-Tafu'l-Kuds'e benzer, ikisi bir arada basılmıştır.¹⁰¹

6-El-Lemeat:

Allah'ü Teâlâ'nın sıfat ve tecellileri hakkındadır. Arapçadır ve basılmıştır.¹⁰²

7-Seteat:

Bir önceki eser mevzuunda yazılmıştır. İlahi ilhamları muhtevidir. Farsçadır ve basılmıştır.¹⁰³

8-El-Hevami fi Şerhi Hizbi'l-Bahr.¹⁰⁴

9-Şifau'l-Kulub.¹⁰⁵

10-El-Hayru'l-Kesir:

⁹⁸ Selman el-Hüseynî en-Nedvî, 22.

⁹⁹ Selman el-Hüseynî en-Nedvî, 22.

¹⁰⁰ Abdulvehhab Dihlevî, 11.

¹⁰¹ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 81.

¹⁰² Selman el-Hüseynî en-Nedvî, 23.

¹⁰³ Selman el-Hüseynî en-Nedvî, 23.

¹⁰⁴ Selman el-Hüseynî en-Nedvî, 23.

¹⁰⁵ Selman el-Hüseynî en-Nedvî, 23.

Hikmet hazinesi olarak isimlendirilmiştir. Huccetullahi'l-Baliğa'daki yüksek ve derin hikmetleri daha geniş bir şekilde ele almaktadır. Tasavvuftaki esrar ve hakaikin yeri ve ilmine ait değerli bilgileri ihtiva etmektedir. Arapçadır. Farsça ve Urduca tercümeleri vardır. Dabhil ilim kurulu tarafından neşredilmiştir.¹⁰⁶

11-Et-Tefhimatu'l-İlahiyye:

Değerli bir eserdir. Mevlana Muhammed manzur Numani'nin deyişiyle "Veliyyullahi Keşkul" (Veliyyullah'ın bilgi hazinesi)'dir. Daha ziyade tasavvuf ve suluk bahislerini, aynı zamanda şeri meseleler hakkında bilgileri ihtiva etmektedir. Şeri meselelerin tahkikinde araştırma ve çalışmaya dayanılmamış, ilham ve anlayışa dayanılmıştır. Şah Veliyyullah'ın yaşadığı devirde bizzat şahit olduğu kötülükleri, bozuklukları ve noksanlıkları makaleler halinde neşretmiş ve bunların düzeltilmesi için her sınıf halka hitap etmiştir. Yine bu kitapta "Maverau't-Tabia" (Tabiat ötesi) felsefesine ait bahisler görülmektedir. Makalenin bazısı farsça bazısı da Arapçadır. Eser iki cilttir. Dabhil ilim kurulu tarafından neşredilmiştir.¹⁰⁷

12-Fuyuzu'l-Harameyn:

Şah Veliyyullah'ın Mekke ve Medine'de buldukları devirde ister rüyada isterse "lika fi'z-zihn" şeklinde elde ettikleri fuyuzat (feyizler) mecmuasıdır. Hadisleri yer yer mükâşefe suretiyle de bildirmişlerdir. Aslı Arapçadır. Urducaya da tercüme edilmiştir.¹⁰⁸

1.3.5. Siyer ve Edebiyata Dair Eserleri

1- El-Makalatu'l-Vadiyye Fi'n-Nasihati ve'l-Vasiyye:

Farsça yazılmış ufak bir kitaptır. Çocuklarına, dostlarına ve yakınlarına yazdığı nasihat ve öğütleri ihtiva eder. Urduca tercümesi ile neşredilmiştir.¹⁰⁹

2-Sururu'l-Mahzun Fi Tercemeti Nuru'l-Ûyûn:

İbn Seyyidi'n-Nas Sireti Rasulillah (sav) hakkındaki "Uyunu'l-Eseri fi Fununi'l-Megazi ve's-Şemali ve's-Siyer"i yazmış, sonra da bu kitabın bir özetini yaparak

¹⁰⁶ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 78.

¹⁰⁷ Abdulvehhab Dihlevi, 12.

¹⁰⁸ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 79.

¹⁰⁹ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 83.

“Nuru’l-Uyun fi Telhis-i Sireti’l-Emin ve’l-Memun” demiştir. Şah Veliyyullah bazı arkadaşlarının tavsiyesi üzerine bu eseri Farsçaya çevirmiş, ismini de biraz evvel söylediğimiz gibi “Sururu’l-Mahzun” koymuştur. Son zamanlarda Haydarabat Dekhinde Urduca tercümesiyle birlikte neşredilmiştir. Bu eserin tasnifini Can Canan el-Alevi ed-Dihlevi yapmıştır.¹¹⁰

3-Enfasü’l-Arifin:

Ufak bir risaledir. Bu eserde ecdadının, ailesinin, büyüklerinin tercüme-i hallerini ve bazı mühim bilgilerini yazmıştır. Bu eser de Farsçadır.¹¹¹

4-İnsanü’l-Ayn Fi Meşayih Haremeyn:

Şah Veliyyullah’ın Haremeyn’de bulunduğu zaman görüşüp buluştuğu ilim adamlarıyla, meşhur zatların hal tercümelerini ihtiva eder. Kendisi bu zatların çoğuyla görüşüp onlardan feyiz almışlardır. Eser Arapçadır.¹¹²

5-Etyabu’n-Nağam Fi Medhi Seyyidi’l-Arabi ve’l-Acem:

Peygamberimizi medh edici naatlar mecmuasıdır. Aynı zamanda duygularını dile getiren kasideler de mevcuttur. Arapçadır.¹¹³

6-El-Cüzü’l-Latif Fi Tercemeti Abdi’z-Zaif:

Şah Veliyyullah’ın biyografisine ait, Farsça küçük bir risaledir. Arapça ve Urduçaya tercüme edilerek basılmıştır.¹¹⁴

7-Divanu Şiiri’l-Arabi:

Şah Veliyyullah’ın Arapça şiirlerini ihtiva eden divanıdır. Bu divanı oğlu Şah Abdülaziz toplamış, Şah Rafiuddin tertip etmiştir.¹¹⁵

8-Risale Fi Şerhi Rubaiyyat:

Farsça bir eser olup edebiyata dairdir.¹¹⁶

9-Mektubat Maa Menakıby-ı İmam Buhari ve İbn Teymiyye:

¹¹⁰ Selman el-Hüseynî en-Nedvî, 23.

¹¹¹ Selman el-Hüseynî en-Nedvî, 24.

¹¹² Selman el-Hüseynî en-Nedvî, 24.

¹¹³ Selman el-Hüseynî en-Nedvî, 24.

¹¹⁴ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi’l-Bâliğâ*, 82.

¹¹⁵ Selman el-Hüseynî en-Nedvî, 24.

¹¹⁶ Selman el-Hüseynî en-Nedvî, 24.

Şah Veliyyullah'ın bazı mektuplarıyla birlikte İmam Buhari ve İbn Teymiyye hakkında ayrı ayrı yazılmış menkıbeleri içine alan risalelerden ibarettir. Üçü birlikte farsça ve Arapça metinleriyle Urduçaya tercüme edilerek neşredilmişlerdir.¹¹⁷

10-El-Belâğu'l-Mubîn:

Bazı kaynaklarda bu eserin ismi “Tuhfetu'l-Muvahhidin” şeklinde geçer. Şirk ve bidatleri reddeder. Temiz ve saf tevhit doktrininin şartlarını anlatır ve insanları bu doktrine davet eder. Farsçadır. Ufak çapta, faydalı ve toplayıcı bir kitaptır. Merhum Şah İsmail Şehid¹¹⁸ “Takviyetu'l-İman” ismiyle bu esere bir şerh yazmış ve Urduca tercümesiyle birlikte neşredilmiştir.¹¹⁹

Şah Veliyyullah'ın bütün bunlardan başka sadece isimlerini öğrenebildiğimiz, haklarında malumat alamadığımız diğer eserleri de mevcuttur. Burada bunların da sadece isimlerini veriyoruz.

1-Ez-Zehrevan:

2- El-Müselselat

3- Ez-Zikru'l-Meymun

4- Es-Sirru'l-mektum

5- İ'rabu'l-kur'an

6- El-Fadlu'l-Mubin Fi'l-Müselsel min Hadisin Nebiyyi'l-Emin

7- El-Atiyyetü's-Samediyye

8- Fethu'l-Vedud Fi Marifeti'l-Cunud

9- Risaletu'l-Evail

¹¹⁷ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 83.

¹¹⁸ Şah İsmail Şehit (M. 1784-1831) Şah Veliyyullah'ın torunu ve Şah Abdülgâni'nin oğludur. Amcası Şah Abdülaziz'den ilim tahsil etmiştir. Şah İsmail hem kalem hem de kılıç kullananlardandır. Seyyid Ahmet Şehit Brelevi, Sihler aleyhinde harekete geçtiği, savaşa başladığı zaman Şah İsmail Şehit, merhum Seyyid Ahmet'in sağ kolu durumundaydı. Nihayet Hezarenin Bala Kut mevkiinde Sihlerle yapılan bir savaşta şehit olmuştur. Bala Kut'da Seyyid Ahmet'in mezarının yanında gömülüdür. Dehli'de büyük camideki vaazlarını on binlerce insan dinlemeğe gelirdi. Binlerce Hidüyu Müslüman etmiştir. Yaptığı mücadele ile Müslümanlar arasında dîni ve siyasi şuurun yayılmasını sağlamıştır. En meşhur eseri “Takviyetu'l-İman”dır. Ayrıca *Risale-i Usûli'l-Fıkh*, *Manasıb-ı İmamet*, *Sıratu'l-Müstakîm* ve *Îzâhu'l-Hakki's-Sâri fî Ahkami'l-Meyyiti ve'd-Dârih* isimli kitaplarıyla *Mesneviyi Silkü'n-Nûr* adında manzum bir eseri ve başka kitapları da vardır.

¹¹⁹ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 80.

10- Teracumu'l-Buhari (Bu eser Teracim-i Ebvabi'l-Buhari değildir.)

11- Ma Yecibu Li'n-Nazar

12- Measiru'l-Ecdad

13- Risale-i Danişmendi

14- Resail-i Tefhimat¹²⁰

Şah Veliyyullah'ın eserlerinin bir kısmı ya zamanla ortadan kaybolmuş yahut da bazı kütüphanelerde unutulmuştur. Bu sebeple teliflerinin hepsi basılıp halkın istifadesine sunulmamıştır. Yukarıda da temas ettiğimiz gibi, bir kısım kitaplarının isimlerini Tezkirelerden öğrenmekteyiz. Bununla beraber Şah Veliyyullah'ın eserlerinin çoğu basılmıştır. Fakat zamanla baskıları tükendiğinden ya nadir bulunmakta ya da hiç bulunamamaktadırlar. Bu sebeple Şah Veliyyullah'ın eserlerinden bazıları, son zamanlarda yeniden basılarak neşredilmiştir.

1.3.6. Eserlerinin Üslûbu ve Hususiyetleri

Bir müellif olarak Şah Veliyyullah, manasız kelimeleri asla kullanmaz. Kafiye endişesiyle yazılarda geçen fuzuli sözlere itibar etmezlerdi.

Yazılarında mananın kolay anlaşılmasına dikkat eder, yersiz cümle süslemelerinden çekinir, sade ve herkesin anlayabileceği bir şekilde yazı yazmaya ehemmiyet verirlerdi. Hikmetli fikirleri ve ilmi meseleleri gayet sade bir üslupla izah ederdi. Daha önce bu yazı üslubu ancak İbn-i Haldun'un eserlerinde görülmektedir. Denilebilir ki İbn-i Haldun'un yazı sanatını adeta yeniden canlandırmıştır.

Arap asıllı olmamasına, Hindistan'da doğup büyümesine rağmen, Arap dilinde fesahat ve belagat bakımından da eşsizdir. Nitekim onun bu dildeki kudretini Arap lisanı âlimleri de itiraf etmektedirler. Mevlana Ebu'l-Hasan Nedvî¹²¹ şöyle der: “Şah Veliyyullah, Arap dili ve edebiyatının otoriteleri kadar, bu dili fesahat ve belagatle yazan ve söyleyen ilk Hindistanlı şahsiyettir.”

¹²⁰ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğâ*, 84.

¹²¹ Zamanımızın Hindistanlı âlimlerindendir. Arap diline vâkıf bir zattır. (Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğâ*, 61.)

Onun bu dildeki kudret ve hâkimiyeti bilhassa Huccetu'l-Baliğa'da görülür. Bu eser dil açısından Arapçanın şaheserlerinden sayılır. Bu eser, yabancıların Arapça yazdıkları eserlerdeki hatalardan beridir.

Şah Veliyyullah'ın yazılarında tahkik, ilim, fikir ve düşünce gibi değerlerin yanında güzel niyet, başkasının dertleriyle dertlenmek gibi hususlar da yer almaktadır. Bu yazılar denilebilir ki, sadece “muhakkik” bir müellif tarafından değil de bir müceddid (dini hususlarda) ve bir ahlak hocası tarafından ders mevzusu olarak kaleme alınmıştır.

Şah Veliyyullah'ın eserleri, ekseriyet itibariyle karışıklık ve dejenerasyon devrinde yazılmıştır. Buna rağmen zamanında cereyan eden hadiselerin tesiri altında kalmamış, bazı yazarların aksine, bu olaylardan her hangi bir şekilde şikâyetle bulunmamıştır. Belki de ortalama bir yol tutmuş, eserlerinde muvazene ile kalem yürütmüş ve merkezi düşünce noktasını asla tecavüz etmemiştir.¹²²

Şah Veliyyullah'ın bu özelliğine merhum allame Süleyman Nedvi¹²³ şöyle temas etmektedir: “Şah Veliyyullah'ın binlerce sayfa tutan eserini okuduğumuz zaman, bu kitapların hicri on ikinci asrın o karışık devrinde yazıldığına asla inanmayız. Çünkü bahsi geçen devir, karışıklık, güvensizlik ve emniyetsizliğin her tarafı sardığı bir anarşi zamanıdır.”

Bu tetkikin ikinci neticesi de şudur.

“Eserin yazarı hakikaten bir ilim deryasıymış. Öyle bir derya ki, kendi dalgasından, kendi coşkunluğundan başka hiçbir harici hadiseden müteessir olmuyordu. Bu ilim deryası, zaman ve mekânın kirlerinden de arî idi.”

¹²² Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 63.

¹²³ Süleyman Nedvî çağdaş Hint-Pakistan ilim adamlarındandır. Babası Hekim Ebu'l-İshak'tı. “Petna”lı bir ailedendir. Arap ilim ve edebiyatını öğrendikten sonra Nedvetü'l-Ulemâya katıldı. Daha sonra meşhur alim Mevlâna Şiblî Nûmânî merhumun asistanı oldu. İtalyanların Türkiye'ye tecavüz ettikleri devirde ve Trablus savaşı çıktığı zamanda, 1912 yılında Süleyman Nedvî “Kalketta”ya gelmiş, orada Ebu'l-Kelam Azad (İstiklalden sonra Hindistan Maarif Vekili) nin çıkardığı “el-Hilâl” gazetesinde yazılar yazmağa başladı. İtalyanlar aleyhinde şiddetli ve ağır bir kalem kullanıyordu. Daha sonra “Petna Kaleci” de Arapça ve Farsça profesörü oldu. Birinci dünya savaşından sonra İngilizler tarafından Türkiye'ye teklif edilenağır şartları değiştirmek, Türkiye'den alınmış bulunan toprakların hiç olmazsa kısmen ve bilhassa Mekke ve Medine'nin Türklere bırakılmasını temin etmek için İngiltere'ye giden Hindistan heyetinde üyeydi. (Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 64.)

Bundan başka yazı sanatında da hususi bir metodun sahibidir. Bu usul sayesinde az sözle çok şey anlatma imkânı elde edilmektedir. Nitekim onun yazı ve sözleri, Arapçada fesahat ve belagat bakımından Hz. Rasulullah'ın sözlerine benzetilmektedir.

Mevlana Munazır Hasan Geylani, Şah Veliyyullah'ın yazıları hakkında şöyle der:

“Arap diliyle yazılmış bir çok eserin sahibi olan Şah Veliyyullah, bu kitaplarında, kendisine gelinceye kadar takip edilmeyen özel bir üslup kullanmıştır. Nitekim Şah'ın cümleleri cami olmak itibarıyla “Cevamiu'n-Nebiyi'l-Hatem” in buyruklarına çok benzemektedir. Hatta O, yazıda olsun sözde olsun, Rasulullah (sav) ın kelimelerini aynen kullanmayı ve bunun üzerinde dikkatle durmayı özel bir ehemmiyetle prensip edinmiştir.”

Şah Veliyyullah bu metodu Hicaz'dan döndükten sonra tatbik etmişlerdir. Nitekim Şah Abdülaziz bu hususta şöyle buyuruyor: “Muhterem babamın ilim ve takririnde, Hicaz'dan döndükten sonra, hem zahiren hem de batınen büyük bir değişiklik vuku buldu. Eski talebeleri bu hususu kolaylıkla fark etmişlerdi.”

Bu meselenin esası Hicaz'da iken gördükleri “Kırılan Kalem” rüyasına dayanmaktadır. Bu rüya şöyledir: “Şah bir evdedir. Bu sırada Hz. Hasan'la Hz. Hüseyin (ra) teşrif ediyorlar. Hz. Hasan'ın elinde ucu kırık bir kalem vardır. Bu kalemi Şah Veliyyullah'a verip şöyle derler:”-Bu kalem büyük ceddimiz Rasulullah (sav)'a aittir.” Ve biraz durakladıktan sonra ilave ederler: “Hüseyin bunu düzeltecek.” Hz. Hüseyin, Hz. Hasan'dan kalemi alır, ucunu düzeltir, sonra da Şah Veliyyullah'a verirler.

Bu rüya şu şekilde tabir edilmektedir.

Telif eserler ve yazı sanatı bakımından Müslümanların vaziyeti bozulmuştur. Bu vazife bundan böyle Şah Veliyyullah'a verilmiştir. Yani O, telif ve yazı alanındaki bozuklukları düzeltecek, ilim ve edebiyatı, eskiden haiz olduğu yüksek seviyeye tekrar ulaştıracaktır. İşte Şah'ın yazı ve ifade şekli böylece “Cevamiu'l-Kelam” üslubuna dönüştü.¹²⁴

Şah Veliyyullah'ın en mühim özelliklerinden biri de meseleleri farklı ele alışı ve hadiselere farklı yaklaşımlarıdır. Üzerinde durduğu konuların daha önce o tarzda ele alınmamış olması da eserlerinin orijinalliğini göstermektedir. Bu çalışmalarını neticesinde

¹²⁴ Şah Veliyyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 63.

İslam'ın nazari, fikri, beşeri, ahlaki ve iktisadi nizamının ortak özelliklerini, toplayıcı ve derleyici bir metotla meydana çıkarmıştır. Dolayısıyla bu mevzuda da orijinaldir. Kendisinden evvel böyle bir teşebbüste bulunan olmamıştır. Bundan başka Şah, şariat hükümlerinin sebep ve keyfiyetini de beyan etmiştir. Yine ilave edelim ki bu vazifeyi, Şah'dan evvel Hindistan'da hiç kimse bu şekilde ifa eylememiştir.¹²⁵

Bütün bunlar Şah Veliyullah'ın kendine has özellikleridir. Bu arada felsefe, tasavvuf, ilmi kelam, fıkıh ve hadis gibi çeşitli konularda da birçok eser vermişlerdir. Usul-u hadisle ilgili bahislerde daha evvel yazılanlar, sadece isimlerden ibaretti. Bu şekilde tahkik ve tetkik mahsulü eser veren hemen hemen hiç yoktu. O, bu ilimde de özel metotlar getirmiş ve hadisin çeşitli yönlerini farklı bir nazarla ele almıştır. Ayeti kerimelerin gaye ve hikmetlerini, nüzul sebeplerini, nasih ve mensuhu, tatbik şekillerini ve buna benzer hususları çalışmalarında göz önüne almıştır. Hilafet sistemini ve İslami hükümet nazariyesini açıklamış, mezhepler arasındaki ihtilaflar konusunda derin tetkiklerde bulunmuş ve bunları açık bir şekilde ortaya koymuştur. Nitekim bu hususta şöyle söylemektedir: “Allah'ın bu husustaki tevfiği, yine O'nun lütfuyla benden önce kimseye nasip olmadı.”

Kur'an'ı Kerim'in ve Hadisi Şeriflerin Farsçaya tercümesi de yine ona nasip olan ilk çalışmalardandır.

Bu şekildeki “Fadl-ı Takaddüm” (öncelik meziyeti) şerefinden başka Şah Veliyullah'ın kitapları, dört başı mamur eserlerdendir. Hatta denilebilir ki bu ilim dallarında, o devirde Hindistan'da hiç kimse böyle akıcı bir kalem kullanmamıştır. Bu sebeple Şah'ın kuvvetli beyanı, yazısındaki sanat mucizesi, kalem kuvveti, geniş görüşü, selim anlayışı, akıcı üslubu, yazı kabiliyeti ile yazının hakkını vermesi gibi özellikler yüksek düşüncesine ve kâmil şahsiyetine delalet etmektedir.

Şah Veliyullah, fitraten şair değildi. Fakat bazen gönülden gelen bir arzu ile his ve düşüncelerini şiirlerle de belirtmişlerdir. Kalbi teessürlerin neticesinde ilim deryası bir şahsiyetin kaleminden, yazarken veya konuşurken, vezinli ve kafiyeli sözlerin çıkmış olması tabii hadiselerdendir

¹²⁵ Şah Veliyullah, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, 65.

.Şah Veliyyullah'ın Arapça "naat" ve "kasideleri", Farsça yazılmış "gazel" ve "rubaileri" halen elimizde bulunmaktadır. Bunlar bütünüyle, kalbi ihtisasların ve teessürlerin neticesinde ortaya çıkmış şiirlerdir. Farsça şiirlerinde Şah Veliyyullah "emin" mahlasını kullanırlardı. Bir gazelinin ilk beyti şöyledir:

"Dilî dârem zi hod hâli, cihaneş mi-tüvân güften,

Der o, keyfiyeti, cûş-i şarâbeş mi-tüvân güften."

(Kendinden geçmiş bir gönlüm vardır, buna dünya da diyebiliriz. Onun içinde bir hal vardır ki, şarabının kaynaması da diyebiliriz.)

İKİNCİ BÖLÜM

ŞAH VELİYYULLAH ed-DİHLEVÎ'NİN KUR'ÂN İLİMLERİNE YAKLAŞIMI

2.1. ed-DİHLEVÎ'NİN KUR'ÂN İLİMLERİNE YAKLAŞIMI

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin hayatının önemli bir bölümü Kur'an ve tefsir ilimlerini okumak, incelemek ve yaymakla geçmiştir. Çünkü O, toplumun bozukluklarının ve sapıklıklarının biricik sebebi olarak Kur'an'ı anlamama, onu yanlış tefsir etme olduğunu görmüş ve toplumun gerek ilmi gerek ahlaki olarak yükselebilmesi için Kur'an ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Kur'an ile ilgili çalışmalarının başında, öğrencilerini Arapça gramer ve mana yönünden yetiştirdikten sonra Kur'an okutmuş ve tefsirini yapmıştır. Ancak bu sadece öğrencileri ile sınırlı olduğu ve bunun (Kur'an'ı anlama ve anlatma işinin) topluma yayılması gerektiğini düşündüğü için, şartlar müsait olmamakla birlikte Kur'an'ı, günün geçerli lisanı olan Farsçaya tercüme etmiştir.¹²⁶

Şah Veliyyullah, yetişme döneminde olan kimseler ile halkın, ilk olarak tefsir değil de Kur'an ve Kur'an tercümesi okumaları gerektiği üzerinde de durmuştur.¹²⁷

Şah Veliyyullah'ın Kur'an'ı tercümesi birçok münakaşayı da başlatmış hatta kendisini ölümün eşiğine kadar getirmiştir. Ancak yaptığı bu büyük hizmet sayesinde, insanlar Kur'an'ı anlamaya başlamış ve bu sayede batıl inançlardan, hurafelerden, Yunan felsefesi ile karışmış sakat düşünce sistemlerinden ve ahlaki çöküntülerden kurtulmuşlardır.

Şah Veliyyullah, Kur'an ilimleri ile ilgili mevzuları en mühim eserlerinden biri olan “*el-Fevzu'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*” adlı eserinde toplamıştır. Kur'an'ın tefsirini de yapan bu zat tefsirine “*Fethu'r-Rahman fî Tercemeti'l-Kur'an*” ismini vermiştir. Tefsir hususunda diğer bir eseri de “*Fethu'l-Habîr Bima La Bûdde Min Hıfzihi't-Tefsîr*” adlı eseridir. Bu eserinde Fatıha suresinden başlayarak Nas suresine kadar bütün surelerdeki garip kelimelerin açıklamasını (şerhini) yapmıştır.(*). Hacmi küçük olmasına rağmen

¹²⁶ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, (2. Baskı), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyyeti, Beyrut 1987, 17.

¹²⁷ Abdülhamit Birışık, *Hint Altkütası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İnsan Yay., İstanbul 2001, 57.

* Bu eserde Abdullah İbn Abbas (ra)'dan rivayet edilen Kur'an'ın tefsirine ve garip kelimelerine dair rivayetlerde bulunmuştur. (Bkz. ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 12.)

çok faydalı bilgiler ihtiva etmektedir. Ayetlerdeki garip kelimeler arasındaki münasebet de zikredilerek bazı ayetlerin genel manaları verilmektedir.

Tefsir Usûlünün bütün konularını ihtiva etmeyen eserin telifinde çok az kaynak kullanıldığı, fikri ve içtihadı yönünün ağırlık kazandığı görülmektedir. Müellifin medrese tahsili yanında tasavvuf terbiyesi de alması, eserlerinde ısrarla belirttiğine göre Allah'ın kendisini ledün ilminden nasiplendirmiş bulunması, ayrıca Tefsir ilmi ve Kur'an tercümesiyle meşgul olması gibi özellikleri el-Fevzu'l-Kebîr'e de yansımış, benzeri kitaplarda bulunmayan bilgiler veciz bir üslupla bu eserde yer almıştır.¹²⁸

Ayrıca tefsirle alakalı birkaç eseri daha bulunan Şah Veliyyullah'ın Kur'an ve Tefsir ilimleri ile alakalı görüşlerini aşağıdaki başlıklar altında inceleyebiliriz.

2.2. ULÛMU'L-KUR'ÂN

Şah Veliyyullah Kur'an'ı Kerimi, genel olarak ihtiva ettiği ilimler açısından beş kısma ayırmıştır. Bunları Kur'an'da bulunan beş ilim olarak tavsif etmiştir. Dihlevî'nin yapmış olduğu bu taksimi vermeden önce Ulumu'l-Kur'an'ın tanımı, tarihçesi ve sayısı üzerinde durmak istiyorum.

2.2.1. Tanımı

“Ulumu'l-Kur'an” ifadesi “ulum” ve “Kur'an” kelimelerinden oluşmuş bir izafet terkididir. “Ulum” ise “İlim” kelimesinin çoğuludur. İlim kelimesi sözlükte “anlamak, bilmek, kesin görüş sahibi olmak”¹²⁹ gibi manalara gelir. İstılahta “meseleleri delilleriyle idrak etmek”,¹³⁰ tedvin dönemi alimlerinin ıstılahında ise “bir cihetle yazıya geçirilip zaptu rapt altına alınan nazari külli, zaruri, cüzi veya şahsi mesele”¹³¹ anlamına gelmektedir. “Kur'an” kelimesi ise meşhur görüşe göre “okumak” anlamına gelen “kıraat” kelimesinden türemiş bir isim olup, en genel tanımıyla Allah Teâla'nın Cebrail (as) vasıtasıyla Hz. Muhammed (sav)'e 23 senede peyder pey indirdiği ilahi kitabın adıdır.

¹²⁸ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 19.

¹²⁹ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, “A-L-M” Md. Beyrut trs., XII, 417.

¹³⁰ Seyyid Şerif Cürcânî, *Tarîfât*, Beyrut 2003, 232.

¹³¹ Muhammed Abdulazim ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Kahire 2001, I,13.

İzafet terkibi olarak “Ulûmu’l-Kur’ân”, “Kur’ân’la alakası olan bütün ilimler” anlamını taşır. Burada ilim kelimesi çoğul olarak ulum şeklinde kullanılmıştır. Bununla, Kur’an’la ilgisi olan tek bir ilim değil, Kur’an’a hizmet eden ve ona dayanan bütün ilimler kastedilmiştir. Dolayısıyla Tefsir, Kıraat, İ’cazu’l-Kur’an, Esbâbu’n-Nüzûl, Nâsîh-Mensûh, İ’rabu’l-Kur’an, Garibu’l-Kur’ân ilimleri, din ve lügat ilimleri ile diğerleri bu gruba girmektedir.¹³²

2.2.2. Tarihçesi

Kur’an ilimleri Rasulullah (as)’dan itibaren sahabe döneminde ve daha sonraki dönemlerde biliniyordu. Fakat ilk dönemlerde tedvin edilmiş bir halde değildi, daha sonra tedvin edilmeye başlandı. Hz. Peygamber başka sözlerle Kur’an ayetlerinin birbirine karıştırılmasını önlemek maksadıyla Kur’an’dan başka bir şeyin yazılmamasını istediği için sahabe, Kur’an ilimlerini yazmamış, şifahi olarak öğrenip öğretmeyi tercih etmişlerdir. Sonraki dönemlerde önce Kur’an’ın yazı şekli, nüzülü, nasih ve mensuhu, Mekke ve Medine’de ileri gelenler gibi belli konularda incelemeler ve derlemeler yapıp yazılmaya başlanmış, III. asırdan itibaren de –böyle parça çalışmalar yanında- bütün Kur’an ilimlerini ihtiva eden kitaplar telif edilmiştir.¹³³ Zerkani’nin tesbitine göre, “Ulumu’l-Kur’an” tabiri ilk defa H. 5. Asırda yaşamış olan Ali b. İbrahim el-Hufî (ö. 430/1038) tarafından yazılan “el-Burhan fi Ulûmi’l-Kur’ân” isimli eserde kullanılmıştır.¹³⁴ Bu tespitten hareketle, önceleri tefsir ilimleri ile ilgili yazılan pek çok eser bulunmakla birlikte, Kur’an ilimlerinin birçok şubesini bir araya toplayıcı nitelikte kaleme alınmış bulunan el-Hufî’nin söz konusu eseri, “Ulumu’l-Kur’an” kavramını ilk olarak kullanan bir eser olduğunu söyleyebiliriz.¹³⁵ Ancak bu eser bütün Kur’an ilimlerini ihtiva etmemekte, Tefsir usulüne dair bir kısım bilgileri içermektedir. Kur’an ilimlerini en şumullü bir halde ele alan eser ez-Zerkeşi (ö.794/1391)’nin yazdığı “*el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*” adli eseridir.

¹³² Zerkânî, I, 23; Kur'an'ın başlıca maksatları, amaç ve ana konularına, “*Kıssalar ve Tarih Bilgisi*” mevzuunu da ilave eden âlim ve müfessirler vardır. Bkz. Ömer Özsoy - İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'an (Sistemik Kur'an Fihristi)*, Fecr Yay., Ankara 2005, 693, 703-704.

¹³³ Suphi Sâlih, *Mebâhis fi Ulûmi’l-Kur’an*, Beyrut 1985, 119-126.

¹³⁴ Zerkânî, I, 35.

¹³⁵ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İFAV Yay., İstanbul 2001, 94.

2.2.3. Sayısı

Ulûmu'l-Kur'ân'ın sayısına gelince, bu hususta kesin bir rakam vermek mümkün değildir. ez-Zerkeşi, “*el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*” adlı eserinde söz konusu ilimlerin sayısını 47 olarak belirtmekte fakat bunlara belli bir sınırın konulamayacağını ve muhtevalarının nihayetine varılmasının mümkün olmadığını ifade etmektedir.¹³⁶

Celaleddin es-Suyuti (ö. 911/1505) fizik, kimya, matematik ve tıp bilimlerini de Kur'ân ilimleri içinde değerlendirirken,¹³⁷ Ebubekir İbni el-Arabi (ö. 543/1148) “*Kanunu't-Tevîl*” adlı eserinde “Kur'an ilimlerinin, Kur'an kelimelerinin dörtle çarpımının neticesi olan 77450 adettir. Çünkü her kelimenin zahır, batnı, haddi ve matlâı vardır. Bu, ilimlerin tek tek ele alınmasına göredir. Terkipler ve aralarındaki irtibatlar söz konusu edilince bu ilimlerin adedi ancak Allah'ın bilebileceği kadar sayısız olur”¹³⁸ demektedir.

Suyuti ve İbn Arabi bu tasnifleri ile, ister tedvin edilmiş ister tedvin edilmemiş olsun, ister açık isterse kapalı delaletle bulunsun, Kur'an'ın delalet etmiş olduğu ilimler ve bilgileri kastetmişlerdir. Değilse “Kur'an İlimleri”nden maksat akla gelen veya gelmeyen her türlü bilgi ve ilim değil, özellikle Kur'an'ın anlaşılması ve tanınması ile yakın alakası bulunan ilimlerdir.

Bir ilmi terim olarak Kur'an ilimlerini şöyle tanımlamak mümkündür: “İnişi, tertip edilişi, toplanışı, yazılışı, okunuşu, tefsir edilişi, icazı, nasih ve mensuhu ve hakkındaki şüphelerin giderilmesi yönünde Kur'an ile ilgili konuların tamamını ihtiva eden ilimdir.”¹³⁹

Bu genel ve kısa açıklamalardan sonra Şah Veliyyullah'ın yapmış olduğu taksimata geçebiliriz. O, Kur'ân-ı Kerim'i genel olarak ihtiva ettiği ilimler açısından beş kısma ayırmıştır. Bunları Kur'an da bulunan beş ilim olarak tavsif etmiştir. Bunlar:

1- Ahkam (Hükümler) İlmi: Bu ilmin muhtevası ibadet veya muamelat kısmından veyahut ictimai ve siyasi hadiseler kısmından olarak vacip, mendup, mubah,

¹³⁶ Bedruddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 2001, I, 38.

¹³⁷ Abdurrahman b. el-Kemâl Celâleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Mısır Hicri 1368, II, 162.

¹³⁸ Zerkeşî, II, 16-17; Zerkânî, I, 23.

¹³⁹ Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İFAV Yay., İstanbul 1991, 3.

mekruh ve haram nevinden olan hükümleri içine alır. Bu ilmin tafsili (geniş açıklaması) fakihlere düşmektedir.

2- Cedel (Muhasama) ilmi: Bu ilim de Yahudiler, Hıristiyanlar, Müşrikler ve Münafıklardan olan dört sapık fırkaya reddiyedir. Bu ilmin açıklaması, hükümler içtihat edip çıkarmak da Kelam âlimlerinin üzerine düşmektedir.

3- Allah'ın nimetlerini hatırlatma ilmi: Semavat ve arzın yaratılması, Kendilerine gereken şeylerin kullara ilhamı ve Allah'ın sıfatlarının beyanı bu ilmin muhtevasıdır.

4- Allah'ın günlerini hatırlatma ilmi: Allah'ın itaat edenlere nimet vermesi ve günah işleyenleri azaplandırması nev'inden olmak üzere hadise ve vakaların beyanını ihtiva eder.

5- Ölüm ve ölüm sonrasını hatırlatma ilmi: Haşır, neşir, hesap, mizan, cennet ve cehennemi hatırlatma ilmidir.¹⁴⁰

Bu ilimlerin tafsilini öğrenip, öğretmek ve bunlara münasip ve müteallik hadise ve haberleri anlatmak hatırlatıcı (müzekkir) ve vaizin vazifesidir.¹⁴¹

Dihlevi “*el-Fevzu'l-Kebîr fî Usûli't-Teefsîr*” adlı usul kitabında bu beş mana ve maksadı çeşitli yönleriyle izah etmeye çalışmaktadır. Bu tasnifte öncekilerden farklı olarak şu üç ilim nazari dikkate sunulmaktadır: Bunlar da “Dini Hükümler, Yahudiler-Hıristiyanlar ve Müşriklerle Cedel ile Allah'ın kullarına çeşitli, sayısız nimet ve ihsanlarını hatırlatma” maksatlarından oluşan ilimlerdir.¹⁴²

2.3. ESBÂB-I NÜZÛL

Kur'an'ı Kerim, insanlığı doğru yola erdirmek için nazil olan, erdemli bir hayatın esaslarını kuran, geçmişin ahvalini, şu andaki olayları ve geleceğin haberlerini anlatan ilahi bir kitaptır. Onun çoğu başlangıçtaki hedefler için nazil olmuştur. Fakat sahabe, Rasulullah ile birlikte buldukları müddetçe Hz. Peygamber (sav)'in yaşayış tarzına şahit oluyorlardı. Bazen aralarında özel bir olay meydana geliyordu. O olay

¹⁴⁰ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 19.

¹⁴¹ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 19.

¹⁴² Hasan Yılmaz, *Kur'an'ın Konu Tertibi ve İçerik Tahlili*, Fecr Yay., Ankara 2014, 42.

hakkında Allah (cc)'in açıklamasına ihtiyaç duyuluyordu. Bazen de bir mesele sahabe tarafından anlaşılamiyor, İslam'ın o mesele hakkındaki hükmünü bilmek için Rasulullah'a soruyorlardı. İşte bu beklenmedik soru ve olaylar hakkında Kur'an ayetleri iniyordu. Problemler bu sayede çözülmüyordu. İşte bunları tespit etme, nüzul sebeplerini bilme sayesinde olabiliyordu.¹⁴³

2.3.1. Tanımı

Esbâb-ı nüzûl kavramı, sebep kelimesinin çoğulu olan “Esbap” ve nüzul kelimelerinden oluşmaktadır.

Sebeb kelimesi sözlükte; “gaye edinilene veya arzulanan amaca ulaştırın her şey ve ayrıca ip (halat, bağ) anlamına gelmektedir.¹⁴⁴ Bu terimdeki sebep kelimesi felsefi bir anlam taşımaz.¹⁴⁵

Nüzul kelimesi ise sözlükte; “inmek, yukarıdan aşağıya düşmek” manalarına gelmektedir.¹⁴⁶

Esbab-ı nüzûl kavramının ıstılahtaki kullanımını ise şöyledir:

Vâhidî (ö. 468/1075) Esbab-ı nüzul ilmini bize şu şekilde tarif etmektedir: “Kur'an'ı Kerim'in anlaşılmasına imkân sağlayan çok güvenli bir yoldur.”¹⁴⁷

Zerkeşî (ö. 794/1391) Esbâb-ı nüzûlu “Kur'an'ı tefsir ederken muhtaç olduğumuz bir ilim”¹⁴⁸ olarak bize takdim etmektedir.

Bu kısa ve gerekli açıklamalardan sonra Esbab-ı nüzulü şu şekilde tanımlayabiliriz: Hz. Peygamber'e sorulan bir soru veya bir olay münasebetiyle bir veya birden çok ayetin veya başlı başına bir surenin tamamının inmesine amil olan şeye sebebi nüzul adı verilir.¹⁴⁹

¹⁴³ Ali Eroğlu, *Kur'an Tarihi ve Kur'an İlimleri Üzerine*, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum 2002, 175.

¹⁴⁴ Cürcânî, 187.

¹⁴⁵ Sâlih, 133.

¹⁴⁶ Komisyon, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, 915.

¹⁴⁷ Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmet el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Kahire 1968, 3.

¹⁴⁸ Zerkeşî, I, 45.

¹⁴⁹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, (3. Baskı), Elif Ofset Tesisleri, Ankara 1979, 115.

Kur'an'ı Kerim'in ayetleri bu açıdan iki kısma ayrılır: Birinci kısım; Allah tarafından doğrudan doğruya ve bir sebebe bağlı olmayarak indirilenlerdir ki bunlar Kur'an'ın büyük bir kısmını teşkil ederler. İkinci kısım ise bir sebebe bağlı olarak nazil olanlardır.

Hız. Peygamber zamanında meydana gelen bir olayın veya kendisine yöneltilen bir sorunun, ayetlerin nüzulüne sebep olduğu bir gerçektir. Çünkü nazil olan bu ayetler, o olayın ne olduğunu ve gerçek mahiyetini ortaya koyar, Hız. Peygamber'e yöneltilen sorunun cevabını teşkil ederler.

1- Söz konusu olay, bazen üzeri küllenmiş bir fitne veya düşmanlığın yeniden ortaya çıkması şeklinde olabilir. Mesela, Evs ve Hazreç kabilelerine mensup iki grup arasında, Yahudilerin kışkırtmaları ile meydana gelen anlaşmazlık, küçük bir tartışma tarzında kendini göstermiş, aradan bir zaman geçince büyümüş ve iki taraf: "Bu işi ancak silah halleder, silaha davranın" diyecek kadar ileri gitmişti. Bunu üzerine Ali İmran suresinin; "Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden herhangi bir gruba uyarmanız, imanınızdan sonra sizi döndürüp kâfir yaparlar" mealindeki 100. ve devamındaki ayetler nazil olmuştu.

2- Bu olay bazen de din konusunda işlenen büyük bir hatanın tamiri şeklinde olur. Buna misal olarak, sarhoş iken imam olan bir sahabinin bir ayeti yanlış okuması gösterilebilir. Bilindiği gibi İslamiyet'in ilk zamanlarında içki yasak değildi. Bakara suresinin 219-220. Ayetlerinin nüzulünden sonra, bazı Müslümanlar "büyük günah" diye içkiyi terk etmiş; bazıları da "insanlara faydası var" düşüncesiyle içmeye devam etmişti. Bir gün Abdurrahman b. Avf bir ziyafet tertip etmiş, sahabeden bazıları ziyafette hazır bulunmuştu. Ev sahibi kendilerine yedirmiş, içirmiş, akşam namazının vakti gelince de içlerinden biri imam olmuş ve namaza durmuşlardı. İmam olan zat Kafirun suresinin 2. Ayetindeki "la" yı hafifletmek suretiyle ayeti yanlış okumuştur. Esas manası "Ey Kâfirler! Ben sizin tapmakta olduklarınıza ibadet etmem" şeklinde olan ayeti, bahis konusu olan haziften dolayı, "Ey Kâfirler! Ben sizin tapmakta olduklarınıza taparım" şekline sokmuştu. Bunun üzerine Nisa suresinin "Ey iman edenler! Siz sarhoşken ne söyleyeceğinizi bilinceye ve cünüp iken de –yolcu olmanız müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın..." mealindeki 43. Ayeti nazil olmuştur.

3- Bu hadise bazen de bir temenni, bir istek şeklinde olur. Buna da Hz. Ömer (ra)'ın isteklerine uygun olarak inen ayetler (Bkz. Bakara, 2/125; Ahzap, 33/53; Tahrir, 66/5.) örnek gösterilebilir. Rivayete göre¹⁵⁰ Hz. Ömer (r.a.) şöyle demişti: “Cenabı Hak bana bu üç yerde muvafakat buyurdu.”¹⁵¹

2.3.2. Dihlevî'nin Görüşü

Şah Veliyyullah'ın nüzûl sebepleri meselesini ortaya koyuşu ve açıklayışı, bu konuda diğer birçok müfessirden ayrıldığını göstermektedir. Ona göre müfessirlerin çoğu cedel ayetlerinden ve ahkam ayetlerinden her bir ayeti bir sebab-i nüzûle bağlıyor ve bunun o ayetin nüzul sebebi olduğunu zannediyorlar. Muhakkak olan şudur ki Kur'an'ın nüzulünden asli maksat, beşeri nefisleri islah edip temiz kılmak, batıl akidelerini ve fasid amellerini yok etmektir. Dolayısıyla mükelleflerde batıl akidelerin mevcut oluşu, cedel ayetlerinin nüzulüne sebeptir. Bozuk işler ve amellerin bulunuşu ve aralarında zulümlerin cereyan etmesi de ahkâm ayetlerinin nüzulüne sebeptir. Mükelleflerin Allah'ın nimetleri, Allah'ın günleri, ölüm vakaları ve ölümden sonraki durumun zikredilmesinden başka bir şeyle uyanmamaları, tezkir (hatırlatma) ayetlerinin nüzulüne sebeptir.¹⁵²

Nüzul sebebi meselesini her müfessir işlediği, Kur'an ilimlerine ait her kitabın müellifi incelediği halde hiçbir kimse bu tarzda bir açıklamada bulunmamıştır. Esbâb-ı nüzûl meselesine bu tarzda bir bakışın, Kur'ân-ı daha iyi anlamaya vesile olacağı kanaatindeyim.

Şah Veliyyullah genel olarak ayetlerin iniş sebeplerini bu şekilde açıkladıktan sonra, müfessirlerin ayetlerin nüzul sebebi olarak gösterdikleri nüzul sebeplerinin birkaç ayeti kerimenin dışında Kur'an'ın açıklamasında tesiri olmadığını ifade etmektedir.¹⁵³ Ancak bu hadiseler Peygamberimiz (sav) zamanında veya ondan evvel meydana gelen hâdiselerin zikri, sadece o zamandaki insanlara arız olan bekleyişi izale etmek (gidermek) içindir.

¹⁵⁰ Detaylı bilgi için bkz.: el-Buhari, Sahih, Tefsir, Sûre 2, bab 9; et-Tirmizi, Sünen, Tefsir, Sûre 2, bab 7; ed-Darimi, Sünen, Menasik, bab 33.

¹⁵¹ Eroğlu, 175-177.

¹⁵² ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 20.

¹⁵³ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 20.

Şah Veliyyullah, nüzul sebeplerini bilmenin de zor işlerden biri olduğunu ifade ederek, bu zorluğun da önceki müfessirler ile sonraki müfessirlerin ihtilafından kaynaklandığını belirtmiştir. Sahabiler “ayet şunun hakkında indi” tabirini sadece Peygamber zamanında yahut ondan sonra olmuş ve ayetin hükmünün sadır olduğu şeyler ardından zikredilerek ve “bu ayet şunun hakkında indi” dediklerini ifade etmektedir.¹⁵⁴

Muhaddisler, Kur’an ayetlerinin sonunda hakikatte nüzul sebebi olmayan birçok şey zikrederler: a) Sahabilerin kendi aralarında yaptıkları münazaralarında bir ayeti şahit getirmeleri, b) Bir ayeti misal getirmeleri, c) Peygamber (sav)’in kendi sözüne şahit getirmek için bir ayet okumasını, d) Kur’an’a ait bir kelime telaffuz etmek yoluyla bir hadis rivayet etmesi, e) Kur’an’dan bir takım surelerin ve ayetlerin fazileti ya da Peygamber’in Kur’an emirlerinden herhangi bir emre uyup bağlanması ve buna benzer şeyler.¹⁵⁵ Bunlar hakikatte nüzul sebepleri değildir ve müfessirin bunları bilmesi gerekmez. Belki müfessirin bilerek ihata etmesi gereken şu iki şeydir:

Birincisi, ayetlerin tarizde bulunduğu yani kinaye yoluyla söylemekte olduğu sebebi nüzûldür. İşte bu ayetlerle yapılan imayı anlamak ancak bu sebebi nüzûlleri tanımakla mümkün olur.¹⁵⁶

İkincisi ise âmı tahsis etmekte olan sebebi nüzûl yahut kelimayı zahirinden çevirme nevinden buna benzer şeylerdir. İşte bunlar olmaksızın ayetlerden kast edileni anlamak kolay olmaz.¹⁵⁷

Bilinmesi gerekli olan şeylerden birisi de şudur: Geçmiş peygamberlerin kıssaları hadiste ancak illet ve sebep yahut da ülfet yoluyla zikrolunur. Böyle olunca müfessirlerin rivayet ettikleri o uzun ve geniş kıssaların hepsi ehli kitap âlimlerinden nakledilmiştir.¹⁵⁸

Şah Veliyyullah’a göre yapılması gereken mühim işlerden biri de Buhari, Tirmizi ve Hakim’in tefsir bablarında sahabilere yahut peygamberlere varan sağlam bir senetle

¹⁵⁴ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 61.

¹⁵⁵ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 61.

¹⁵⁶ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 61.

¹⁵⁷ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 61.

¹⁵⁸ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 62.

naklettikleri nüzul sebeplerini ve müşkil tevcihlerini şu iki mühim fayda için süzmek ve ihata ederek zikretmektir.

Birinci fayda, Kur'an'ın garip kelimelerinin şerhine dair zikredilenleri ezberlemek zaruri olduğu gibi, haberlerden bu kadarını da ezberlemek bir müfessir için zaruridir.

İkinci fayda, nüzul sebeplerinin çoğunun ayetlerin manalarını anlatmakta bir faydasının olmadığı bilinmesidir. Yani bunların manayı anlamada tesirleri vardır. Ancak Muhammed ibn İshak el-Kelbî'nin,¹⁵⁹ aşırı derecede kitabına doldurduğu rivayetler ve her bir ayetin altında zikrettiği sebebi nüzûller, çoğu hadisçiler indinde sahih değildir.¹⁶⁰

Üçüncü fayda, bu rivayetler yığınının tefsir şartlarından sayılması çok açık bir yanılmadır. "Allah'ın kitabını tefekkür etmek, bunları ezberlemeye bağlıdır" görüşünde olan kimseye gelince, onun Allah'ın kitabından alacağı payı elden kaçırıp gitmiştir.¹⁶¹

2.4. NÂSİH-MENSÛH

Yüce Allah, inanç, ibadet ve toplumsal ilişkileri düzeltip düzenlemek üzere, peygamberler vasıtasıyla ilahi mesajlar göndermiştir. Bu ilahi mesajların hepsinde inanç esasları birdir, asla değişmez. Çünkü bütün peygamberlerin davetinde aynı esaslar vardır. Bu husus Yüce Allah'ın şu sözünde açık bir şekilde dile getirilmiş ve değişmez ilahi bir yasa olarak belirlenmiştir: "*Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlere, şüphesiz benden başka hiçbir ilah yoktur, öyleyse bana ibadet edin diye vahyetmişizdir.*"¹⁶²

Ancak nefsi olgunlaştırmak ve toplumun huzur ve refahını temin etmek için ortaya konulacak prensipler, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi ve kulluk vazifelerin yerine getirilmesi gibi hususlarda, her din mensubunun arzu ve sosyal ihtiyaçları doğal olarak birbirinden farklı olacaktır. Çünkü toplumlar zaman içerisinde fikri, tecrübî ve ilmi bakımdan gelişip ilerleme kaydetmekte, buna eşdeğer olarak maddi ve manevi

¹⁵⁹ Muhammed ibn İshak el-Kelbî, bilhassa Megazi ve Siyerde yüksek imamlardan biridir. İtikatta kaderci idi. Zehebî, "*Mizânu'l-İ'tidâl*" adlı eserinde şöyle demiştir: Benim indimde onun günahı yoktur. Ancak O, es-Siret adlı kitabına senedi kopuk, sevimsiz ve yalan şeyler doldurmuştur. Hicri 151 tarihinde vefat etmiştir.

¹⁶⁰ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 67.

¹⁶¹ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 67.

¹⁶² Enbiya, 21/25.

ihtiyaçları farklılık göstermektedir. Bu süreçte fikri, ilmi ve sosyal bağlamda önceki toplumlarla sonraki toplumlar arasında büyük farklar meydana gelecek, bunun sonucu oluşan şartlar çerçevesinde, bir asırda yaşayanlara uygun olan hükümler, diğer dönemlerde yaşayanlara uygun olmayabilecektir. İşte böyle durumlarda, kulların faydası düşünülerek, konulacak ilahi prensiplerin diğerlerini ortadan kaldırması söz konusu olacaktır. Çünkü önceki hükümler, insanların ihtiyaçlarına cevap vermede yeterli olmamaktadır. Bu yetersizlik, önceki hükümlerin kaldırılıp, yerine insanların ihtiyaçlarına cevap verecek diğer prensip ve hükümlerin konulmasına yol açacaktır ki bu olaya nesh adı verilmektedir. İşte burada üzerinde duracağımız konu budur. Çünkü Müslüman bilginler bunu önemsemiş, Kur'an'ı tefsir etmek için mutlaka bilinmesi gereken bir ilim olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü onlara göre nesh, itikadı bir mesele olmamakla birlikte, Tefsir ilminin önemli konuları arasında yer almaktadır.¹⁶³

2.4.1. Tanımı

Nesh kelimesi “N-S-H” kökünden türetilen bir mastar olup, sözlükte şu anlamlara gelmektedir:

a) İzale etmek, gidermek, yok etmek.¹⁶⁴

“Allah, şeytanın vesvesesini nesh eder (giderir). Sonra Allah ayetlerini sağlamlaştırır.”¹⁶⁵ Ayeti kerimesinde bu anlamda kullanılmıştır.¹⁶⁶ Keza günlük konuşmalarımızda, “Güneş gölgeyi izale etti”, “İhtiyarlık gençliği giderdi”, “Asırlar ve zamanlar birbirlerini neshetti” gibi ifadeler de bu anlamda kullanılmaktadır.¹⁶⁷

b) Nakletmek (aktarmak).

Bu işlem de ya bir şeyi bir yerden alıp, diğer bir yere veya bir halden diğer bir hale taşıma demektir.¹⁶⁸ Bir kitabı istinsah etmek de nakilden başka bir şey değildir.

¹⁶³ Eroğlu, 186-187; Ayrıca bkz. Soysaldı, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, (1. Baskı), Fecr Yayınları, Ankara 2001, 251.

¹⁶⁴ Ebu Hilâl el-Askerî, *el-Furûku 'l-Lüğaviyye*, Kum, Hicri 1353, 240; Zerkeşi, II, 29; Veysel Güllüce, “Kur'an' da Nesh Edilmiş Ayet Var mıdır”, *Ekev Akademi Dergisi*, Erzurum 2006, Yıl 10, Sayı 26, 52,

¹⁶⁵ Hac, 22/52.

¹⁶⁶ Zerkeşi, II, 29; Suyûtî, II, 27; Zerkânî, II, 175.

¹⁶⁷ Cerrahoğlu, 122.

¹⁶⁸ İbn Manzûr, III, 61; Ebu Nâsır İsmail b. Hammad el-Fârâbî, el-Cevherî, *es-Sıhah fi'l-Lüğa*, Mısır 1956, I, 433.

Ruhların bir bedenden diğerine intikaline inananların kullandığı “tenasüh” kelimesi de intikal manasını ifade etmektedir.¹⁶⁹

c) Yazmak.

“İşte kitabımız, size karşı gerçeği söylüyor. Çünkü biz yapmakta olduklarınızı istinsah ediyorduk (kaydediyorduk).”¹⁷⁰ ayeti kerimesinde bu mana kastedilmiştir.

Sözlükte, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız manalara gelen bu kavram, terim olarak çok farklı şekillerde tarif edilmiştir. Çünkü bu hususta Hz. Peygamber (sas)’den vahye dayalı olarak her hangi bir açıklama gelmemiştir. Ne Kur’an ne de Hz. Peygamber, bu ayet şunu neshetti diye bir beyanda bulunmamıştır. Eğer böyle bir açıklamada bulunmuş olsaydı, bu kadar farklı görüşler ortaya çıkmazdı.¹⁷¹

Nesh kavramı sahabe döneminde daha geniş ve daha kapsamlı olarak kullanılmaktaydı. Mesela; İbn Abbas’tan (ö. 68/687) nakledilen, İbn Mesud (ö.32/652) tarafından da desteklenen görüşe göre müteşabih ayetler mensuh, muhkem ayetler ise nasih olarak isimlendirilmektedir.¹⁷² İlk dönem âlimleri içerisinde mutlakın takyidine, mücmel ve müphem tebyinine, âmın tahsisine,¹⁷³ Kur’an’ın Levh-i Mahfuz’dan indirilmesi olayına nesh diyenler olmuştur.¹⁷⁴ Mustafa Zeyd’in tespitine göre takyid, tahsis, istisna ve nesh kavramlarının sınırlarını çizerek, bunları birbirinden ayıran ve sınırlarını ilk defa belirleyen âlim İmam Şafii’dir.¹⁷⁵

Bütün bu açıklamalardan sonra nesh kavramının genel kabul gören ıstılahı tanımı şöyledir: “Şer’î bir hükmün, yine şer’î bir hükümlle kaldırılmasıdır.¹⁷⁶ Veya mukaddem tarihli bir nassın hükmünü, muahhar tarihli bir nas ile değiştirmek veyahut da mukaddes bir metnin ilgası manasındadır.”¹⁷⁷

¹⁶⁹ Cerrahoğlu, 122.

¹⁷⁰ Câsiye, 45/29.

¹⁷¹ Eroğlu, 188.

¹⁷² Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *el-Câmiu ’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’an*, Mısır 1954.

¹⁷³ Ebu İshak İbrahim b. Musa eş-Şâtibi, *el-Muvâfakât fi Usûli’ş-Şerîa*, III, 1108, Kahire 1970; Muhammed Cemâleddin el-Kâsımî, *Mehâsinu ’t-Te’vîl*, IV, 753, Mısır 1957.

¹⁷⁴ Zerkeşi, II, 30.

¹⁷⁵ Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi’l-Kur’ân’il-Kerim*, I, 110, Mısır 1963.

¹⁷⁶ Cürcânî, 110; Zerkânî, II, 72.

¹⁷⁷ Cerrahoğlu, 122.

2.4.2. Neshin Şartları

Neshin vuku bulması için bir takım şartlar vardır. Bu şartlar şunlardır:

- a) Neshedilen hüküm ve nesh eden hükümün her ikisi de şer'î olmalıdır.¹⁷⁸
- b) İniş zamanı açısından mensûh, nâsihten önce inmiş olmalıdır.¹⁷⁹
- c) Neshe konu olan nasslar arasında, uzlaşmayacak şekilde bir zıtlığın olması gerekmektedir.¹⁸⁰
- d) Gelen hükümlerin aynı anda veya bir arada uygulanma imkânı varsa, nesh söz konusu olamaz.¹⁸¹
- e) Sıhhat açısından nâsih, mensûh seviyesinde veya ondan üstün olmalıdır.¹⁸²
- f) Nesh kesinlikle hükümlerde olur haberlerde neshten bahsedilemez.¹⁸³

2.4.3. Neshin Başlıca Meseleleri

Nesh hususunda başlıca üç mesele ortaya çıkmış bulunmaktadır:

- 1- Prensip itibariyle nesh keyfiyeti aklen caiz midir?
- 2- Caiz ise, pratik olarak nesh vaki olmuş mudur?
- 3- Kur'an'ı Kerim'de nesh var mıdır?

Birinci soruya bütün âlimler ittifakla müspet cevap vermişler, neshin aklen caiz olduğunu kabul etmişlerdir.¹⁸⁴ Yahudiler ise Hz. Peygamber zamanında bunu inkâr etmeye kalkışmışlardır.¹⁸⁵

İkinci soruya da müspet cevap verilmektedir. Zira Tevrat'ta Hz. Âdem'in çocukları hakkında, kardeşlerin birbirleriyle evlenmesine cevaz verilmişken, sonradan bu hükmün kaldırıldığına dair açık ayetler vardır.¹⁸⁶ Yine Yahudiler için cumartesi gününde bazı işlerin yapılması Tevrat'ta yasaklanmışken, İncil'de böyle bir yasak

¹⁷⁸ Zerkânî, II, 180; Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, III, 105.

¹⁷⁹ Zerkânî, II, 180; Âmidî, III, 105.

¹⁸⁰ Zerkânî, II, 180.

¹⁸¹ Zerkânî, II, 180.

¹⁸² Ibnü'l-Cevzi, *Nevâsihu'l-Kur'ân*, s.23.

¹⁸³ Ibnü'l-Cevzi, *Nevâsihu'l-Kur'ân*, s.23.

¹⁸⁴ Cerrahoğlu, 124.

¹⁸⁵ Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 234, Beyrut, 1993.

¹⁸⁶ Mennâu'l-Kattân, s. 235.

mevcut değildir. Demek ki Tevrat'ta görülen bu yasaklık sonradan nesh edilmiştir.¹⁸⁷ Tevrat'ta domuz eti haram olduğu halde, İncil bu hükmü neshetmiştir. İncil'e göre domuz eti helaldir. Sünnet olma Tevrat'ta mecburi iken İncil'de mubahtır.¹⁸⁸ İşte bu gibi örnekler neshin pratik olarak mevcudiyetini göstermektedir.

Bu suretle, neshin aklen caiz olduğunu kabul ettikten ve eski mukaddes kitaplarda fiilen vaki olduğu misallerle gösterildikten sonra, Kur'an-ı Kerim'de nasih ve mensuh ayetlerin mevcut olup olmadığını inceleyelim.

Kur'an-ı Kerim'de neshin var olup olmaması hususunda İslam âlimleri arasında iki görüş vardır:

1-İslam âlimlerinin çoğunluğu neshin Kur'an'da mevcut olduğunu kabul etmişlerdir. Bunların delillerini şöyle sıralayabiliriz.

a) *“Biz herhangi bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?”*¹⁸⁹

b) *“Biz bir ayeti değiştirip yerine başka bir ayet getirdiğimiz zaman –ki Allah neyi indireceğini gayet iyi bilir- onlar peygambere, sen ancak uyduruyorsun derler. Hayır, onların çoğu bilmezler.”*¹⁹⁰

Yukarıda zikrettiğimiz birinci ayette; bir ayet nesh edilip veya unutturulunca onun yerine ondan daha hayırlı bir ayetin veya onun denginin getirildiği belirtilmektedir. İkinci ayette ise gerektiğinde bir ayetin başka bir ayetle değiştirildiğine işaret edilmektedir. Bu iki ayet Kur'an'da bazı ayetlerin neshedildiğini veya unutturulduğunu açıkça göstermektedir

c) Nesih taraftarlarının delil olarak getirdikleri üçüncü ayet ise Rad suresindeki; *“Allah dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i mahfuz) onun yanındadır.”*¹⁹¹ ayetidir.

¹⁸⁷ Soysaldı, 252.

¹⁸⁸ M. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, İstanbul 1991, 143-145.

¹⁸⁹ Bakara, 2/106.

¹⁹⁰ Nahl, 16/101.

¹⁹¹ Ra'd, 13/39.

d) İslam'ın gönderiliş aşamasında konulan bazı hükümlerin, şartlar değişmesiyle kaldırılıp yerine başka hükümlerin konması pek tabidir ve Allah'ın hikmetine uygundur

e) Neshin asıl hedefi hükümdür, akide esaslarına tesir edemez. Hâlbuki hükümler zaman, mekân ve vaziyete göre değişebilir. Bir ihtiyaca binaen konulan bir hüküm, o ihtiyacın kalkmasıyla değişebilir. Yalnız yeni gelen hüküm, fayda ve sevap bakımından birinciden daha iyi veya onun benzeri olmalıdır.

f) Nesih, müminlerin dini vecibelerini daha pratik ve daha kolay bir şekle sokmak maksadıyla meydana gelmiştir.

Nasih hakkında ihtilaf vardır. Bir kısım âlimlere göre, Kur'an ancak Kur'an ile nesh olunabilir. Çünkü bir Kur'an ayetinin daha iyisi veya onun gibi ancak yine Kur'an ayeti ile olabilir. Diğer bir tabirle Kur'an ayetini mütevatır sünnet nesh edemez. Böyle düşünenler arasında meşhur İmam Şafii (ra) de vardır.

Diğer bir kısım âlimlere göre ise, Hz. Peygamber'in sözleri de vahiy olarak telakki edilir ve bu fikir: *"O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur'an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir."*¹⁹² ayetlerine istinat etmektedir. Bundan başka kutsi hadisler de unutulmamalıdır. Her vahiy Kur'an'dan sayılamaz. Mesela Miraç gecesinde vaki olmuş fakat Kur'an metnine girmemiş birçok vahiy vardır. Sünnette vahye müstenit fakat Kur'an'dan sayılmayan birçok hüküm vardır. Binaenaleyh, bazı âlimlere göre bir Kur'an ayetini sünnet nesh edebilir. Bu hususta bir kayıt ileri sürülüyor: Hz. Peygamber'in sünneti vahye müstenit olursa, bir Kur'an ayetini nesh edebilir. Eğer kendi içtihadına dayanırsa nesh edemez.

2- Diğer bir kısım âlimlere göre, Kur'an'da nesh yoktur. Bu âlimlerin en meşhuru Ebu Müslim Muhammed b. Bahr el-İsfehani (ö.322/934)'dir. Onun *"Camiut-Tevîl li Muhkemi't-Tenzil"* adlı eseri bu konuyu işlemektedir. Bu eser 1330/1922'de Sa'd el-Ensari tarafından Kalküta'da neşredilmiştir. Şunu da hatırlatalım ki, bu zat muteziledendir. Mısır'ın tanınmış tabiplerinden olan ve *"ed-Din fi Nazari'l-Akli's-Sahih"* adlı esrin müellifi olan Dr. Muhammet Tevfik Sıtkı da, Kur'an'ı Kerim'de neshin varlığını kabul etmemektedir. 1906 senesinde *"el-Menar"* mecmuasında

---

¹⁹² Necm, 53/3-4.

neşrettiği “en-Nasih ve'l-Mensuh” adlı makalesinde bu nazariyesini ayrıntılarıyla izah etmiştir. Ömer Rıza Doğrul da bu tezi müdafaa etmektedir.¹⁹³

Kur'an'da neshi reddedenlerin delillerini şöyle sıralayabiliriz:

a) Kur'an'da mensuh ayetlerden maksat, Tevrat ve İncil'deki yani eski şeraitlerdeki hükümlerdir. Kur'an kendinden önceki şeraitleri nesh etmiştir.

b) Kur'an'da şu veya bu ayetin, şu veya bu ayeti nesh ettiğine dair bir açıklık yoktur.

c) Neshi kabul edenler, mensuh ayetin önce nasihin ise sonradan nazil olduğuna dair birçok defalar kati bir delile sahip değillerdir. Nitekim Bakara suresindeki “ iddet” meselesine ait ayetlerde (Bakara 240 ve 234) olduğu gibi. Bazı ayetlerin mansuhu nasihten sonra nazil olduğu da müşahede edilmiştir.

d) Şu veya bu ayetin, şu veya bu ayetle nesh edildiğini, açık ve kesin bir şekilde teyit eden Hz. Peygamber'den sadır olmuş ve müttfekun aleyh olarak kabul edilen bir hadis de mevcut değildir.

e) Neshi kabul edenler arasında, nasih mensuh ayetlerin sayısı hakkında bile bir ittifak yoktur.

f) Neshi kabul edenler, bir taraftan neshin ancak emir ve nehiylere ait ahkâma inhisar ettiğini iddia ederlerken, diğer taraftan “ahbara” ait lafızların bile nesh olduğunu kabul etmektedirler.

g) Ahad rivayetlerle Kur'an'ı Kerim'in ayetleri ispat olunamadığı gibi inkâr da olunamaz. Bu sebepten “el-Fatiha” ile “el-Muavvizeteyn” surelerinin kitabullahtan sayılmadığına dair bu gibi bazı rivayetler tabiatıyla nazari itibara alınmamıştır.

h) Hz. Peygamber (sas), kendisine nazil olan Kur'an'ı Kerim'i halka tebliğ etmiş, kâtiplere yazdırmış, diğer bazı sahabiler de kendileri için mukaddes metni çoğaltmış, birçoğu da ezberlemişlerdi. Kur'an'ı Kerim metinleri namazlarda, hutbelerde ve diğer bazı hallerde Hz. Peygamber tarafından pek çok defa tekrarlanmış olduğu gibi, esasen

¹⁹³ Soysaldı, 252-255; Ayrıca detaylı bilgi için bkz.: Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu Kur'an'ı Kerim Tercüme ve Tefsiri*, İstanbul 1955, Mukaddime XLIX-LIX; Ayrıca Prof. Dr. Süleyman Ateş ve Prof. Dr. M. Sait Şimşek, Kur'an'da mensuh ayetin bulunmadığını belirterek neshe karşı çıkmışlardır. Görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Süleyman Ateş, *Kur'an'ı Kerim'in Evrensel Mesajına Çağrı*, İstanbul 1990, 158-179; M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Konya 1995, 161-184.

daha hayatta bulunduğu sıralarda bütün surelerin hangi ayetlerden meydana geldiği de tespit edilmişti. Hz. Peygamberin vefatından sonra da Hz. Ebubekir (ra) devrinde Kur'an'ı Kerim metinleri bir araya toplanmıştı. Hz. Osman (ra) tarafından da elimizdeki şekilde yazılmasına emir verilmişti. Bu suretle ince bir tetkikten ve hafızların da sıkı bir kontrolünden geçtikten sonra, ortaya konulmuş bulunan bu Mushafların birkaç nüshası muhtelif bölgelere gönderilmiştir. Esasen bu bölgelerde Kur'an'ı Kerim'i ezbere bilen ve önceden yazı ile tespit edilmiş parçalara sahip olan sahabiler de mevcuttu. Bunlar Hz. Osman'ın gönderdiği nüshaları uygun bulduklarından dolayı itiraz etmediler. Bu Mushaflarda bir kusur görselerdi muhakkak daha o zaman reddedilir, belki de kanlı savaşlara yol açılır ve bu sebepten dolayı Hz. Osman öldürülürdü. Hâlbuki hiç de böyle olmamıştır. Bu Mushaflar Hz. Peygamber tarafından tebliğ edilen Kur'an'ın aynısıdır. İçinde nasih ve mensuh ayetlerin olduğunu ispat etmek için ileri sürülen delillerden çok daha kuvvetli deliller göstermek icap eder.¹⁹⁴

2.4.4. Neshin Çeşitleri

Neshi kabul eden âlimlere göre, Kur'an'da üç çeşit nesh vardır.

1- Metni mensuh, hükmü cari kalan ayetler: Buna misal olarak recm ayeti gösterilmektedir. “Zina eden yaşlı erkek ve kadını Allah'tan bir ceza olarak recmedin.” Bu, Hz. Ömer'in rivayetine dayanmaktadır. Buna ait hadisler Ebu Davut, İbn Mace, Ahmet b.Hanbel ve Malik b. Enes'in hadis kitaplarında mevcuttur.¹⁹⁵

2- Hem metni hem de hükmü mensuh ayetler: Buna misal olarak, Müslim'in Sahihinde bulunan ve Enes'e dayanan bir rivayet gösterilmektedir: “Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsa, üçüncüsünü ister. Âdemoğlunun karın boşluğunu ancak toprak doldurur.”¹⁹⁶

3- Hükmü mensuh, metni baki kalan ayetler: Buna misal olarak kiblenin tahvili ile ilgili ayet gösterilmektedir.¹⁹⁷

Kur'an ayetlerinde neshin varlığını kabul edenler arasında herhangi bir ayetin neshi konusunda kesin bir icma söz konusu değildir. Böyle bir icmâ olmamasına

¹⁹⁴ Soysaldı, 255-257.

¹⁹⁵ Soysaldı, 258.

¹⁹⁶ Müslim, Zekât, 39; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I, 127, Mısır 1964.

¹⁹⁷ Cerrahoğlu, 127.

rağmen bazı âlimler kendi duyduğu, bildiği ve ulaşabildiği kaynaklardan hareketle bazı ayetlerin neshi konusunda icma bulunduğunu söylemişlerdir.

Bazı âlimler ise, mensuh sayılan ayetlerin pek çoğunun, hakikatte *münse'* (ertelenen) nevinden olduğunu dolayısıyla zamanı gelince bu ayetlerle amel edileceğini belirtirler. Bu kanaatte olanlara göre, mensuhun metinde kalmasının bir anlamı olup bu ayetlerin hükmü bütünüyle neshedilmemiştir. Bir yönüyle baki olup uygulanma alanları vardır.

Geçmişte, Kur'an'da neshedilmiş hiç bir ayet bulunmadığı kanaatinde olanın sadece Ebu Müslim el-İsfehanî olduğu söylenir. Ancak Ebu Ali Muhammed b. Ahmed b. Cüneyd el-İskâfî (ö. 381/991)'in de “*el-Fesh 'Alâ Men Ecâze'n-Nesh*” adlı eserinde neshi reddettiği söylenmektedir. Razi'nin “*Tefsir-i Kebir*”inde İsfehani'den neshle ilgili görüşlerini nakledip susması da onu desteklediği manasında değerlendirilmiştir.

Çağımızda ise, mensuh olduğu söylenen ayetler hakkındaki azaltma çabalarının, bir sonucu olarak Kur'an'ın hiç bir ayetinin neshedilmediği görüşü ağırlık kazanmaya başlamış ve böylece bu kanaatte olan âlimlerin sayısı daha da artmıştır.

Nesh konusunu araştırarak Kur'an'da mensuh ayet bulunmadığı kanaatine varan bazı muasır âlimler şunlardır: Muhammed Abduh, el-Bakuri, Cemal el-Benna, Ahmed et-Tîcanî, el-Hâşimî et-Tîcanî, Hudari, Abdu'I-Müteal el-Cebrî, Abdulker'im el-Hâtib, Muhammed Gazali, Muhammed Ebu Zehra, Seyyid Ahmed Han, Eslem Cayrapûrî, Muhammed Tefvik Sıdkî, Muhammed el-Behiy, Ömer Rıza Doğrul, Süleyman Ateş, Sait Şimşek...¹⁹⁸

2.4.5. Dihlevî'nin Görüşü

Şah Veliyullah ed-Dihlevî'nin üzerinde durduğu diğer önemli bir mesele nesh meselesidir. Ona göre tefsir sahasında hakkında çokça ihtilaf bulunan zor yerlerden biri de nasih-mensuh meselesidir. Bu zorluğun sebebi de önceki müfessirlerle sonraki müfessirlerin ıstılah ihtilafıdır. Sahabi ve Tabiin nesh sözünü, bir şeyi bir şeyle izale edip gidermek anlamından ibaret olan lügat manasında kullanıyorlardı. Binaenaleyh onlara göre neshin manası bir ayetteki vasıfların bazısını diğer bir ayetle izale etmektir.

¹⁹⁸ Veysel Güllüce, *Kur'an' da Nesh Edilmiş Ayet Var mıdır*, 73-74.

Bunun da çeşitli şekilleri vardır ki bunlar: “Amel müddetinin sona ermesiyle, sözü, zihne çabuk gelen manadan çabuk gelmeyen manaya döndürmekle, umum ifade eden lafızları tahsis etmekle, hakkında nas bulunan ile kıyas edilmiş olan arasındaki farkı beyan ile cahiliyet âdetini veya geçmiş şeriatı izale etmek suretiyle” olur. (El-Fevzul-Kebir isimli eserden)

Bu yüzden Sahabi ve Tabiiler indinde nesh konusu genişlemiş ve burada akla geniş bir hareket sahası açılmış, ihtilaf dairesi de genişleyip büyümüştür. İşte bunun için mensuh ayetlerin sayısı beş yüze kadar ulaşmıştır. Sonraki müfessirlerin ıstılahıyla ve bizim tercih ettiğimiz veche göre mensuh ayet sayısı çok azdır.¹⁹⁹

Celaleddin es-Suyuti “*el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*” adlı esrinde bu konuda âlimlerin zikrettiklerinin bazısını genişçe ele almıştır. Sonra, içinde müteahhir müfessirlerin reyî bulunan mensuh ayetleri yazmış ve bunların sayısını yaklaşık olarak yirmi olarak vermiştir.

Şah Veliyullah ed-Dihlevî, Suyûtî'nin zikrettiği bu yirmi kadar mensuh ayeti teker teker inceleyerek, aralarındaki münasebetleri tespit ederek, hangilerinde neshin olduğunu, hangilerinde olmadığını beyan etmiştir.²⁰⁰

Ed-Dihlevî'nin mensuh olduğunu söylediği ayetler şunlardır: Bakara, 2/180; Bakara, 2/240; Enfal, 8/65; Ahzap,33/52; Mücadele, 58/12.

Şimdi de Şah Veliyullah'ın mensuh olduğunu savunduğu ayetlere göz atalım. Dihlevî Kur'a'nı Kerim'de toplam beş (5) ayette nesh olduğunu ifade eder. Bunlar:

1- “*Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması - Allaha karşı gelmekte sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı.*” (Bakara, 2/180) ayeti Nisa 11-12. Miras ayetleriyle mensuhtur denildi. “Mirasçı için vasiyet yoktur” Hadisiyle mensuhtur denildi. Dihlevî'ye göre bu ayet, Nisa 11-12. Ayetleriyle mensuhtur. “Mirasçı için vasiyet yoktur” Hadisi ise neshi beyan edicidir.²⁰¹

¹⁹⁹ Talat Koçyiğit, *Kitap ve Sünnette Nesh Meselesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 103, Ankara 1963.

²⁰⁰ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 53-54.

²⁰¹ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 54.

2- “İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (Bakara, 2/240) ayeti.

“İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler. Sürelerini bitirince artık kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yoktur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.” (Bakara, 2/234) ayetiyle, vasiyet de miras ayetiyle nesh edildi.

Sükna, yani kocasının evinde bir yıl oturmak ise bir kavim (topluluk) yanında bakidir, diğerleri nazarında ise hadisile nesh edilmiştir, sükna yoktur. Dihlevî’ye göre o ayet müfessirlerin cumhurunun dedikleri gibi mensuhdur fakat şöyle de denilmesi mümkündür. Meyyit için vasiyet müstehap yahut caiz olur. Ve kadına ise vasiyetle oturması vacip olmaz. İbn Abbas bu görüş üzerindedir ve bu tevcih ayetten zahirdir.²⁰²

3- “Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) yüz kişi bulunursa, inkâr edenlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir kavimdir.” (Enfal, 8/65) ayeti, bundan sonra gelen Enfal, 8/66. Ayetiyle mensuhdur. Dihlevî’nin görüşü de bu yöndedir.²⁰³

4- “Bundan sonra, güzellikleri hoşuna gitse bile başka kadınlarla evlenmek, eşlerini boşayıp başka eşler almak sana helal değildir. Ancak sahip olduğun cariyele başka. Şüphesiz Allah, her şeyi gözetleyendir.” (Ahzap, 33/52) ayeti, “Ey Peygamber! Mehirlelerini verdiği zevceleri ve Allahın sana ganimet olarak nasip ettiklerinden sağ elinin malik olduğu kadınları... Senin için helal kıldık.” (Ahzap, 33/50) ayetiyle mensuhdur. Dihlevî’ye göre nesh edici ayetin, Kur’an’ın ayet sıralanışında önce gelmiş olması muhtemeldir. Dihlevî’ye göre doğruya en yakın görüş budur.²⁰⁴

5- “Ey iman edenler! Peygamber ile baş başa konuşacağınız zaman, baş başa konuşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir.

²⁰² ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 55.

²⁰³ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 58.

²⁰⁴ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 59.

Şayet (sadaka verecek bir şey) bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (Mücadele, 58/12) ayeti bundan sonra gelen Mücadele, 58/13.ayetiyle mensuktur. Dihlevî de bu ayetin mensuh olduğu görüşündedir.²⁰⁵

Ed-Dihlevî’ye göre mensuh bir ayetle ilgili olarak zikredilen bir sünnet, mensuh olan o ayetin durumuna açıklık getirmektedir.

Ed-Dihlevî nesh konusunda bahsedilen ayetleri değerlendirirken Suyûtî’nin yapmış olduğu tasniften faydalanmıştır. Ayetlerin değerlendirilmesinde mensuh olan bir ayet hükmünün icra edilmesinin müstehab olduğunu ifade etmesi onun mensuh olduğunu söylediği bir ayet için uygulanabilirliği olduğunu belirtmiş olması anlamına gelmektedir. Bu da mensuh ayetleri anlamaya çalışmada bizlere önemli bir ipucu vermektedir.

Ed-Dihlevî’nin mensûh olarak gösterdiği bu beş ayetin tarih içerisinde nasıl tefsir edildiğini göstermek amacıyla (farklı asırlarda yaşamış olan müfessirlerin) Taberî (ö. 310 h.), Kurtubî (ö. 671 h.) ve Âlûsî’nin (ö. 1246 h.) tefsirlerinde bu konunun nasıl değerlendirildiğini karşılaştırmalı olarak göz önüne getirmek ufuk açıcı olacaktır. Buna göre;

Bakara, 2/180: Ayet hakkında Dihlevî, mensûh olduğunu beyan etmektedir. O beyanında bu ayetin Nisâ suresi 11. ve 12. ayetleriyle nesh edilmiş olduğunu söyler. “Mirasçı için vasiyet yoktur” hadisi neshi beyan etmektedir. Âlûsî, ve Kurtubî bu hususta Dihlevî ile aynı görüştedirler. Kurtubî ayet hakkında mensûh olduğunu söylerken sünnet olmasaydı mensûh olmayacağını da ifade etmektedir. Sadece Taberî bu ayetin mensûh olmadığını söyler.

Bakara 2/240: Âlûsî, Taberî ve Kurtubî bu ayetin mensûh olduğunu söylemişlerdir. Ed-Dihlevî ayetin mensûh olduğunu belirttikten sonra kişinin vasiyette bulunması hakkında emir yerine müstehab olduğunu ya da caiz olduğunu ifade etmektedir.

Enfal 8/65: Âlûsî, ve Taberî ayet hakkında mensûh olduğunu söylemişlerdir. Ancak Kurtubî ayetin mensûh olmadığını belirtmektedir. Kurtubî’ye göre nâsîh olduğu söylenen ayetle bu ayetteki hüküm hafifletilmiştir. Ed-Dihlevî’ye göre ise ayet, ardından

²⁰⁵ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 59.

gelen Enfal 8/66 ile mensûhtur. Bunun dışında ayetle ilgili her hangi bir açıklama yapmamaktadır.

Ahzab 33/52: Ayet hakkında Taberî mensûh olmadığını Âlûsî ise mensûh olduğunu söylemektedir. Kurtubî ayetin sünnet ile nesh olduğunu belirtmektedir. Ed-Dihlevî ayetin mensûh olduğunu söylemektedir. Nesh eden ayetin Kur'an tertibinde önde olması da ed-Dihlevî'ye göre bu ayetin mensûh olduğuna delalet etmektedir.

Mücadele 58/12: Ayet hakkında Taberi, Âlûsî ve Kurtubî mensûh olduğunu beyan etmektedir. Dihlevî'ye göre de bu ayet aynı surenin 13. ayetiyle mensûhtur.

Tarihsel süreçte insan olmaları hasebiyle farklı sosyal, kültürel ve siyasal durumlardan etkilenen müfessirlerin neshe konu olan ayetlerle ilgili farklı yorumlama biçimleri bulunmaktadır. Ed-Dihlevî, bu yorumlar içerisinde özgün ve orijinal bir tasnife sahip olması bakımından farklılık göstermektedir.

Bir ayetin ya da bir kavramın tarihi süreç izlenerek değerlendirilmesi, anlama açısından önemlidir. Bir kavramın anlamsal bütünlüğünde meydana gelen değişimler ve kullanım şekillerinin izini sürmek bu kavram bağlamında ilgili ayetlerin daha sağlıklı değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Bir müfessire göre ayet mensuh iken diğerine göre mensuh değildir. Bir müfessire göre ayet başka bir ayetle mensuh iken diğerine göre mensuh olması sünnet sebebiyledir. Bir ayetin anlaşılması açısından onunla alakalı olarak yapılan veya konuyla ilişkisi olan bir kavram hakkında yapılan yorumların tarihi süreçte değerlendirilmesi bakış açısının şekillenmesinde etkili olmaktadır. Kur'an ayetleri hakkında yapılan yorumların tarihi süreçte değerlendirilmesi için öncelikle ayeti açıklamada kullanılan kavramların ıstılâhî anlamlarına bürünme süreçlerinin de değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca tarihi süreçte ele alınacak olan konu hakkında yorum farklılıklarını görebilmek açısından aynı döneme ait birden çok müfessiri de incelemeye dâhil etmek çalışmanın tutarlılığı açısından önemli olacaktır.²⁰⁶

Şah Velîyullah ed-Dihlevî, Suyuti'nin saydığı yirmi bir ayeti tetkik ederek bunlardan on altısı hakkında, mensuhluk ispatına imkân bulunmadığını belirtmiş ve

²⁰⁶ Hüseyin Kocakulak, *Nasih ve Mensuh Ayetlerin Tarih İçerisindeki Yorumu*, (Şah Velîyullah ed-Dihlevî Tasnifi Çerçevesinde), 86-88, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.

bütün Kur'ân'ı Kerim'de yukarıda meallerini verdiğimiz beş ayetin mensuh olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁷

2.5. MUHKEM-MÜTEŞABİH

2.5.1. Tanımı

Muhkem lügatte (h-k-m) kökünden türetilmiş olup mastarı olan (الحكم) engellemek manasına gelir.²⁰⁸ Zulme engel olması sebebiyle yargıca (الحاكم) denilmiştir.²⁰⁹ Atın binicisine itaatsizlik etmesine engel olduğu için gemin ağızlığına da (الحكمة) denilmiştir.²¹⁰ Muhkem; sağlam olan, sağlam kılınmış demektir. (بناؤ محکم) denildiğinde sağlam yapılmış, yıkmaya çalışana engel olan bina kastedilir.²¹¹

Müteşabih kelimesi ise lügatte, “Bir başkası ile benzeştiği ve karışıklığı için iyi ayırt edilemeyen ve açık seçik anlaşılamayan şey”²¹² anlamına gelmektedir. Zihin iki şeyin arasındaki farkı tespit etmekte aciz kaldığı noktada, her biri diğerine benzer. “Gerçekten o inek bize (başka ineklere) benzer geldi.”²¹³ “Kalpleri birbirine benzedi.”²¹⁴ “İştebehe emren” sözü, iki şey arasında herhangi bir fark olmadığı zaman söylenir. Cismen güzel insanlara “Şubuhat sahipleri” denilir. Hz. Peygamber (sav) : “Helal açıktır haram da açıktır. Aralarında müteşabih şeyler vardır...”²¹⁵ buyurmuş, başka bir rivayette de müteşabih yerine müştəbih kelimesini kullanmıştır. İşte bunlar sözlükte muhkem ve müteşabih hakkında yapılan tariflerdir.²¹⁶

2.5.2. Müfessirlerin Görüşü

Muhkem ve müteşabih kavramlarına ulemanın hangi anlamları yüklediklerine sahabe döneminden itibaren bir göz atalım.

²⁰⁷ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 60; Veysel Güllüce, *Kur'an' da Nesh Edilmiş Ayet var mıdır*, 73.

²⁰⁸ Ebu'l-Hüseyin Ahmet b. Zekeriyya İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüğa*, Mısır 1970, II, 91.

²⁰⁹ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *Esâsu't-Takdîs fî İlmi'l-Kelâm/ Allah'ın Aşkınılığı* (Çev.: Doç. Dr. İbrahim Coşkun), İstanbul 2006, 209.

²¹⁰ İbn Fâris, II, 91.

²¹¹ M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 25.

²¹² Cevherî, VI, 2236.

²¹³ Bakara, 2/70.

²¹⁴ Bakara, 2/118.

²¹⁵ Buhari, İman, 39.

²¹⁶ Râzî, *Esâsu't-Takdîs*, 209.

Muhkem ve müteşabihten ne kastedildiği konusunda pek çok görüş aktarılmıştır. Bunların bir kısmı birbirlerini bütünleyici olmakla birlikte, diğer bir kısmının da birbirleriyle hiçbir ilişkisi yoktur.²¹⁷

1- İbn Abbas (ra): “Kendileriyle amel edilen nasihler, başka bir ifadeyle hükmü sabit olanlar muhkem, kendileriyle amel edilmeyen mensuhlar ise müteşabihtir” demiştir. İbn Mesud, Katade ve ed-Dahhak da bu görüştedir.

2- Mücahit (ra): “Helal ve haram içerenler muhkem, geri kalanlar müteşabih olup birbirlerini doğrularlar” demiştir.

3- Cabir b.Abdillah (ra): “Âlimlerin tevilini bildikleri, anlam ve yorumunu anladıkları ayetler muhkem; Allah’ın, bilgisini kendisine sakladığı ve yaratıklarından hiç kimseye bildirmedikleri ayetler ise müteşabihtir. Hz. İsa’nın ne zaman ineceği, Güneş’in batıdan ne zaman doğacağı, kıyametin ne zaman kopacağı, dünyanın ne zaman son bulacağı vb. gibi haberler böyledir, bunları Allah’tan başka kimse bilemez” demiştir.

4- İbn Zeyd (ö. 182/798):“Anlamları bir, lafızları farklı veya lafızları bir, anlamları farklı olacak şekilde çeşitli surelerde tekrar edilen kıssalar müteşabih, geri kalan ayetler ise muhkemdir” demiştir.

5-İbn İshak (ö.151/768) ve Muhammed b.Cafer b.ez- Zübeyr (ö.161/778): “Bir tevil vechi bulunanlar muhkem, birden fazla tevil vechi bulunanlar ise müteşabihtir. Muhkem ayetler de Allah’ın kullara karşı hücceti, kulların korunması, husumet ve batılın defî vardır. Vaz edildikleri mananın dışına çekilme ve tahrife maruz kalma durumları yoktur. Müteşabihler ise doğrulukta benzerdirler. Ne var ki vazedildikleri mananın dışına çekilmeye, tahrif ve tevile elverişlidirler. Allah, kullarını müteşabihlerle imtihan eder. Tıpkı helal ve haramlarla imtihan etmesi gibi...

Ragıp el- Isfahanî (ö.506/1108) de manasını anlama yönünden müteşabihi üç kısma ayırır:

a) Manasına vukuf mümkün olmayan müteşabih. Kıyametin ne zaman kopacağı ve ahir zamanda çıkacak Dabbe’nin ne zaman çıkacağı gibi.

²¹⁷ M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 19-20.

b) İnsanın bazı vasıtalarla manasını bilebileceği müteşabih. Garip lafızlar ve muğlâk hükümler.

c) Yukarıdaki iki durum arasında olan, ancak ilimde rusuh sahiplerinin bilebileceği ve başkaları için manası kapalı olan müteşabih. Rasulullah (sav)'in İbn Abbas için söylediği “Allah’ım, onu dinde fakih kıl ve ona tevili öğret” hadisinde işaret buyurduğu kısım budur.²¹⁸

Ayrıca İsfahani ve Firuzabadi anlaşılması bakımından müteşabih ayetleri üç kısma ayırmışlar ve Kur’an’daki müteşabihliği ise üç grupta toplamışlardır. Bunlar da; lafızdaki müteşabihlik, manadaki müteşabihlik, hem lafız hemde manadaki müteşabihliktir.²¹⁹

2.5.3. Müteşabihlerin Kur’an’da Zikredilmesinin Hikmetleri

1- Müteşabih ayetler sayesinde insan fikri dondurulmamış, geniş bir fikir hürriyetine ve insanların devamlı düşünmelerine imkân sağlanmıştır. Böylece insanlar daha çok bilgi edinmeğe, ilme değer vermeye teşvik edilmiştir.

2- İnsanlar ne kadar bilgili ve yetenekli olurlarsa olsunlar, Allah’ın bu ayetleri karşısında acizliklerini, bilmedikleri daha pek çok şeyin olduğunu ve Allah’ın ne kadar güçlü olduğunu anlayacaklardır.

3- Bu ayetler insanoğlunun iman edip etmemesinin bir ölçüsüdür. İnsan bunlarla denemektedir. Acaba bunları getiren peygambere inanacak mı inanmayacak mı? Bu sayede inanan ile inanmayan ortaya çıkacaktır.

4- Kur’an’ı ezberlemek ve bellek kolaylaşmıştır. Eğer müteşabih ayetler, içerdikleri manaları detaylı bir şekilde ifade etmiş olsalardı, o zaman Kur’an’ın ciltler dolusu kitaplardan oluşması söz konusu olurdu ki böyle hacimli bir kitabı ezberlemek bir hayli zorlaşırdı.

5- Bu ayetler sayesinde, dinin tebliği ve açıklanmasına engel olmak gayesiyle sorulan suallere susturucu cevaplar verilerek, meydana gelecek fesatların önüne daha ilk günden set çekilmiştir.

²¹⁸ Ebu’l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed b. El-Mufaddal er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garibu’l-Kur’an*, Beyrut 2001, 258.

²¹⁹ Soysaldi, 272-279.

6- Müteşabihlerin manalarını anlamada bir hayli zahmet çekildiğinden, bunun karşılığı olarak daha çok sevabın kazanılmasına vesile olur.²²⁰

2.5.4. Dihlevî'nin Görüşü

Şah Veliyyullah bu konuda da açıklamalarda bulunmuş ve müteşabihin şekillerini beyan etmiştir. Dihlevî'ye göre muhkem; dili bilenin, kendisinden ancak bir tek mana anlaşılabilir kelimedir. Bu anlamada muteber olan ise ilk Arap nesillerinin anlamasıdır. Yoksa zamanımızın kılı kırk yaran araştırmacılarının anlaması değildir.

Müteşabih ise, zamirin iki mercie dönmesi ihtimalinden dolayı iki manayı muhtemel olan kelimedir.

Yahut da müteşabihlik, bir kelimenin iki manada müşterek olmasından ileri gelir. Nisa, 4/43 ve Maide, 5/6. ayetlerinde geçen “lâ mestum” fiilinde olduğu gibi. Bu, hem kadınla cinsi münasebet, hem de kadına el ile dokunma manasında müşterektir.

Yahut da müteşabihlik atfın yakına ve uzağa ihtimali olmasından ileri gelir. Maide, 5/6 abdest alma ayetinde “ercül” kelimesinin uzağa ve yakına atfedilmek suretiyle hem üstünlü hem de esreli okunmasında olduğu gibi.

Müteşabihlik atıf ve istinaf, yani bir evvelki üzerine atfedilmek yahut yeniden başlatılan bir cümle olmak ihtimalinden ileri gelir. Ali İmran, 3/7. ayette “ve'r-râsîhûne” nin başındaki “vav” ın bu iki duruma ihtimali olması gibi.

Bu bilgilerden hareketle Dihlevî, önceki âlimlerin kabul ettiği klasik manada bir müteşabih kavramını kabul etmemektedir. Ona göre lafzın tabiatından veya nazımdan kaynaklanan bir kapalılık sebebiyle ayetin muradının anlaşılması zorlaşmaktadır. Bu zorluğun kaldırılması mümkün gözükmemektedir. Ona göre Ali İmran 7. ayetin durak yeri “ve'r-râsîhûne fi'l-ilm” ifadesidir. Dolayısıyla Dihlevî, lâfzî müteşabihliği kabul etmekte fakat manadaki müteşabihliği kabul etmemektedir.²²¹

²²⁰ Eroğlu, 208-209.

²²¹ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 82.

2.6. USLÛBU'L-KUR'ÂN

2.6.1. Tanımı

Üslup kelimesi, sözlük açısından takip edilen yol, tarz, eda, stil anlamına gelmektedir. Söz açısından kullanıldığı zaman; söyleyenin sözün inşasında gerek lafızların seçimi ve gerekse onları telif ederken tercih ettiği ve böylece kendisini başkalarından farklı kıldığı ifade tarzı anlaşılır. Herkesin duygusunu, düşüncesini, his ve hayallerini anlatmak için şahsi bir ifade tarzı vardır. Bu tarz onun üslubudur.²²² Tefsir usulünde kullanılan bir terkip olarak “Üslûbu'l-Kur'an” Kur'an'ın, kelamı telif edişi ve lafızları seçişinde kendisine mahsus tarzı olarak tanımlanmaktadır.²²³

2.6.2. Dihlevî'nin Görüşü

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî Kur'an'daki belîğ üslubu ifade ederken daha çok eski Arapların kullandığı üslubu ele almıştır. Kur'an'daki bu üslubu ifade ederken çeşitli vecihlerini (yönlerini) ele almış, bunların ayetler arasındaki münasebetlerini incelemiş ve bu üslubun ehemmiyetli noktalarını edebi bir ifade ile açıklamıştır. Şah Veliyyullah zamanında Hindistan'da kullanılan edebi ifadelerle bakılacak olursa, Dihlevî'nin edebiyattaki üstünlüğünü görmemek mümkün olmaz. Zira o zamanda Hintli âlimlerin kullandıkları ifadeler genelde daha basit ve sade olmasına rağmen, Şah Veliyyullah Kur'an'ın üslubunu izahta câmi ifadeler kullanmıştır. Şimdi Şah Veliyyullah'ın Kur'an üslubunu tahlil ve tetkiklerine bir göz atalım.

Şah Veliyyullah'a göre selim fitrat, vezinli, kafiyeli kasidelerde kısa vezinli şiirlerde ve benzerlerinde bir latiflik (naziklik-hoşluk) ve zevkli bir tatlılık idrak eder. Zikrolunan latifliği, idrakin sebebini iyice düşünürsen, o sebep cüzlerinin bazıları bazısına uyan ve benzerini bekleyişle beraber muhatabın nefsine lezzet veren bir kelamın gelişi olur. Nihayet nefsine malum cüzlerin birbiriyle uyuşması suretiyle başka bir beyit düşüp de beklenen iş tahakkuk edince işte bu anda lezzet kat kat olur. İki beyit arasında kafiyede bir ortaklık bulunmasına göre de lezzet üçüncü olarak katlanır.²²⁴

²²² İbn Manzûr, I, 473; Ebu'l-Beka el-Kefevî, *el-Külliyat*, Beyrut 1993, 83.

²²³ Zerkânî, II, 253.

²²⁴ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 85.

İşte yukarıda zikredilen bu durum surelerin ayetlere bölünmesiyle cereyan etmiştir. Ayetlerin kuruluşu sınaî ve ıstılahı bir iş olan muayyen kafiyeler üzere değil de, tabii bir işe benzeyen icmali bir ölçü ve kafiye yani uygunluk üzeredir.²²⁵

Araplar, mektupları etraflı kelimelerle, nadir ve değerli cümlelerle geçen hükümleri tekit ve bu hükümlere muhalefet edeceklere tehdit ile nasıl bitiriyorlarsa, Allah (cc) da bunun gibi surelerin sonlarını etraflı kelimelerle, hikmet kaynağı sözlerle, belâğatlı tekit ve azametli tehditlerle bitirmiştir. Bazen surelerin ortalarında hamd, tesbih yahut nimetler beyanı ve nimetleri sayma nevinden belâğatlı, faydalı, azametli pek güzel üsluplu ifadelerle ayet bitirilir.²²⁶

Bakara suresinin ortalarında İsrail oğullarıyla olan mücadeleyi “Ey İsrail oğulları size ihsan ettiğim bunca nimetleri hatırlayın.” (Bakara, 2/40,47) hitabıyla başlamış sonra bu muhasamayı yine bu hitapla bitirmiştir. (Bakara, 2/222) Muhasamanın bu kelamla başlayıp yine bu kelamla son bulması belâğatta büyük bir mevkidir.²²⁷

Her bir kavmin kendi nazmında özel bir üslubu vardır. İşte milletlerin ezgilerle, nağmelerle lezzet alma üzerinde ittifakları, ezgilendirme şekillerinde ve kaidelerde ise ihtilafların vaki olması bu kıyas üzere gerçekleşmiştir.²²⁸

Yüce Yaratıcı bir avuç topraktan ibaret olan insana söz söylemek irade edince bir kısım kavimce güzel sayılmayıp, diğer bir kısım kavimce güzel sayılmış bir takım kalıplara değil de bu icmali güzelliğe nazar buyurdu. Maliku'l-mülk olan Allah (cc), Âdem evlatlarının açık yolu üzere söz söylemek irade edince devirlerin ve tavırların değişmesiyle değişici olan bu kanunlara değil de bu basit ve sade aslı zapt eyledi.²²⁹

Bazen sure sonlarının fasılaları, evvellerinin fasılalarına muhalif olur. Bunun hikmeti dinleyicinin zihnini şevklendirip hareketlendirmek ve bu kelamın letafetini (naziklik ve güzelliğini) hissettirmektir. Meryem suresinin sonunda (ادا) ve (هدا) gibi. Furkan suresinin sonunda (سلاما) ve (كراما) gibi. Sad suresinin sonunda (طنن), (ساجدين) ve (من المنظرين) gibi.²³⁰

²²⁵ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 89-90.

²²⁶ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 87.

²²⁷ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 88.

²²⁸ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 91.

²²⁹ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 92.

²³⁰ Eroğlu, 175-177.

Demek ki zikrolunan bu uyum ve kafiye, surelerin çoğunda büyük işlerdendir. Eğer ayetin sonundaki son lafız uyum konusunda elverişli olursa bununla kafiye yapılır. Eğer kafiye uygun olmazsa içinde Allah'ın nimetlerinin beyanı ifade edilir yahut muhataba yönelik bir tembih cümlesi eklenir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: (ولعلمك تتقون) (وكان الله علما حكما) (وهو الحكم الخبير)²³¹

Burada şu husus da iyi bilinmelidir. Kelamın akıcılığı, intizamı ve insanlar arasında misal getirilir bir söz olması yahut ayette zikrinin tekrar edilmesinden dolayı dile kolay olması, bazen uzun olan kelamı kısa kelamla vezinli, ölçülü kılar.²³²

Bir söz taifesinin ardından bir cümlenin tekrar edilmesi yine güzel bir lezzet ifade eder. Şuara, Kamer, Rahman ve Mürselat surelerinde olduğu gibi.²³³

Bazı surelerde ise kelam hiçbir şey gözetmeksizin insanların birbiriyle olan muhaveresi gibi Arap kitapları yolu üzere vaki olmuştur. Ancak şu var ki her kelam, sona erdirmeye üzerine kurulu olacak bir şey ile tamam edilip sona erdirilir. Buradaki sır şudur: Arap dilinde asıl olan, nefesin sona ereceği kelam söyleme neşesinin yok olacağı yerde durmaktır. Durma yerinde güzel sayılan ise nefesin med üzerine sona ermesidir. Ayet şekillerinin zuhurundaki vecih işte budur.²³⁴

²³¹ Eroğlu, 175-177.

²³² ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 94-95.

²³³ Bu ayetler ve geçtiği yerler için bkz. Abdülbâki, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfhehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Çağrı Yay., İstanbul 1990.

NOT: Şuara suresinde beş yerde, beş farklı peygamberin (Şuara, 26/107. Ayette Nuh (as); Şuara, 26/125. Ayette Hud (as); Şuara, 26/143. Ayette Salih (as); Şuara, 26/162. Ayette Lut (as); Şuara, 26/178. Ayette Şuayb (as)'ın) hitabı olarak: “Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin rabbi olan Allah'a aittir.” (Şuara, 26/107-109)

Kamer suresinde dört kez (Kamer, 54/17, 22, 32, 40): *وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ*

Yine Kamer suresinde dört kez (Kamer, 54/16, 18, 21, 30): *فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرٍ*

Rahman suresinde otuz bir kez (Rahman, 55/13, 16,18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49,51, 53, 55, 57, 59, 61, 63,65, 67, 69, 71, 73, 75, 77): *فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ*

Mürselat suresinde on kez (Mürselat, 77/15, 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45,47, 49): *وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ*

²³⁴ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 96; Ayrıca Üslûbu'l-Kur'an konusunda bkz.: Hasan Yılmaz, “Kur'an-ı Kerim'in Temel Muhtevası Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2007, Sayı: 27, s. 203-219.

2.7. İ' CÂZU'L-KUR'ÂN

2.7.1. Tanımı ve Genel Bilgi

Lügatte bir şeyin son kısmı, geri tarafı, zayıflık, güç ve kuvvetin zıddı manalarına gelen (عجز) kökünden ifâl kalıbına aktarılmış bir kelimedir.²³⁵ Bir şeyin benzerini yapmaktan alıkoyan şeye de mucize denir.

Bütün peygamberlerin ilahi bir vazife ile gönderilmiş olduklarını ve kendilerine Allah (cc) tarafından mucizeler verildiğini bilmekteyiz. Bu hususu bizzat Hz. Peygamber teyit etmekte ve şöyle buyurmaktadır: *“Hiçbir peygamber gönderilmemiştir ki ona, insanları imana getirecek bir ayet verilmemiş olsun. Bana verilen ise Allah’ın gönderdiği vahiydir. Onun için kıyamet günü ümmetimin sayıca diğer peygamberlerin ümmetlerinden çok olmasını ümit ediyorum.”*²³⁶ Geçmiş peygamberlerin bu mucizeleri, sadece o devirde yaşayanlar ve orada hazır bulunanlar tarafından müşahade edilebilirdi. Onların bu mucizeleri sürekli değil, geçici ve hissi idi. Mesela, sihrin revaçta bulunduğu ve ünlü sâhirlerin yaşadığı bir dönemde, Hz. Musa’ya bir asa verilmiş, bununla sihirbazlar mağlup edilmişti. Hz. İsa’nın tıp alanında gösterdiği büyük mucizeler ise, onun zamanında tıbbın ve hazık (mahir) tabiplerin en yüksek derecelere ulaştıklarını gösteren bir delildir.²³⁷

Hz. Muhammed (sas)’in mucizeleri ise, ekseriya sürekli ve akli idi. Çünkü o zamanda Arap dili, üslubu ve hitabeti en yüksek dereceye ulaşmış bulunuyor, adeta altın çağını yaşıyordu. Arap kavminin fesahat ve belagat yönünden en yüksek mertebeye ulaştığı bir dönemde, gereken en büyük mucize, hiç şüphe yok ki belagat ve fesahatin en büyük timsali olan ve hiç kimse tarafından taklit edilemeyen Kur’an’ı Kerim’in vahyedilmesi olmuştur. O, Halik’in kelimeleridir, mahlûkun sözleri asla onu taklit etmeye muktedir olamaz ve olamayacaktır da. Çünkü bu husus Allah tarafından o derece kesinlikle belirtilmiştir ki, aksinin varit olması mümkün değildir. Kur’an-ı Kerim’in insanlığı aciz bırakan yönü, yani onun icazı, ona benzer veya ona yakın bir eserin

²³⁵ Cevherî, I, 447.

²³⁶ Buhari, Fedâilu'l-Kur’an,1; Müslim, İman,70.

²³⁷ Komisyon, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yay., II/446, Ankara 2014.

meydana getirilememesinde aranmalıdır. İşte bu bakımdan Kur'an, Hz. Peygamber'in en mühim ve en büyük mucizesi olmuştur.²³⁸

Bu gerçek Kur'an'da çeşitli ayetlerde anlatılmaktadır.²³⁹ Kur'an'ın açıkça meydan okuyuşu karşısında onların kin ve nefretleri meydana geldi ve Kur'an'ın bir benzerini yapmak için bir hayli uğraşıp didindiler, çalışmalarının en ufak bir semeresini alamadıklarını görünce de şaşkına döndüler.²⁴⁰ Kur'an'ın -haşa- sihir, kehanet veya şiir olduğunu söylemeye kalkıştılar.²⁴¹ Kur'an'ın bir benzerini yapamayınca artık Müslümanlarla alay etmeye, onlara hakaret etmeye başladılar. Müslümanlara eziyet etme yolunu da denedikten sonra kılıca sarıldılar ve neticede de Hz. Peygamber (sas) Efendimiz hicret etmek zorunda kalmıştır.²⁴²

Müşrikler, "Kur'an Muhammed'in uydurması" diyorlardı. Buna karşılık ayeti kerimelerdeki tehdidi (meydan okuma) müşrikleri şaşırtmıştır. Bütün hatiplerin ve güzel konuşanların çokluğuna rağmen, Kur'an'ın en kısa bir suresini bile taklit etmekten aciz kalmışlardır. Bu meydan okuma, ayetteki "*Elbette hiçbir zaman yapamayacaksınız*" (Bakara, 2/24) ara cümlesinin ebedileştirilmesi ile kıyamete kadar sürecektir.²⁴³

Kur'an-ı Kerim Müslümanlar için mukaddes bir kitap olmanın dışında sadece Arap edebiyatının bir şaheseri olmakla da kalmamış, aynı zamanda Hz. Peygamber'in nübüvvetini ve risaletini teyit eden en büyük mucize olmuştur. Gönüllere hoş gelen, müşahede ve düşünmeye davet eden, insanın duygu ve ruhuna hitap eden üslubu, bünyesinin diğer eserlerden farklı oluşu, bedii güzelliklerine ilaveten tabii güzellikleri, mücerredi müşahhas, zihinde gaip olanı önünde hazır yapan meselleri, güzel hitapları, müstesna ikna sistemi,²⁴⁴ delillerinin kuvveti, mantığının üstünlüğü, akılları birdenbire çelen ve nefisleri meftun eden rûhi sihirli cazibesiyile Kur'an-ı Kerim, hangi zaman ve

²³⁸ Cerrahoğlu, 162-163.

²³⁹ İsra, 17/88; Hud, 11/13; Bakara, 2/23-24.

²⁴⁰ Soysaldı, 286.

²⁴¹ Saffat, 37/36; Zuhuf, 43/30.

²⁴² İsmail Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'an*, Çağ Yay., İstanbul 1990, 116.

²⁴³ Eroğlu, 250; Kur'an'ı taklide yeltenenler için bkz. Osman Keskiöğlu, *Kur'an Tarihi*, İstanbul 1953, 120-131; Zerkânî, II, 230; Abdülhamit Birişik, "Kur'an İlimleri Terimlerinin Kaynağı ve Oluşumu", *İslamî Araştırmalar Dergisi*, 19 (1), 33-34, 2006.

²⁴⁴ Kur'an'ı Kerim'in ikna edici özelliği konusunda bkz. Muhammed Çelik, *Kur'an'ın İkna Hususiyeti*, Çağlayan Yay., İzmir 1996.

mekanda okunursa okunsun, o daima ebedi bir mucize olarak taptaze önümüzde duracaktır.²⁴⁵

2.7.2. Dihlevi'nin Görüşü

Kur'an-ı Kerim'in belagat yönünün en önemlilerinden biri de hiç şüphesiz ki i'câzının vecihleridir. Şah Veliyyullah bu hususu da "el-Fevzü'l-Kebir" adlı eserinde maddeler halinde zikretmiş ve genel anlamda tarifini yapmıştır.

Muhakkak ki i'câz vecihleri sadece aşağıda sayacağımız kadar değildir. Ancak bu husus, burada fazla teferruata girilmeden genel olarak zikredilecektir.

Bu vecihlerden bazıları şunlardır:

a) Eşsiz üslup: Arapların bilinen birtakım söz meydanları, panayırları vardı ki oralarda en iyi, en ileri belağatçılar at koşturur ve akranların kasideler, hutbeler, risaleler ve muhaverelerle yaptıkları öne geçme yarışlarında bu hususta en ileri olanlar galip gelir ve öne geçme ödülleri alırlar.

Araplar bu dört şekilden (kasideler, hutbeler, risaleler, muhavereler) başka bir üslup tanımazlar. Bu dört şekil dışında yeni bir icat yapmaya da muktedir olamazlardı. Ümmi olduğu halde Peygamber'in diliyle onların bu üsluplarından başka, güzel bir üslup icat edip ortaya çıkarmak ise icazın ta kendisidir.

b) Kur'an'ın geçmiş ilahi kitapları doğrulayıcı olması hususiyetiyle kıssaları, hükümleri ve geçmiş eski dinleri haber vermesi de onun icazının vecihlerindedir.

c) Gelecek halleri haber vermek: Bu haber vermeye uygun olarak herhangi bir şey var oldukça yeni bir i'câz meydana gelmiştir.

d) Belağatta beşerin güç yetiremeyeceği neviden en yüksek derecede oluşu: Bizler ilk Arap neslinden sonra geldiğimiz için, bu en yüksek belağatın künhüne ulaşamayız. Fakat bildiğimiz kadarıyla latiflik ve tekellüfsüzlükle birlikte tatlı, kusursuz, asaletli kelimeler ve terkipler kullanma, eskilerin ve sonraki edebiyatçıların kasidelerinde

²⁴⁵ Cerrahoğlu, 167; Ayrıca bkz. Veysel Güllüce, *Bilimsel Tefsirde Usul*, Aktif Yay., Erzurum 2007; Hasan Yılmaz – Şehmus Demir, "Kur'an'ın İ'câz Yönleriyle İlgili Geleneksel ve Çağdaş Görüşlere Genel Bir Bakış", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl 8, S. 18, Erzurum 2004, 49-60.

bulunandan Kur'an'da daha fazladır. Çünkü biz o kasidelerde, bu güzelliklerden Kur'an'da bulmakta olduğumuz miktarı bulamıyoruz.

Ve yine biz Kur'an'da manası gizli öyle garip kelimeler biliyoruz ki Yüce Allah (cc) her bir yerde hatırlatma ve mücadele nev'inden manalara surenin üslubuna uyacak bir elbise giydirir ve uzayacak olanı da eteğinden kısaltır.

e) İcaz vecihlerinden biri de şeriatların özlerinde iyice düşünmeyenlere kolay olmayan şeydir: Bu da bizzat beş ilmin kendileri Kur'an'ın Allah katından âdemoğluna hidayet için inmiş olduğuna delalet eder olmasıdır.

Nitekim bir tıp âlimi, İbn Sina'nın Tıp hakkındaki kitabı (el-Kanun)'a baktığı ve onun hastalıkların sebepleri ve alametlerini beyanı ve devalarını vasıflaması hakkındaki tahkik ve tetkiklerine iyice bakıp düşündüğü zaman müellifin tıp sanatında kâmil bir kimse olduğunda şüphe etmez. Yine böyle bir âlim, şeriatın sırlarını, nefisleri artırıp güzelleştirmek hususunda beşer fertlerine karşı söylenmesi yakışacak şeyleri bilip de, sonra o beş ilim hakkında gereği gibi düşündüğünde bu fenlerin daha güzeli tasavvur olunamayacak veçhile tam yerlerinde vaki olmuş buldukları hakikati meydana çıkar. Nurun kendisi kendine delalet eder.²⁴⁶

2.8. TEFSİR ÇEŞİTLERİ

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, tefsiri yapılış şekillerine göre ayırmış ve bu ayrı şekilleri, muhtelif zümrelerin tefsirleri olarak beyan etmiştir.

1- Müfessirlerden bir grup merfu²⁴⁷ yahut mevkuf²⁴⁸ hadis olarak yahut bir tabii kavli olarak yahut israilî bir haber olarak, ayetlere uygun gelecek bir takım haberler nakletmeyi kastederek ona yöneldiler. Bu, muhaddislerin gidişi ve mesleğidir.

2- Müfessirlerden bir grup ise ilahi sıfatlar ve ilahi isimleri ihtiva eden ayetleri teville kalkıştılar da tenzih mezhebin en uygun olmayanları zahirlerinden döndürdüler ve

²⁴⁶ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 101-103.

²⁴⁷ **Merfu Hadis:** Sahabe, tabiin veya daha sonraki nesillerin, senedi muttasıl olsun veya olmasın, Hz. Peygambere izafe ederek rivayet ettikleri hadise denir. (Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, 426.)

²⁴⁸ **Mevkuf Hadis:** Senedi muttasıl olsun veya olmasın, sahabeye dayandırılan söz, fiil ve takrirlere mevkuf hadis denir. (Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 437.)

muhalliflerin bazı ayetlere tutunmalarını kabul etmeyi reddettiler. Bu yol ise Kelamcıların takip ettikleri yoldur.

3- Bir grup da bazı fikhî hükümler istinbat ettiler ve içtihat edilmiş hükümlerin bazısını diğerlerine üstün tutup muhalifin tutunmasına cevaplar getirdiler. Bu da usulcî fakihlerin metodu ve yoludur.

4- Bir grup ise Kur'an'ın nahvini, lügatini açıkladılar ve her bir bab hakkında Arap kelimelerinden tam ve bol şahitler getirdiler. Bu da nahivci ve lügatçilerin yoludur.

5- Bir grup ise meani ve beyan nüktelerini, inceliklerini şifa verici bir beyanla zikrederler ve sözün hakkını yerine getirirler. Bu da edebiyatçıların metodudur.

6- Müfessirlerden bir kısmı da üstatlardan nakledilmiş Kur'an kıratlarını rivayet eder ve bu hususta hiçbir inceliği terk etmez. Bu da kârî (okuyucu) üstatların vasfıdır.

7- Bir grup ise sülûk ilmi yahut hakikatler ilmi ile ilgili nükteleri en küçük bir münasebetle konuşur, söylerler. Bu da sûfilerin mesleğidir.

Genel olarak söylenecek olursa bu meydan geniştir. Bunların hepsi Kur'an'ın manasını anlatmayı kasteder ve yine bunların her biri bir ilmin derinliklerine dalar da fesahat ve anlama kudretinin miktarınca ve bağlı oldukları zümrenin anlayışına göre söz söyler. İşte bundan dolayı tefsirde, tespiti mümkün olmayan bir genişlik mevcuttur ki bunların sayısını bilmek imkânsızdır. Bir topluluk bunların bir kısmını bir yere toplamaya başladı. Bazısı bunu Arap diliyle, bazısı da Farsça ile yapmaya yöneldi.

Müfessirler kısa ve uzun yazmak yönünden de birbirlerinden ayrılıp grup grup oldular ve bu ilmi genişlettiler.²⁴⁹

Bundan asırlar önce yaşamış Zerkeşi'nin *el-Burhân'ında* bu konuda söyledikleri önem arz etmektedir. “Biliniz ki kalbinde bid'at, kibir, hevaya uyma, dünya sevgisi olan, yahut bir günaha ısrar eden, tahkiki iman sahibi olmayan veya tahkiki zayıf olan, yahut kuvvetli ilme sahip bulunmayan bir müfessire dayanan veya kendi aklına ve anlayışına itimat eden kimse vahyin manalarını anlayamaz ve vahyin esrarı ona açılmaz. Zira bütün bunlar, Kur'an'ı anlamaya perde olan manilerdir.” Bu konuda Allah Teâlâ:

²⁴⁹ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 104-105.

*“Dünyada haksız yere büyüklük taslayanları, ayetlerimi gereği gibi anlamaktan uzaklaştırırım.”*²⁵⁰ buyurmuştur.

Klasik kitaplarımızda iyi bir tefsir için sayılan şu kurallar da önemli olan hususlardır:

1- Tefsir edilen kavram ile tefsir arasında mutabakat yani uygunluk olmalı; manayı açıklama yönünden eksik taraf kalmadığı gibi, maksada uygun olmayan gereksiz fazlalık da bulunmamalı.

2- Hakiki mana da, mecazi mana da gözetilmelidir. Mecazi mana kastedilmişse, hakiki manaya hamletmekten veya bunun aksinden kaçınmalıdır.

3- Kelimeleri izah ederken, siyak ve sibakı ışığında açıklamaya çalışmalıdır.

4- Ayetler arasında bazen gizli kalan münasebet ve irtibatları ortaya koymalıdır ki ayetler arasında anlam kopukluğu olduğu sanılmasın.

5- Ayetin indirilmesine vesile teşkil eden sebep-i nüzul varsa o hadiseyi bildirmeli ki ayetteki hükmün maksadı daha iyi anlaşılabilir.

6- Lügat, Nahiv, Meani ve Beyan ilimlerine göre kelime ve terkipler hakkında gerekli açıklamayı yaptıktan sonra, İslam'ın temel kaideleri çerçevesinde ayetlerden hükümler çıkarmaya gayret etmelidir.

7- imkan nispetinde Kur'an'da tekrar olduğu iddiasından kaçınmalıdır. Zira ilk anda tekrar veya müteradif gibi görünen kelimelerin, iyice dikkat edildiğinde ve araştırıldığında, aralarındaki nüansların fark edileceği anlaşılacaktır.

8- Tefsirle doğrudan ilgisi olmayan, dilbilgisi. Fıkıh ve Kelam'a ait tafsilattan, hemen hepsi İsrailiyattan gelen Kur'an dışındaki kıssa veya çeşitli bilimsel ayrıntılardan kaçınmalıdır. Zira o meselelerin tafsilatı, zaten o ilimlere mahsus kitaplarda bulunmaktadır. Bunlara dalmak, muhatabı Kur'an'ın esas maksatlarından uzaklaştırabilir.

9- Müfessir, gerektiğinde tercih kıstaslarına göre hareket etmesini bilmeli, ayet-i kerime birden fazla manaya muhtemel ise, şahsi görüşlerine değil, delillere dayanarak en kuvvetli olan tarafı tercih edebilmelidir.

---

²⁵⁰ A'raf, 7/146.

Bunlar aslında evrensel kurallardır. Bu kurallarla ne denilmek istendiği ve ne kastedildiği iyi anlaşılırsa, günümüzde yeni olarak öne sürülen alternatif metotların aslında birçok noktada klasik usulden çok farklı olmadığı görülecektir.²⁵¹

2.8.1. Tefsir Örnekleri

Şah Veliyyullah “Fethu’l-Habir” isimli eserinde Fatiha suresinden başlayarak Nas suresine kadar garip (yabancı) kelimeleri açıklayarak, bazen de ayetin tamamını açıklayarak Kur’an’ı tefsir etmiştir. Burada onun yapmış olduğu tefsirden örnekler vereceğiz.

(مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ) اي قاضي يوم الجزاء.

(ختم الله على قلوبهم) اي طبع الله عليها.

(يقيمون الصلاة) اي تمام الركوع والسجود والتلاوة والخشوع والإقبال.

(لإيلاف قريش) لنعمتى علي قريش.

Yukarıda görüldüğü üzere, genel olarak ayetlerin tamamı değil, ayetlerin içindeki garip kelimelerin tefsiri yapılmıştır.

Şimdi de ayetlerdeki haziflerle ilgili misaller verelim.

Burada zikredeceğimiz, cüzlerden bazısının veya kelimada gizlilik gerektirecek neviden bazı edatların hazfı, bir şeyin bir şeye bedel kılımp onun yerine getirilmesi, hakkı geride bırakılmak olanın öne geçirilmesi, hakkı öne geçirilmek olanın geri bırakılması, müteşabihler, tarizler ve kinayeler kullanılması gibi hususlar olup burada Şah Veliyyullah’ın, bunlardan hazf ile ilgili olanları nasıl tefsir ettiğini misalleri ile inceleyeceğiz.

Hazf birkaç kısımdır. Bunlar:

a) Muzafın hazfı

b) Mevsufun hazfı

²⁵¹ Lütfullah Cebeci, *Tefsirde Yeni Yöntem Arayışları ve Klasik Tefsir Metodu*, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 75-76, İstanbul 2009.

c) Müteallakın hazfı

d) Diğerlerinin hazfı

2.8.1.1. Muzafın Hazfı İle İlgili Misaller

Bakara, 2/93 (واشربو في قلوبهم العجل) اي حب العجل.

Kehf, 18/74 (اقتلت نفسا زكية بغير نفس) بغير قتل نفس.

İsra, 17/75 (ضعف الحيات و ضعف الممات) اي ضعف عذاب الحياة و ضعف عذاب الممات.

Bakara, 2/102 (علي ملك سليمان) اي علي عهد ملك سليمان.

Yukarıda muzafın hazfı ile ilgili örneklerde görüldüğü gibi bütün ayetlerde muzaf hazfedilmiş durumdadır. Ed-Dihlevi yapmış olduğu tefsirde bunları beyan etmektedir.

2.8.1.2. Mevsufun Hazfı İle İlgili Misaller

İsra, 17/9 (يهدى للتي هي اقوم) اي للخصلة التي هي اقوم.

Enbiya, 21/101 (سبقتم لهم منا الحسناء) اي الكلمة الحسناء والعدة الحسناء.

Müminun, 23/96 (بالتى هي احسن) اي بالخصلة التي هي احسن.

Buradaki ifade edilen ayetlerde ise sıfat mevsuf olup, sıfatın nitelediği kelimeler açık olarak gelmemiştir. Ed-Dihlevi yapmış olduğu tefsirlerde bu nitelenen kelimeleri açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

2.8.1.3. Müteallakın ve Diğerlerinin Hazfı İle İlgili Misaller

Sad, 38/32 (حتي توارت بالحجاب) اي توارت الشمس.

Fussilet, 41/35 (وما يلقاها) اي خصلة الصبر.

Furkan, 25/54 (وجعله نسبا و صحرا) اي جعل له نسبا و صحرا.

Araf, 7/155 (واختار موسى قومه) اي من قومه.

Ali İmran, 3/194 (وعدتنا علي رسلك) اي علي السنة رسلك.

Saffat, 37/28 (تاتوننا عن اليمين) اي و عن شمال.

Enfal, 8/5 (كما اخرجك ربك) اي امض.

Şah Veliyyullah, yukarıda zikrettiğimiz tarzda birçok misal vermek suretiyle, Kur'an'ın daha çok, kelimeleri ile ilgili tefsiri üzerinde durmuştur.²⁵²

2.8.2. Tefsirle İlgili Diğer Bazı Meselelere Yaklaşımı

Şah Veliyyullah daha önce bahsettiğimiz Tefsir ve Kur'an'la ilgili meselelerin dışında diğer bazı meselelerle de daha kısa ve öz olmak kaydıyla ilgilenmiş ve açıklamalarda bulunmuştur. Şah Veliyyullah'a göre tefsirde üzerinde durulması gereken mühim noktalardan birisi de şudur: Ona göre israili haberleri nakletmek dinimize giren bir desise, gizlenmiş bir kötülük ve düşmanlıktır. “*Ehli kitabı tasdik de etmeyin, tekzip de etmeyin*”²⁵³ hadisi şerifi takrir ve tespit olunmuş bir kaidedir.

Onun için iki şey lazımdır:

Birincisi: Kur'an'ın tarizine, Peygamber'in sünnetinde bir beyan bulunduğu zaman ehli kitaptan nakil yapmamaktır.

Mesela Allah Teâlâ'nın “*And olsun biz Süleyman'ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset bıraktık. Sonra tevbe edip bize yöneldi.*”²⁵⁴ ayeti kerimesi için Peygamber'in sünnetinde bir haml yeri bulunmuştur. O da “İnşallah” sözünü terk etme kabahati ve buna karşı muahezeye çekilme kıssasıdır.²⁵⁵ Dolayısıyla Sahru'l-Marid kıssası kullanılmaz.²⁵⁶

İkincisi: Zaruri olan zaruret miktarınca takdir olunur. İşte tefsir sırasında bu asıl, akılda tutulmalıdır ki Kur'an'ın şahadetine tasdik hâsıl olmak için söz ancak tarizin gerektirmesi kadar vaki olsun.²⁵⁷

Şah Veliyyullah diğer bir mesele olarak da kelamcılarının müteşabihler hakkında takındıkları tavrı eleştirerek şöyle der: Kelamcılarının, müteşabihleri tevil etme hususunda

²⁵² ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 68-70.

²⁵³ Buhari, Tefsir, 13.

²⁵⁴ Sad, 38/34.

²⁵⁵ Bu kıssa şöyledir: Süleyman Peygamber bir gecede yetmiş kadının hepsini ziyaret edeceğini, onlardan her birinin birer oğlan dünyaya getirip, bunların Allah yolunda savaşacaklarını söylemiş, inşallah dememiş. Ve filhakika o kadınları dolaşmış fakat içlerinden yalnız biri eksik doğumlu bir oğlan dünyaya getirmiş, bunu babasının kürsüsü üzerine bırakmışlar... İşte onun istiğfar etmesi bu “inşallah” kelimesini unutmış olmasındandır. (Buhari, Kitabu'l-Enbiya, IV, 313-316.)

²⁵⁶ Sahru'l-Marid kıssası, Vehb b. Münebbih'in rivayet ettiği kıssadır ki Sahru'l-Marid adlı bir şeytanın, Süleyman Peygamber kılığında olarak Süleyman'ın karısının yanına gelip ondan Süleyman'ın mührünü alması ...kıssasıdır. Bu bazı tefsirlerde nakledilmiştir.

²⁵⁷ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 110.

ve ilahi sıfatların hakikatini beyan hususunda yapmakta oldukları aşırılık ve haddi aşma işine gelince, bu benim görüşüme uygun değildir. Çünkü benim mezhebim (görüşüm) İmam Malik (ö.179)'in, es-Sevrî (ö.161)'nin, Abdullah İbn Mübarek (ö.181)'in ve diğer kadim imamların mezhebidir.

Bu da müteşabihler işinin, zahirleri üzere olması, teville dalmayı, istinbat edilmiş hükümlerde çekişmeyi, hususi bir mezhebi muhkem kılmayı terk etmektir. Kur'an-i delilleri def etmek için hile yapmak benim indimde sahih değildir. Ve ben bunun Kur'an'la nizalaşma ve onu itip-kakma kabilinden olmasından çekinirim. Lazım olan ise ancak ayetlerin medlulünün aranması ve ayet medlulünün mezhep edinilmesidir. Yani ayet medlulünün muvafık veya muhalif olan herkesin gideceği bir yol edinilmesidir.

Şah Veliyyullah'ın üzerinde durduğu bir diğer husus ise Kur'an lügati ve nahvidir. Ona göre Kur'an lügatini ilk Arap kavimlerinin kullanımından almak gerekir. Ancak genel manada itimat da, sahabi ve tabiilerin eserleri üzerinde olmalıdır.

Kur'an nahvinde ise büyük bir cemaatin, Sîbeveyh (ö.180 h.-796 m.) mezhebini tercih etmiş olmalarını kınayarak, bu cemaatin Sîbeveyh'in mezhebine muvafık olmayı uzak bir tevil ile de olsa tevil eder olmalarının, doğru olmadığını ifade etmiştir. Yapılması gerekenin en kuvvetli olana, siyak ve sibaka en uygun olanına tabi olunması olduğunu açıklamıştır. Bu ister Sîbeveyh'in²⁵⁸ isterse el-Ferra'nın²⁵⁹ mezhebi olsun fark etmez.

²⁵⁸ **Sîbeveyh:** Asıl adı Osman b. Kanber el-Harisidir. Hicri 135-140 / Miladi 752-757 yılları arasında Şiraz yakınlarındaki Beyda köyünde Farsî bir anne babadan doğdu. Arap dili gramerine dair zamanımıza ulaşan ilk hacimli eserin yazarı ve Basra nahiv mektebinin en önemli temsilcisidir. Daha sonra ailesiyle birlikte Basra'ya göç etmiştir. Eserinde Farsçayı çok iyi bildiğini gösteren pasajlar vardır. Bu pasajlara bakılarak onun ön dört yaşından sonra göç ettiğini söylemek mümkündür. Onun lakabı Sîbeveyh olup, bu kelimenin aslı farsça "Sîbôyeh" kelimesinden türemiş olup "küçük elma" anlamına gelir. Çocukken yanaklarının kırmızı olması veya Sîbeveyhî denilerek okşanması dolayısıyla kendisine bu lakabın verildiği kaydedilir. Asıl hocası Hali b. Ahmet (ö. 175/791) olup, kaleme aldığı "el-kitap" adlı eserinde hocasından yaptığı alıntılar kitabın büyük bir bölümünü teşkil eder. Sîbeveyhî Hicri 180/ Miladi 796'da vefat etmiştir. (M. Reşit Özbek, "Sîbeveyhî", *DİA*, XXXVII, 130-134.)

²⁵⁹ **el-Ferra:** Asıl adı Yahya b. Ziyad el-Ferradır. Hicri 144/ Miladi 761 yılında Küfede dünyaya gelmiştir. Çocukluğu ve ilk tahsil yılları Küfede geçmiştir. İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ile teyze çocuğudurlar. Lakabı olan Ferra her ne kadar "Kürk yapan, kürk satan" anlamına geliyorsa da kaynaklarda onun bu meslekle meşgul olduğuna dair bilgi yoktur. Bu lakabın ona kelamı (söz) tahlil ve tetkik ettiği için (yefri'l-kelam) verildiği söylenmektedir. El-Ferra tahsiline Basra'da devam etmiş Halil b. Ahmet ve Yunus b. Habip gibi âlimlerden ders okumuştur. Arap dili, tefsir ve kıraat alanlarında söz sahibidir. Kaynaklarda onun yirmi beş kadar eser verdiği kaydedilir. Ancak günümüze dört eseri ulaşabilmiştir. Bunlar: 1) *Meani'l-Kur'an* (Kendisi bu eserini "*Tefsîru Müşkili İ'râbu'l-Kur'an*" diye

Sûfilerin işaretlerine ve itibarlarına gelince bunlar gerçekte tefsir ilminden değildir. Ancak Salikin kalbine Kur'ân'ı işitmesi sırasında birtakım şeyler zahir olur ve Kur'an'ın nazmı hakkında kendisine bir şeyler doğar. Salikin kendisinde hâsıl olan bu durumun misali Leyla ile Mecnun kıssasını dinleyip de kendi maşukasını hatırlayan ve arkasından da, kendisiyle sevgili arasındaki hatıraları zihninde canlanan bir aşıkın misali gibidir.²⁶⁰

---

adlandırmıştır.) 2) *el-Eyyâm ve'l-Leyâlî ve'ş-Şuhûr*. 3) *el-Müzekker ve'l-Müennes*. 4) *el-Maksûr ve'l-Memdûd*. Hicri 207 yılında vefat etmiştir. (Zülfikar Tüccar, "Ferra", *DİA*, XII, 406-408.)

²⁶⁰ ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 116-117.

SONUÇ

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî hakkında yaptığımız bu çalışmadan elde ettiğimiz neticeleri, ortaya koyduğu farklı görüşlerinden ulaştığımız kanaatleri özetleyerek maddeler halinde zikrederim.

1- Şah Veliyyullah'ın en mühim özelliği İslami bütün sistemleri ve kurumları ile bir bütün olarak ele alması ve bunları tahlil ederek, bozuk işleyiş yönlerini tenkit ve ıslah için gereken tedbirleri ortaya koymuş olmasıdır.

2- Yetiştirdiği cemiyetin bozukluğu, ilim adamlarının Allah'ın dininde tahrifler yaparak sapıklığa düşmeleri, tasavvufa batıl ve fasit inançların girmesi vb. sebepler dolayısıyla, safi bir İslam anlayışını ve yaşayışını tesis edebilmek ve Müslümanların fikri cephelerini genişleterek yeni meselelere yeni çözümler getirebilmek maksadıyla, yeniden içtihat ruhunu insanlarda canlandırması, O'nun aksiyon ve amel olarak yaptığı en önemli hizmetlerden biridir.

3- Fıkıh mezhepleri konusunda farklı bir görüş ve tatbikat getirerek, mezheplere taassupla bağlanmadan, onların usul ve delillerini incelemiş ve yalnız bir mezhebi tutmak ve onunla amel etmek yerine kuvvetli olan delil hangisinde ise onunla amel etmek gerektiğini ifade etmiştir.

Ancak kanaatimize göre Şah Veliyyullah bulunduğu dönemi ve etrafındaki cemaati itibariyle böyle bir görüş ve amele sahip olmuş olabilir. Fakat bu durumun bütün İslam âlemi için geçerli olamayacağı görüşümdedir. Zira ilmi seviyeleri veya içtimai hayatları itibariyle sadece bir mezhebi taklide mecbur olan Müslümanların sayısı, buna mecbur olmayanların sayısından kat kat fazladır. Mezheplerin ortaya çıkış ve cemiyet hayatında hüsnü kabul görmesi sadece ilmi açıdan değil, içtimai açıdan da incelenmelidir. Zannediyorum ki bu mesele içtimai(sosyolojik) açıdan incelendiğinde bir mezhebi taklit etmedeki zaruret daha bariz bir şekilde ortaya çıkacaktır.

4- Şah Veliyyullah'dan önceki İslam felsefesi, tam manasıyla bir İslam felsefesi olmayıp Hind, Yunan, İran ve Rum felsefelerinin bir karışımı haline gelmiş, ortak bir felsefe halini almıştı.

Tam manasıyla İslam felsefesini ortaya koymaya çalışan da Şah Veliyyullah'tır. O, İslami felsefeyi ve İslami sistemi bir bütünlük içinde ele alarak gerek

“*Hüccetullahi'l-Baliğa*” gerekse “*el-Budurul-Baziğa*” adlı eserleriyle bu önemli mevzuda gerekenleri kaleme almıştır. Bu eserlerinde metafizik meseleler yanında, İslam’ın ahlak nizamı ile “*el-İrtifakat*” adını verdiği bir içtima-i felsefeyi meydana getirmiştir.

5- Şah Veliyyullah’ın bu yeni anlayış tarzı, İslam âleminde kendisinden sonra, gerek eserleri gerekse ona tabii olanlar vasıtasıyla önemli bir rol oynamış ve bütün İslam âleminde yenilik taraftarları bir toplumun ortaya çıkışına vesile olmuş ve halen de bu tesir devam etmektedir.

6- Şah Veliyyullah geçmiş dönemlerdeki Müslümanları ve İslam tarihini incelemiş ve belki de ilk defa O, Müslümanların yaşayış tarzları ile İslam tarihini ayırmış, İslam tarihi ile Müslümanların tarihini inceleyerek aradaki büyük farka dikkat çekmiş, hilafet müessesesinin gerekliliğini ortaya koymuş ve bu hususta “*İzaletu'l Hafâ an Tarihu'l-Hulefa*” adlı eserini kaleme almıştır.

7- Hadîs sahasında bilhassa İmam Malik’in Muvatta’ı hakkında çok faydalı çalışmalar yapmış, Hindistan’da hadis kültürünün gelişmesine sebep olmuş ve Hadis ilimleri hususunda, rivayetlerin sıhhati konusunda, hadis kitaplarının derecelendirilmesi gibi konularda değişik fikirler ileri sürmüştür.

8- Sahabe devrinde dille ilgili bir sorun olmadığından Kur’ân’ı doğru anlamının yolu nüzûl sebebini ve nüzûl ortamını bilmekten ibaretti. Sonra dilde bozulmalar başladı ve insanlar sadece nüzûl sebepleriyle istenilen amaca ulaşamaz oldular. Bunun yanında yeni ilim dalları da gerekli oldu. Mesela nâsîh-mensuh, muhkem-mütesbih, Kur’an’ın i’câz yönleri, kıraatler vb. ilim dalları bu ihtiyaca binaen ortaya çıkmaya başladı. Böylece doğru anlamı tespit etmek için âdeta sözün söylendiği ortama ulaşmak gerekli oldu. Bu amaçla gerekli olan ilimler Ulûmu'l-Kur’ân üst başlığı altında toplandı. Şah Veliyyullah ed- Dihlevî de asrı saadette elde edilen manalara ulaşmak için bütün gayretini ortaya koyarak özellikle tefsir alanında kayda değer eserler meydana getirdi ki bunlardan biri de El-Fevzu'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsir isimli eseridir.

İlahi kelimadan yıllarca uzak tutulan insanlar, ed-Dihlevî’nin bir sürü sıkıntı ve güçlüklerle rağmen, Kur’ân’ı Kerim’i Urduca diline tercüme etmesiyle birlikte insanlarla, ilahi mesaj olan Kur’ân arasındaki engelleri kaldırması da takdire şayan bir husustur.

9- Şah veliyullah tefsir hususunda daha önce hiçbir âlimin yapmadığı bir tarzda, Kur'an'ı ve Kur'an ilimlerini kısımlara ayırmış ve okuyucunun kafasında bütün Kur'an'ı kavratacak bir üslup ve tarz ile meseleleri ele almıştır. Gerek nüzul sebepleri ile ilgili gerek nasih mensuhla ilgili gerekse diğer Kur'an ve Tefsir ilimleri ile ilgili değişik ve bu ilme fayda verecek görüşleri sürmüştür.

Kanaatimize göre bu ileri sürdüğü farklı fikirler, ona İslami tecdit ve ıslah hareketlerinin, düşünce sisteminde meydana getirdiği yeni ufuk ve bakış açısının bir neticesi ve ikramıdır. Tefsir ve Kur'an tarihi açısından da, Hindistan'da Kur'an'ı ilk defa tercüme etmek suretiyle önemli bir rol oynamış ve Kur'an'ın anlaşılmasında, bu tercüme önemli hizmetler ifa etmiştir.

10- Yazdığı eserler ve ele aldığı mevzular itibariyle de Şah Veliyullah'tan önce bu hususlara temas edilmemiş olması, O'nun ibda ve icat kabiliyetini ortaya koyması açısından manidardır.

KAYNAKÇA

- Abdulbâki, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Çağrı Yay., İstanbul 1990.
- Ahmed, Aziz, “Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri”, (Çev.: Kadir Özköse), *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2001, 14 (3-4), 536-541.
- Âlûsî, Şihabuddin Mahmud b. Abdillâh el-Hüseynî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîr'l-Kur'an'l-Azîm ve's-Sebu'l-Mesânî*, Beyrut, trs.
- Âmîdî, Ebu'l-Hasan b. Ali, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, Kahire, 1968.
- Askerî, Ebu Hilâl, *el-Furûku'l-Lüğaviyye*, Kum 1353.
- Ateş, Süleyman, *Kur'an'ı Kerim'in Evrensel Mesajına Çağrı*, İstanbul 1990.
- Aydın, Ahmet, “Bir Bibliyografya Denemesi: Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'yi Konu Alan Çalışmalar”, *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 2013, 4 (8), 29-77.
- Baljon, J. M. S, “Şah Veliyyullah Dihlevî'ye Göre Hak ve Batıl Din”, (Çev.: İsmail Çalışkan), *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 1999, 291-298.
- Birişik, Abdülhamit, *Hint Alt Kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İnsan Yay., İstanbul 2001.
- , “Kur'an İlimleri Terimlerinin Kaynağı ve Oluşumu”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 19(1), 2006, 29-43.
- , “Urduca Kur'ân Tercümelelerinin Tarihî Gelişiminde Batının Etkisi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 16(3), 2003, 378-390.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi, (I-III)* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1946.
- Cebeci, Lütfullah, *Tefsirde Yeni Yöntem Arayışları ve Klasik Tefsir Metodu*, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul 2009.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, (3. Baskı), Elif Ofset Tesisleri, Ankara 1979.

- Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Tarîfât*, Beyrut 2003.
- Cevherî, Ebu Nâsır İsmail b. Hammad el-Fârâbî, *es-Sıhah fi'l-Lüğa*, Mısır 1956.
- Çelik, Muhammed, *Kur'an'ın İkna Hususiyeti*, (1. Baskı), Çağlayan Yay., İzmir 1996.
- Daudî, Zaferullah, *Şah Veliyullah Dihlevî'den Günümüze Pakistan ve Hindistan'da Hadis Faaliyetleri*, İnsan Yay., İstanbul 1995.
- Demirci, Muhsin *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İFAV Yay., İstanbul 2001.
- Dihlevî, Abdulvehhab, *el-Mesva Şerhu'l-Muvatta* neşrine yazdığı mukaddime, (1.Baskı), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah, *el-Fevzu'l-Kebîr fi Usûli't-Tefsîr*, (2. Baskı), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1987.
- , *el-Fevzu'l-Kebîr fi Usûli't-Tefsîr*, (Çev.: Mehmet Sofuoğlu), Çağrı Yay., İstanbul 1980.
- , *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, (Çev.: Ali Genceli), Hilal Yay., İstanbul 1971.
- , *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, (Çev.: Mehmet Erdoğan), İz Yay., (4. Baskı), İstanbul 2012.
- , *İkdu'l-Cîd fi Ahkâmi'l-İçtihâdi ve't-Taklîd*, Selefiyye Matbaası, Kahire 1398.
- , *Tefhîmâtu'l-İlâhiyye*, Hindistan 1355 h.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu Kur'an'ı Kerim'in Tercüme ve Tefsiri*, İstanbul 1955.
- Erdoğan, Mehmet, “Şah Veliyyullah”, *DİA*, XXXVIII, TDV Yay., İstanbul 2010.
- Eroğlu, Ali, *Kur'an Tarihi ve Kur'an İlimleri Üzerine*, Kültür ve Eğitim Vakfı Yay., Erzurum 2002.
- Güllüce, Veysel, *Bilimsel Tefsirde Usul*, Aktif Yay., Erzurum 2007.
- , “Kur'an'da Nesh Edilmiş Ayet Var mıdır”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl 10, Sayı 26, Erzurum 2006, 51-74.
- Güngör, Mevlüt, “el-Fevzu'l-Kebir”, *DİA*, XII, TDV Yay., İstanbul 1995.

- İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Nevâsihu'l-Kur'ân*, Beyrut, 1985.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmet b. Zekerriyya, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüğa*, Mısır 1970.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut trs., I-XII.
- Kannûcî, Sıddık b. Hasan, *Ebcedu'l-Ulûm*, I-III, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1978.
- Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mucize Kur'an*, Çağ Yay., İstanbul 1990.
- Kâsımî, Muhammed Cemâleddin, *Mehâsinu't-Te'vîl*, Mısır 1957.
- Kefevî, Ebu'l-Beka, *el-Külliyat*, Beyrut 1993.
- Keskioğlu, Osman, *Kur'an Tarihi*, İstanbul 1953.
- Kızılgeçit, Muhammed, *İslam Düşüncesinin İhyasında Şah Veliyyullah Dihlevî*, Bilge Adam Yay., Van 2006.
- Kocakulak, Hüseyin, *Nasih ve Mensuh Ayetlerin Tarih İçerisindeki Yorumu*, (Şah Veliyyullah ed-Dihlevî Tasnifi Çerçevesinde), Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.
- Koçyiğit, Talat, *Kitap ve Sünnette Nesh Meselesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1963.
- Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006.
- Komisyon, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, I-IV, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- Komisyon, *Kur'an'ı Kerim Meâli*, (6. Baskı), DİB Yayınları, Ankara 2010.
- Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yay., Ankara 2014.
- Kurtubi, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, Buruc Yay., İstanbul 1998.
- Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1993.
- Mevdûdi, Seyyit Ebu'l-A'lâ, *İslam'da İhya Hareketleri*, Pınar Yay., İstanbul 2007.
- Nedvî, Mesut, *Tarihu Da'veti'l-İslamiyye fi'l-Hind*, Dâru'l-Arabiyye, Şam 1947.
- Nedvî, Selman el-Hüseyinî, *el-Fevzu'l-Kebîr fi Usûli't-Tefsîr'e yazdığı mukaddime*, (1.Baskı), Dâru's-Sahve, Kahire 1984.

- Nızamı, K. A., “Delhi”, *DİA*, IX, TDV Yay., İstanbul 1994.
- Nızamı, K.A., “Hindistan”, *DİA*, XVIII, TDV Yay., İstanbul 1998.
- Özbalıkcı, M. Reşit, “Sıbeveyh”, *DİA*, TDV Yay., XXXVII, İstanbul 2009.
- Özen, Şükrü, *Mezheplerin Doğuşu ve İçtihat Tartışması*, Pınar Yay., İstanbul 1987.
- Özsoy, Ömer - Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'an (Sistemik Kur'an Fihristi)*, Fecr Yay., Ankara 2005.
- Öztuna, Yılmaz, *İslam Devletleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.
- Râğıb, el-İsfehânî, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, Beyrut 2001.
- Râzî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddin *Esâsu't-Takdîs fî İlmi'l-Kelâm/Allah'ın Aşkınlığı* (Çev.: Doç. Dr. İbrahim Coşkun), İstanbul 2006.
- Rehber Ansiklopedisi*, “Şah Veliyyullah Dihlevî”, İstanbul 1998.
- Rıza, Muhammed Reşit, *Mukaddimetu Miftâhi Kunûzi's-Sünne*, Kahire, trs.
- Sabık, Seyyid, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa Neşrine Yazdığı Mukaddime*, İstiklâl Yay., Kahire trs.
- Sâlih, Suphi, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1985.
- Soysaldı, Mehmet *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, (1. Baskı), Fecr Yayınları, Ankara 2001.
- Suyûtî, Abdurrahman b. el-Kemâl Celâleddin, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, I-II, Mısır 1368.
- Şâtibî, Ebu İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerîa*, Kahire 1970.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, Mısır 1964.
- Şimşek, M. Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Konya 1995.
- , *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, İstanbul 1991.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *el-Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Mısır 1954.
- Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İFAV Yay., İstanbul 1991.

Tüccar, Zülfikar, “el-Ferrâ”, *DİA*, XII, TDV Yay., İstanbul 1995.

Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmet, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Kahire 1968.

Yılmaz, Hasan – Demir, Şehmus, “Kur'an'ın İ'câz Yönleriyle İlgili Geleneksel ve Çağdaş Görüşlere Genel Bir Bakış”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl 8, S. 18, Erzurum 2004, 49-60.

Yılmaz, Hasan, *Kur'an'ın Konu Tertibi ve İçerik Tahlili*, (1. Baskı), Fecr Yay., Ankara 2014.

-----, “Kur'an-ı Kerim'in Temel Muhtevası Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 27, Erzurum 2007, 203-219.

Zerkânî, Muhammed Abdulazim, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Kahire 2001.

Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, I-III, Beyrut 2001.

Zeyd, Mustafa, *en-Nesh fî'l-Kur'ân'il-Kerîm*, Mısır 1963.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Eyüp KALKAN
Doğum Yeri ve Tarihi	Ardahan- 1972
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	eyupkalkan75@hotmail.com
Tarih	29.03.2018